

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Ročník 56 (2020)
Číslo 2

2—20

HANA HAŠKOVÁ, KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ: Kdo plánuje jedináčka a kdo chce zůstat bezdětný? Faktory ovlivňující nízké reprodukční plány mužů a žen

RADKA DUDOVÁ: „Je to o tom, koho potkáš“: Jednodětnost ve světle spojených životních drah

MARTINA HŘEBÍČKOVÁ: Kulturní orientace Vietnamců v ČR: generační srovnání

JIŘÍ HOMOLÁČ, TAMAH SHERMAN: „Vy, mladí Vietnamci („nenakažení“), nás počestěné banány prostě pochopit nemůžete“: Mladí Vietnamci a superdiverzifikace českého novomediálního prostoru

Sociologický časopis / Czech Sociological Review je recenzovaný vědecký časopis zaměřený na sociologii a příbuzné obory, který publikuje příspěvky z oblasti teorie, empirického výzkumu a metodologie. Rozvíjí sociální vědy, včetně jejich výuky, a zapojuje se do řešení společenských problémů a tvorby politik. Časopis vydává Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., v Praze. Vychází šestkrát ročně (4 čísla v češtině a 2 v angličtině). Časopis uplatňuje politiku otevřeného přístupu a je impaktován v Journal Citation Reports – Social Science Edition, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, a v dalších scientometrických a bibliografických databázích včetně Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, CEEOL. Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) jsou uveřejněny na sreview.soc.cas.cz.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review is a peer-reviewed open-access journal. It aims to serve as an international platform for advancing sociological theory and methodology in CEE and invites submissions from all branches of sociology and related disciplines. Manuscripts are selected with a view to their originality and theoretical and methodological robustness and how they bridge CEE, European, and world sociology. The journal is published 6 times a year (4 issues in Czech, 2 issues in English) by the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences in Prague. The journal is listed in Journal Citation Reports – Social Science Edition, Web of Science, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, and other scientometric and bibliographic databases such as Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, and CEEOL. Contents of the journal (since 1993) and the full text of articles (since 1995) are published online at sreview.soc.cas.cz.

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: Ondřej Císař

Výkonná redaktorka: Kristýna Příbylová

Redakční rada: Jan Balon (*FSV UK, Praha*), Dušan Drbohlav (*PřF UK, Praha*), Martin Hájek (*FSV UK, Praha*), Dana Hamplová (*SOU AV ČR, Praha*), Stanislav Holubec (*HÚ AV ČR, Praha/PF JČU, České Budějovice*), Hynek Jeřábek (*FSV UK, Praha*), Tomáš Katrňák (*FSS MU, Brno*), Tomáš Kostecký (*SOU AV ČR, Praha*), Karel Kouba (*UHK, Hradec Králové*), Lukáš Linek (*SOU AV ČR, Praha*), Jaroslava Hasmanová Marhánková (*FSV UK, Praha*), Martina Mysíková (*SOU AV ČR, Praha*), Miroslav Novák (*FSV UK, CEVRO, Praha*), Klára Plecítá (*SOU AV ČR, Praha*), Marek Skovajsa (*FHS UK, Praha*), Jan Spousta (*soukromý sektor*), Csaba Szaló (*FSS MU, Brno*), Miroslav Tižik (*SÚ SAV, Bratislava*), Zuzana Uhde (*SOU AV ČR, Praha*), Jiří Večerník (*SOU AV ČR, Praha*), Jiří Vinopal (*SOU AV ČR, Praha*), Marta Vohlídalová (*SOU AV ČR, Praha*)

ENGLISH EDITION

Editor-in-Chief: Dana Hamplová

Book Review Editor: Pieter Vanhuyse

Managing Editor: Robin Cassling

Editorial Board: Johann P. Arnason (*Prague*), Ondřej Císař (*Prague*), Zsuzsa Gille (*Urbana-Champaign*), Elżbieta Hałas (*Warsaw*), Seán L. Hanley (*London*), Zdenka Mansfeldová (*Prague*), Katja Mayer (*Vienna*), Claus Offe (*Berlin*), Jiří Příbáň (*Cardiff*), Akos Rona-Tas (*San Diego*), Marek Skovajsa (*Prague*), Pieter Vanhuyse (*Odense*), Claire Wallace (*Aberdeen*)

REDAKCE / EDITORIAL OFFICE

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1
telefon: (+420) 210 310 217 | e-mail: casopis@soc.cas.cz | web: sreview.soc.cas.cz

sekretariát/secretary: Martina Hartmanová, sazba/typeset by: Martin Pokorný,
návrh obálky/cover design: Filip Blažek, Designiq, tisk/printed by: ERMAT Praha, s. r. o.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2020
ISSN 0038-0288 (print), 2336-128X (online)

STATI

- Hana Hašková, Kristýna Pospíšilová: Kdo plánuje jedináčka a kdo chce zůstat bezdětný? Faktory ovlivňující nízké reprodukční plány mužů a žen . . . . .* 131
- Radka Dudová: „Je to o tom, koho potkáš“: Jednodětnost ve světle spojených životních drah . . . . .* 165
- Martina Hřebíčková: Kulturní orientace Vietnamců v ČR: generační srovnání . . .* 197
- Jiří Homoláč, Tamah Sherman: „Vy, mladí Vietnamci (nenakažení), nás počestné banány prostě pochopit nemůžete“: Mladí Vietnamci a superdiverzifikace českého novomediálního prostoru . . . . .* 229

RECENZNÍ ESEJ

- Obdělávat svou zahradu: Spekulativní etika Maríi Puig de la Bellacasa (Dana Hradcová, Michal Synek). . . . .* 259

RECENZE

- Josef Bernard (ed.), Tomáš Kostecký, Renáta Mikešová, Jiří Šafr, Martin Šimon, Lucie Trlifajová, Jakob Hurre: Nic se tady neděje... Životní podmínky na periferním venkově (Lucie Vidovičová) . . . . .* 277
- David Hána, Yvona Kostecká: Domácí vzdělávání v kontextu evropských vzdělávacích systémů (Jitka Cirklová). . . . .* 279
- Radek Vorlíček: Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku? Pohled do konkrétních základních škol (Michaela Kudrnáčová) . . . . .* 281
- Miroslav Tížik, Lubomír Sivák (eds.): Svetonázorové dilemy, ateizmus a náboženská viera na Slovensku (Vladimír Bačišin) . . . . .* 284

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

KUTILSTVÍ: DROBNÁ MOZAIKA SVÉPOMOCNÉ TVORBY

Petr Gibas a kol.

Ačkoli se v zahraničí těší kutilství rostoucímu odbornému zájmu, v českém akademickém prostředí se mu prozatím nedostalo větší pozornosti. Kniha představuje výsledek snahy tuto mezeru alespoň částečně zaplnit a nabídnout

prvotní ucelený pohled na kutilství jako zajímavý fenomén a zároveň rozšířenou praxi se svěbytnou historií a bohatou přítomností. V českém prostředí jde tedy o první komplexnější pokus vymezit, co je kutilství, a nabídnout vhled do mnohohvrstevnaté a různorodé činnosti, které se věnují dnešní kutilové a kutilky.

Kniha sestává ze čtyř delších a více do hloubky jdoucích kapitol tematicky zaměřených na různé ohledy českého kutilství vzhledem k jeho minulosti i současnosti. Ty doplňuje několik kratších sond, jež mají za cíl upozornit na zajímavé, opomíjené, či překvapivé souvislosti kutilství. Kniha zároveň obsahuje řadu výroků – ať již od současných kutilů a kutilek, nebo z nejrůznějších kutilských časopisů a příruček – a kratších příběhů kutilek a kutilů či jejich výtvorů, jež mají za cíl dokreslit kolorit toho, co bylo a je kutilství. Citáty, příběhy, stejně jako dvě poslední kapitoly, pocházejí přímo z výzkumu, který tvoří nejen základ této knihy, ale také výstavy uspořádané v Retromuzeu Cheb na podzim roku 2019.

**Kutilství:
drobná
mozaika
svépo-
mocné
tvorby**

Petr Gibas a kol.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2019
128 s.
ISBN 978-80-7330-357-0

**Sociologický ústav
Akademie věd ČR**

Publikace je k dispozici zdarma. Objednat ji lze prostřednictvím objednávkového formuláře na <https://www.soc.cas.cz/publikace/kutilstvi-drobna-mozaika-svepomocne-tvorby>.

Kdo plánuje jedináčka a kdo chce zůstat bezdětný? Faktory ovlivňující nízké reprodukční plány mužů a žen*

HANA HAŠKOVÁ, KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Who Wants to Have Just One Child and Who Wants to Remain Childless? The Factors behind Men's and Women's Low-Fertility Intentions

Abstract: Remaining childless or having just one child are two different experiences and each is attached to a different social status. However, they can also be viewed through a unifying lens as phenomena that contribute to low fertility. Theories that seek to explain low fertility often attribute both phenomena to the same causes. This article examines what factors are connected to a person's intention to remain childless or to have just one child and whether it is possible to consider intentions to remain childless or have just one child as low-fertility plans caused by the same factors. Drawing on data from the Life Course 2010 survey and theories that seek to explain low fertility, logistic regressions are used to test what factors are connected to intentions to remain childless and what factors relate to intentions to have just one child. Some factors were founded to be linked to both intentions to remain childless and intentions to have just one child: an older age, a lower level of education, changing reproductive intentions, not having a partner, and less emphasis on the need to be parent to be fulfilled in life. Other factors were found to relate only to intentions to remain childless. Intentions to remain childless and intentions to have one child can thus be regarded as reproductive intentions that are underpinned by similar but not identical factors.

Keywords: reproductive intentions, childlessness, one-child families

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2020, Vol. 56, No. 2: 131–164

<https://doi.org/10.13060/csr.2020.005>

---

* Článek vznikl s podporou GA ČR v rámci projektu č. 17-04465S „Bezdětnost a jednodětné rodiny: příspěvek k vysvětlení nízké plodnosti v České republice“ a s institucionální podporou RVO: 68378025.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Hana Hašková, Ph.D., Mgr. Kristýna Pospíšilová, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: hana.haskova@soc.cas.cz, kristyna.pospisilova@soc.cas.cz.

Dlouhodobý pokles plodnosti v Evropě se v různých zemích projevuje odlišnými podíly trvale bezdětných lidí a odlišnou strukturou rodin podle počtu dětí [Breton, Prioux 2009]. V jihoevropských zemích byl pokles plodnosti způsoben zejména klesajícím počtem dětí v rodinách ve prospěch jedináčků. V Německu a ve Velké Británii byl zaznamenán naopak výrazný růst trvale bezdětných, nikoliv však rodin s jedináčkou. V zemích střední a východní Evropy jsou rodiny s jedináčkou častější a jejich podíl roste. K nárůstu trvalé bezdětnosti v těchto zemích ale dochází mezi ženami teprve v generacích, které ukončují svoji reprodukci v současnosti [ibid.; Miettinen et al. 2015; Sobotka 2017]. Přes pokles plodnosti v Evropě pod úroveň 2,1 dítěte na ženu zůstává v evropských zemích zachován ideál dvoudětné rodiny, a to jak ve smyslu ideálního počtu dětí v rodině obecně, tak ve smyslu osobního ideálního počtu dětí [Testa 2011]. Sobotka a Beaujouan [2014] ukázali, že dvoudětnost jako obecný reprodukční ideál v Evropě dokonce posiluje, a sice v důsledku poklesu podílu těch, kteří považují za ideální více než dvě děti. Přestože bezdětnost zůstává jako reprodukční ideál (jak na obecné, tak na osobní úrovni) v Evropě marginální, v některých, zejména západoevropských zemích si nelze nevšimnout narůstajícího podílu těch, kteří deklarují bezdětnost jako osobní reprodukční preferenci [Miettinen et al. 2015]. Zejména v jihoevropských a východoevropských zemích zase konstatují Sobotka a Beaujouan [2014] růst podílu žen, které považují za obecný ideál mít jedináčka. V žádné evropské zemi však nemonitorují nahrazení obecného ideálu dvou dětí v rodině menším počtem dětí [ibid.].

V České republice začala konečná plodnost žen klesat od kohort narozených na konci padesátých let 20. století. V kohortách žen narozených ze začátku šedesátých let se dostala pod hranici dvou dětí [Šprocha et al. 2016]. Měnila se také struktura žen podle parity. Za socialismu se stal v ČR dvoudětný model dominantním. Od kohort narozených ze začátku čtyřicátých let tvořily ženy se dvěma dětmi víc než polovinu z populačního ročníku a v kohortách 1950–1964 to bylo přes 56 % [ibid.]. Kromě postupného snižování podílu žen se třemi a více dětmi se na posilování dvoudětného modelu podílel také pokles bezdětnosti (až k hranici 5 % v kohortách narozených mezi lety 1945–1954) [ibid.]. Dominance dvoudětného modelu dosáhla svého maxima u žen narozených okolo roku 1960 a následně je pozorován jeho pokles ve prospěch matek jedináčků a bezdětných žen [ibid.; Zeman 2018], ačkoliv osobní ideál dvou dětí zůstává v ČR nadále silně artikulován i mezi mladými lidmi [např. Šťastná 2007; Rabušic, Chromková Maňas 2013, 2018].

Mezi ženami narozenými ve druhé polovině šedesátých a v první polovině sedmdesátých let, které v české společnosti nastartovaly odklad plodnosti, se kompenzace odložené reprodukce různí v závislosti na pořadí dítěte. Zatímco velká část odložených prvních porodů byla ve vyšším věku realizována, u generací žen narozených v první polovině sedmdesátých let z více než 80 % [Šprocha 2014; Šťastná, Slabá, Kocourková 2017], odložené druhé porody jsou realizovány zhruba ze 70 % [Šprocha 2014]. V kohortě žen narozených v roce 1965 zůstalo 8 %

žen bezdětných, 54 % žen dvoudětných a po 19 % je jak žen s jedináčkem, tak žen s více než dvěma dětmi [Šprocha et al. 2016]. U kohort žen narozených v druhé polovině šedesátých let a v sedmdesátých letech dochází k růstu podílu bezdětných i žen s jedním dítětem, a to na úkor žen se dvěma a více dětmi [např. Šprocha 2014; Zeman 2018; Kurkin 2019]. Mezi ženami narozenými v polovině sedmdesátých let by podle projekce Českého statistického úřadu z roku 2019 měla zůstat bezdětná zhruba desetina z nich, jednodětná více než pětina a dvoudětná polovina, zatímco podíl matek třech a více dětí by měl klesnout na téměř 15 % [Kurkin 2019].

Na bezdětnost a jednodětnost je možné nahlížet různými způsoby. Lze je chápat jako dva odlišné fenomény. Rodičovství totiž znamená významnou změnu statusu a nové zkušenosti. Lze na ně ale nahlížet také sjednocující optikou fenoménů, které přispívají k nízké plodnosti pod normou dvoudětné rodiny.¹

Perspektivou životních drah lze pro růst podílu trvale bezdětných i rodičů jedináčků hledat obdobné příčiny v odkládání životních přechodů. Do vyšších věkových kategorií jsou následně odsouvány i plány na zakládání rodiny, což může vést k dlouhodobé nejistotě, nízkým nebo i nulovým reprodukčním plánům [Gustafsson 2001]. Také teorie individualizace a kulturní změny, které spatřují klíč k nízké plodnosti v hodnotových proměnách v souvislosti s druhým demografickým přechodem [Lesthaeghe 2010; van de Kaa 1987] nabízejí shodné vysvětlení pro oba fenomény. Jedná se o rostoucí důraz na individualizaci a autonomii. Ten může vést k upřednostnění či adaptaci na bezdětný životní styl nebo k plánování a realizaci jednodětnosti. Ta umožňuje zkušenost rodičovství s minimem omezení, která rodičovství může přinášet [Jefferies 2001]. A konečně i ekonomizující teorie, které spojují nízkou plodnost s nejistotou na trhu práce [Blossfeld et al. 2005], a teorie podtrhující vliv podmínek pro kombinování rodičovství s dalšími sférami života [Esping-Andersen 2009; McDonald 2002; Hobson, Oláh 2006] poskytují oporu pro formulování předpokladu o obdobných příčinách (plánování) bezdětnosti i jednodětnosti. V této perspektivě jsou oba fenomény reakcí na očekávané přímé i nepřímé náklady rodičovství a s rodičovstvím související ušlé příležitosti.

Tento článek se soustředí na vysvětlení individuálních reprodukčních plánů. Ty stojí na linii od reprodukčních ideálů k reprodukčnímu chování mezi nimi. Konkrétně článek odpovídá na otázky, jaké faktory v ČR souvisejí s tím, že jedinec plánuje zůstat bezdětný nebo mít jedináčka, a zda lze o plánované bezdětnosti a jednodětnosti uvažovat jako o nízkých reprodukčních plánech souvisejících s obdobnými příčinami.

¹ Normy životních drah lze v současnosti chápat jako společensky očekávané rozvrhy chování, jejichž vliv nesmí být při snaze o porozumění životním trajektoriím upozaděn [Liefbroer, Billari 2010]. V tomto článku zahrnují reprodukční plány pod normou dvoudětné rodiny nulové reprodukční plány, plánování jedináčka a nejistotu ohledně toho, zda k rodičovství či k více dětem než k jedináčkovi směřovat, či ne. Ve stejném smyslu je v článku využíváno i slovní spojení nízké reprodukční plány.

Reprodukční plány, přání, preference a ideály

Obecné a osobní reprodukční ideály (general and personal ideals), preference (preferences), přání (desires) a plány (intentions) jsou zkoumány v jednotlivých zemích i porovnávány mezinárodně. Operacionalizace těchto konceptů napříč studiemi variuje. Má se však za to, že posloupnost obecných reprodukčních ideálů, osobních ideálů, preferencí, přání a plánů tvoří základní linii na cestě k reprodukčnímu chování [Schoen et al. 1999; Philipov, Bernardi 2011; Sobotka, Beaujouan 2014].

Obecné reprodukční ideály ve společnosti ve smyslu ideálního počtu dětí v rodině byly opakovaně zjišťovány v šetření Eurobarometr, European Value Study, International Social Survey i World Values Survey [např. Testa 2007; Sobotka, Beaujouan 2014]. V ČR jsou kromě toho zkoumány také v pravidelných šetřeních Centra pro výzkum veřejného mínění [např. Čadová 2016]. Reálný počet dětí na ženu bývá oproti dominantnímu obecnému reprodukčnímu ideálu napříč evropskými zeměmi nižší. Obecné reprodukční ideály nejsou sice dobrými indikátory reprodukčního chování, odhalují však dominantní normy ve společnosti [Sobotka, Beaujouan 2014].

Více než reprodukční ideály ve smyslu ideálního počtu dětí v rodině ve společnosti obecně nás k individuální situaci jedince přibližují osobní preference a přání ve smyslu preferovaného nebo chtěného počtu dětí v životě muže či ženy nebo osobní ideální počet dětí muže či ženy [Thomson 2001; Miettinen et al. 2015; Testa 2011]. Reprodukční preference, přání a osobní ideální počet dětí bývají nezřídka konceptualizovány a operacionalizovány obdobně a bývají často doplňovány dovětkem „za ideálních podmínek“ nebo „bez ohledu na Vaši současnou situaci“ [Kuhnt, Kreyenfeld, Trappe 2017; Miettinen et al. 2015]. Ani tyto koncepty nejsou dobrými indikátory reprodukčního chování, jelikož akcentují zejména hodnotovou orientaci jedince, zatímco ostatní faktory ovlivňující reprodukční chování jsou potlačeny [Miller 2011]. Obdobně jako jinde v Evropě, tak i v ČR platí, že mají lidé méně dětí, než kolik by si v ideálním případě přáli [Rabušic, Chromková Manea 2013]. Výzkum Rabušice a Chromkové Maney [ibid.] ukázal, že téměř dvě třetiny populace ČR narozené mezi lety 1956–1970 měly tolik dětí, kolik považovaly pro sebe za ideální, zatímco další třetina měla dětí méně. Na rozdíl od realističtějších reprodukčních plánů jsou osobní reprodukční preference, přání a ideály v biografickém čase relativně stabilní [Iacovou, Tavares 2011; Kuhnt, Kreyenfeld, Trappe 2017]. I ty však lidé snižují, když je jejich naplnění se vzrůstajícím věkem nepravděpodobné. A v souladu s teorií přehodnocení cílů je lidé naopak zvyšují, když se jim narodí více dětí nebo dítě jiného pohlaví, než si přáli [Kuhnt, Kreyenfeld, Trappe 2017; Gray, Evans, Reimondos 2013].

Nejčastěji se odborné studie zaměřují na šetření dlouhodobých a krátkodobých reprodukčních plánů. Panelová data umožňují zkoumat i míru jejich naplnění, i když zpravidla jen v horizontu několika let [např. Šťastná 2011; Szalma, Takács 2015; Symeonidou 2000; Berrington 2004]. Reprodukční plány jsou považovány mezi uvedenými koncepty za nejlepší ukazatele budoucího reprodukční-

ho chování. Nejvíce ze všech totiž akcentují různorodost okolností, které mohou mít na reprodukční chování vliv. Jak ukazují panelová data, zůstávají ale i ony nezřídka nenaplněny [Testa, Toulemon 2006; Smallwood, Jefferies 2003; Šťastná 2011; Szalma, Takács 2015; Berrington 2004]. Na rozdíl od obecných reprodukčních ideálů, ale i ve srovnání s osobními ideály, preferencemi a přáními podléhají reprodukční plány v biografickém čase jedinců častěji změnám. Je tomu tak v reakci na měnící se životní dráhy a okolnosti [Miller 1994, 2011; Kuhnt, Kreyenfeld, Trappe 2017].

Reprodukční plány více než obecné reprodukční ideály i osobní ideály, preference a přání reflektují měnící se individuální podmínky [Riskind, Patterson 2010]. Je-li ve středu zájmu výzkum faktorů, které mají vliv na formování individuálních představ mužů a žen o tom, zda budou mít v životě děti a kolik, jeví se reprodukční plány jako nejvhodnější koncept.

Zároveň je potřeba mít na paměti, že se ani reprodukční plány nemusejí s reprodukčním chováním muže či ženy shodovat, jelikož se mohou měnit a jsou jen jedním z faktorů ovlivňujících reprodukci jedince. Nepředvídané události mohou reprodukční plány jedince změnit [Iacovou, Tavares 2011]. A kromě toho se děti rodí také neplánovaně.

Faktory, které mají vliv na nízké reprodukční plány

Rozsah odborné literatury zabývající se faktory, které mají vliv na reprodukční plány, není zanedbatelný. Z toho literatura zaměřující se na faktory ovlivňující plánování bezdětnosti je na vzestupu a dostupnější než ta, která šetří faktory ovlivňující plánování jednodětnosti. V této části článek přináší shrnutí dosavadních znalostí o faktorech souvisejících s plánováním bezdětnosti a jednodětnosti, na které navazuje analýza dat.

Ve většině evropských zemí plánují zůstat celoživotně bezdětní častěji muži než ženy v reprodukčním věku do 40 let [Miettinen et al. 2015]. Stejně je tomu i v ČR [Hašková 2009; Kyzlinková 2013; Kyzlinková, Šťastná 2016]. Tuto souvislost lze vysvětlit tím, že mateřství zůstává pro ženy silnější normou než otcovství pro muže [Hašková 2009; Hašková, Zamykalová 2006]. Děti sice patří mezi životní priority u žen i mužů, muži však řadí důležitost rodičovství až za partnerství [Šamanová, Stěhulová 2011]. A ačkoliv většina mužů i žen pocítí v průběhu svého života touhu po dítěti, muži se k touze po dítěti doznávají méně často [Rabušic, Chromková Manea, Bukvaiová 2013].

S narůstajícím věkem lidé přizpůsobují své reprodukční plány svému a partnerovu či partnerčině zdravotnímu stavu, vědomí náročnosti péče o děti, předpokládané délce závislosti potomků a perspektivě vlastních sil. V souladu s tím dochází mezi bezdětnými se zvyšujícím se věkem k růstu podílu těch, kteří rodičovství do budoucna neplánují [Hašková 2009; Kyzlinková 2013; Kyzlinková, Šťastná 2016; Berrington 2004; Iacovou, Tavares 2011; Kuhnt, Kreyenfeld, Trappe 2017; Gray, Evans, Reimondos 2013; Hayford 2009]. S rostoucím věkem zároveň

dochází u žen i mužů k postupnému snižování schopnosti zplodit dítě. A teprve s rostoucím věkem a zvyšujícím se počtem pokusů o početí se lidé zpravidla dozvídají o zdravotních komplikacích na své cestě k rodičovství [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017]. Lze proto předpokládat, že s narůstajícím věkem lidé upravují své nerealizované reprodukční plány spíše směrem k nižšímu počtu dětí, než původně plánovali.

Podle některých studií může plánování bezdětnosti i jediného dítěte souviset i s výší vzdělání, socioekonomickým statutem, životní úrovní a pozicí či zkušeností na trhu práce. Výsledky ale nejsou napříč studiemi jednoznačné. Kyzlinková [2013] ukázala, že trvalou bezdětnost plánují v ČR nejčastěji lidé s nejnižšími stupni vzdělání. A Kyzlinková a Šťastná [2016] došly ke stejnému závěru u populace mužů. Naopak Miettinen s dalšími autorkami nenašly jednoznačnou souvislost mezi dosaženou výší vzdělání a plánováním bezdětnosti. Trvalá bezdětnost však podle nich se stupněm vzdělání souvisí. V populaci mužů dominuje ve většině evropských zemí mezi těmi s nejnižším vzděláním, což může podle autorek odrážet jejich nižší šance na nalezení partnerky. V populaci žen převažuje trvalá bezdětnost buď mezi vysokoškolačkami, nebo v jiných zemích mezi těmi s nejvyššími a zároveň i s nejnižšími stupni vzdělání [Miettinen et al. 2015]. Mosimann a Camenisch [2015] odhalili, že ve Švýcarsku to jsou zejména muži s nízkým vzděláním, kteří vykazují sníženou ochotu mít dítě. U žen ve Švýcarsku sice k diferenciaci reprodukčních plánů dle vzdělání nedochází, z důvodu nízké kompatibility pracovního života a mateřství však zůstávají mezi ženami trvale bezdětné zejména vysokoškolačky [ibid.]. Burkimsher a Zeman [2017] zase ukázali, že v Rakousku plánují bezdětnost mezi ženami nejčastěji vysokoškolačky, které pak také zůstávají trvale bezdětné častěji než ženy s nižším vzděláním.

Podle ekonomických teorií by měly reprodukční plány odrážet míru ekonomické nejistoty a postavení na trhu práce. Podle Beckerovy klasické ekonomické teorie [Becker 1981] riskují mateřstvím ženy s vyšším vzděláním vyšší náklady ztracených příležitostí, a proto by měly preferovat nižší počet dětí (např. jedno „statusové“ dítě) nebo rodičovství odmítnout. Naopak muže by k nízkým reprodukčním plánům mělo vést nízké vzdělání, nestabilita na trhu práce a nejistota příjmu. Podle Oppenheimer [1994] je však vyšší vzdělání a postavení na trhu práce ženy výhodou pro celou její domácnost, jelikož může kompenzovat případnou nejistotu příjmu jejího partnera. Touto perspektivou by nízké vzdělání a příjmy měly přispívat k nízkým reprodukčním plánům jak u mužů, tak u žen.

Perspektivou životních drah na vztah mezi vzděláním a bezdětností nahlíží Gustafsson [2001]. Spojuje vyšší bezdětnost vysokoškolaček s pozdějším časováním mateřství v důsledku pozdějšího časování dalších životních událostí, jako je ukončení studia a vstup na trh práce, což je vede k plánování mateřství až v době, kdy dochází ke snižování schopnosti zplodit dítě. Perspektiva životních drah pracuje s představou za sebou následujících životních událostí a přechodů, kdy odložení jednoho může vést k odložení, redukci počtu či nerealizaci přechodů a událostí jiných. Chromková Manea, Vondráčková a Matula [2014] dokládají, že odkládání partnerského soužití do pozdějšího věku má vliv na růst podílu rodin

s jedináčky. Britské studie zase ukázaly, že z důvodu odkládání životních přechodů to jsou zejména vysokoškolsky vzdělaní bezdětní, jejichž reprodukční plány klesají se zvyšujícím se věkem pomaleji než u lidí s nižším vzděláním [Berrington, Stone, Beaujouan 2015; Berrington 2017].

Teorie individualizace a kulturní změny dávají nízkou plodnost do souvislosti s rozšiřujícími se možnostmi životních voleb žen i mužů. V této perspektivě „norma rodičovství“ oslabuje a rodičovství se stává jednou z možných voleb [van de Kaa 1996; Surkyn, Lesthaeghe 2004]. Perspektivou kulturní změny by měli být nositeli „netradičně“ nízkých reprodukčních plánů pod normou dvoudětné rodiny zejména ti s vyšším socioekonomickým postavením [Rindfuss, Morgan, Offutt 1996]. Propojením ekonomických a kulturních perspektiv pak Blossfeld a Huinink [1991] vidí ve vyšším vzdělání žen zejména jejich větší ekonomickou nezávislost a důraz na osobní autonomii. Ty jim umožňují zůstat svobodnými a bezdětnými, případně si pořídit pouze jedno, „statusové“ dítě. Ani výzkumy české populace [Rabušic, Chromková Manea 2007a; Kyzlinková, Šťastná 2016; Kyzlinková 2013; Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019], ani mnohé mezinárodní studie však souvislost mezi vyšším vzděláním či socioekonomickým postavením a reprodukčními plány pod normou dvoudětné rodiny nepotvrzují [Miettinen et al. 2016; Neyer, Hoem, Andersson 2017].

V souladu s teoriemi individualizace a kulturní změny by to měli být také zejména lidé žijící ve městech spíše než na vesnicích, kteří jsou nositeli reprodukčních plánů pod normou dvoudětné rodiny. Ve městech lze předpokládat nižší sociální kontrolu, větší rozmanitost životních stylů i vyšší míru tolerance bezdětnosti. Naopak sociální vazby, které se formují v malých sídelních jednotkách, budou pravděpodobně vytvářet klima, které plány na bezdětnost nebo jedináčka nepodporují. Ani v tomto ohledu však nejsou závěry z empirických výzkumů jednoznačné [srovnej Hašková 2009; Rabušic, Chromková Manea 2007a, 2018; Kyzlinková 2013; Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019].

Podle teorie preferencí [Hakim 2000] mají reprodukční plány svůj pevný základ v životních orientacích, které člověk získává zejména v dětství a dospívání. Nejvyšší preference bezdětnosti a jednodětnosti by v souladu s touto teorií měly vykazovat – na rozdíl od žen „na rodinu orientovaných“ a „adaptivních“ – ženy „kariérově orientované“. Pouze u nevyhraněné části populace je podle této teorie možné původní reprodukční preference na jejich cestě k reprodukčním plánům a chování ovlivnit sociálními politikami. Právě představa relativní neměnnosti životních orientací (na práci či rodinu) se stala jedním z hlavních bodů kritiky teorie preferencí [Crompton, Lyonette 2005]. Hypotéza vytváření kultury nízké plodnosti předpokládá, že v generacích, které vyrůstaly v době snížené plodnosti, klesá individuálně preferovaný a plánovaný počet dětí [Lutz, Skirbekk, Testa 2006]. Tuto hypotézu spojuje s teorií preferencí důraz, který obě kladou na důležitost kontextu, ve kterém člověk dospívá, na jeho reprodukční plány. Rabušic a Chromková Manea [2007b] prokázali, že teorie preferencí není v ČR dobrým prediktorem reprodukčních plánů. V ČR to jsou totiž „kariérově orientované“ a „adaptivní“ ženy, které kladou největší důraz na důležitost mateřství v životě

ženy. Jejich data ale podporují hypotézu vytváření kultury nízké plodnosti v ČR na základě vyššího podílu žen v mladších kohortách, které plánují jedináčka [Rabušic, Chromková Manea 2007a]. Další charakteristiky prostředí, v nichž jedinec vyrůstal, které byly testovány v souvislosti s reprodukčními plány, zahrnují počet sourozenců, velikost místa bydliště v dětství a typ orientační rodiny ve smyslu rodiny jednorodičovské, dvourodičovské či rekonstituované. Vliv těchto aspektů orientační rodiny na nízké reprodukční plány podle dostupných studií za ČR zpravidla konstatován nebyl. Výjimkou je počet sourozenců. U jedináček totiž některé studie prokázaly větší tendence k reprodukčním plánům pod normou dvoudětné rodiny, jiné ale ne [srov. Rabušic, Chromková Manea 2007a; Hašková 2009; Kyzlinková, Šťastná 2016; Kyzlinková 2013; Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019].

Dále studie potvrzují vliv absence partnera či partnerky na nulové reprodukční plány u bezdětných [Hašková 2009; Kyzlinková, Šťastná 2016; Kyzlinková 2013] a některé studie i na plánování jednodětnosti [Kyzlinková 2013; Šťastná 2007; Rabušic, Chromková Manea 2007a]. Studie, kde lze zkoumat partnerskou shodu pak ukazují, že v reprodukčních plánech a chování nezáleží pouze na tom, zda jedinec partnera má, či nemá, ale i na míře jejich shody na reprodukčních plánech [Hašková 2009; Chromková Manea, Fučík 2007]. A může záležet i na dalších aspektech partnerství. Studie, kterou publikovala Chromková Manea, Vondráčková a Matula [2014], naznačila, že vzdělanostní heterogamie v páru ve prospěch žen může tyto páry vést k nižším reprodukčním plánům. Studie Kyzlinkové přinesla zjištění, že egalitární postoje k genderovým rolím zastávají mezi matkami nejčastěji ty s jedináčkou, které již další děti neplánují [Kyzlinková 2013]. Výzkum Kyzlinkové a Šťastné [2016] ale naopak vliv egalitárních postojů k genderovým rolím na reprodukční plány doposud bezdětných mužů nepotvrdil. Souvislosti mezi reprodukčními plány a postoji k genderovým rolím se tedy zdají být ovlivněné dalšími intervenujícími faktory.

V perspektivě teorie hodnoty dítěte je potřeba hledat faktory ovlivňující reprodukční plány lidí v jejich názorech na přínos dítěte pro osobní spokojenost. Kyzlinková a Šťastná [2016] ukázaly, že mezi bezdětnými muži rodičovství odmítají nejčastěji ti, kteří se domnívají, že k naplněnému životu dítě není potřeba. A Šťastná [2007] prokázala, že mezi matkami jedináček další děti neplánují ty, které spojují narození dalšího dítěte s menšími zisky nebo většími ztrátami než ty, které svou rodinu rozšířit plánují.² Wilson [2013] uvádí, že jestliže má demografický přechod přinášet změnu od „kvantity“ ke „kvalitě“ dětí, pak by jeho vyústěním mělo být směřování k jedináčkům.

---

² V posledních letech se v ČR hodnotě dítěte věnovali Rabušic a Chromková Manea [2018], kteří na datech European Value Study z roku 2017 ukázali názory obyvatel na to, kolik dětí by mohl člověk mít, aby měl stále možnost naplňovat hodnoty typu mít čas na sebe a své zájmy, mít dostatečný příjem, být spokojen se zaměstnáním apod. Jejich data potvrzují dominanci dvoudětného ideálu rodiny.

Data a analytický postup

Na výše uvedenou literaturu navazuje analýza dat. Stanoveny byly tyto výzkumné otázky: Jaké faktory přispívají k tomu, že jedinec plánuje zůstat celoživotně bezdětný? Přispívají ty samé faktory související s plánováním bezdětnosti i k plánování jednodětnosti (oproti většímu počtu dětí)? V návaznosti na literaturu směřuje analýza k odpovědi na to, zda lze o plánování bezdětnosti a jednodětnosti uvažovat jako o reprodukčních plánech pod normou dvoudětné rodiny souvisejících s obdobnými faktory.

Analyzován byl datový soubor *Životní a pracovní dráhy 2010*, který poskytuje informace o 4 010 respondentech a respondentkách ve věku 25–60 let.³ Kromě základních sociodemografických údajů obsahuje informace o rodičovských a partnerských drahách respondentů a respondentek, informace o jejich rodičovských plánech, současné rodinné, pracovní a bytové situaci i postojích. Svou velikostí i zaměřením je vhodný pro výzkum reprodukčního chování a plánů. To potvrzuje i jeho dřívější využití pro analýzu reprodukčního chování a plánů vybraných skupin populace [Kyzlinková 2013; Kyzlinková, Šťastná 2016] nebo specificky jednodětnosti [Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. Zde představená analýza na předchozí studie z hlediska vědeckého poznání navazuje, pozornost však upírá jinam nebo zkoumanou problematiku jednodětnosti rozšiřuje o aspekt komparace s nulovou reprodukční strategií. Nejdříve je analyzováno, jaké faktory souvisejí u doposud bezdětných mužů a žen v reprodukčním věku s nulovými reprodukčními plány. Dále je analýza zaměřena na faktory, které u bezdětných a rodičů právě jednoho dítěte souvisejí s plánem mít jedináčka. Závěrečným cílem je zhodnotit, zda lze o plánování bezdětnosti a jednodětnosti uvažovat jako o reprodukčních plánech pod normou dvoudětné rodiny souvisejících s obdobnými faktory.

V případě zkoumání faktorů souvisejících s plánem zůstat bez dětí do analýzy vstoupili doposud bezdětní lidé, kteří zatím neměli vlastní zkušenost s rodičovstvím.⁴ Zároveň bylo nastaveno horní věkové omezení na 40 let, jelikož po 40. roce života se ženám v ČR ve sledovaných generacích rodily první děti pouze výjimečně [Sobotka 2017]. Po 30. roce života se postupně snižuje šance rodičovství realizovat [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017]. A mezi 35. a 40. rokem života ženy i muži od doposud nerealizovaných rodičovských plánů zpravidla upouštějí [ibid.; Hašková 2009]. Dolní věkové omezení 25. rokem života bylo dáno roz-

³ Datový soubor byl vytvořen Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd ČR v roce 2010. Soubor, dotazník i technická dokumentace jsou dostupné v Datovém archivu Sociologického ústavu. Použit byl kvótní výběr. Dotazníky byly sebrány formou face to face rozhovorů. Jde o reprezentativní vzorek populace ČR ve věku 25–60 let na základě pohlaví, věku, vzdělání, velikosti místa bydliště a regionu.

⁴ Neměli vlastní zkušenost s biologickým rodičovstvím ani s rodičovstvím nevlastního dítěte, se kterým by žili v domácnosti.

sahem datového souboru. Zároveň odpovídá zvyšujícímu se ideálnímu, plánovanému i reálnému věku prvorodiček u sledovaných generací.⁵

Zkoumaný datový soubor obsahuje 1 120 bezdětných respondentů ve věku 25 až 40 let. Z toho do analýzy faktorů souvisejících s plánem zůstat bez dětí vstoupilo 1 077 z nich (96,2 % stanoveného vzorku).⁶ Nadpoloviční část bezdětných tvoří muži (653 mužů, 424 žen), což odráží vyšší podíl bezdětných mužů oproti ženám a jejich pozdější zahajování reprodukce.

V případě analýzy faktorů souvisejících s plánováním jednodětnosti (oproti většímu počtu dětí) zkoumaný soubor tvořili pouze ti bezdětní ve věku 25–40 let, kteří plánovali mít v budoucnu jedno či více dětí (300 mužů a 263 žen), a dále všichni jednodětní ve věku 25–40 let, kteří odpověděli na otázku, zda plánují další dítě (celkem 381). Do analýzy vstoupilo celkem 914 respondentů ve věku 25–40 let, kteří měli jedináčka nebo byli bezdětní, ale plánovali mít alespoň jedno dítě (96,8 % stanoveného vzorku).⁷

Pro analýzu reprodukčních plánů byla použita binární logistická regrese (BLR). Ta testovala, které faktory mají statisticky významný vliv na závisle proměnnou, jakou silou a jakým směrem ji ovlivňují, zda mezi faktory nedochází ke statisticky významným interakcím, a to vždy při kontrole ostatních proměnných v modelu. Každá kategorizovaná proměnná obsahuje jednu kategorii, která je označena za referenční (ref., $\text{Exp}(B) = 1$). Ostatní kategorie jsou s ní porovnávány. Pokud je hodnota koeficientu $\text{Exp}(B)$ u kategorie vyšší než 1, je šance, že nastane sledovaný jev, u dané kategorie vyšší oproti referenční kategorii. Pokud je $\text{Exp}(B)$ nižší než 1, šance je nižší.

Na základě předpokladů vyplývajících z uvedené literatury a s ohledem na možnosti analyzovaného souboru byla testována souvislost následujících proměnných s plánováním bezdětnosti a následně s plánováním jednodětnosti.

Jednalo se o základní sociodemografické údaje: pohlaví (muž, žena), věk (tři kategorie: 25–30, 31–35, 36–40 – pro zdůraznění ne zcela lineárního působení věku), velikost místa bydliště (město, vesnice)⁸ a nejvyšší ukončené vzdělání (zá-

⁵ Průměrný věk žen při narození prvního dítěte v ČR dosahoval v době šetření 27,7 let [ČSÚ 2011]. Nejčastěji plánovaným věkem pro narození prvního dítěte byl u generací žen narozených po roce 1970 věk 25–29 let, což je také v ČR nejčastěji uváděný ideální věk pro zahájení mateřství [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017]. Nejčastěji zmiňovaný ideální věk pro zahájení otcovství je 30 let. Věk nad 40 let pro muže a nad 35 let pro ženy již není považován za ideální vůbec [Čadová 2016].

⁶ Zbýlých 43 lidí (3,8 % vzorku) do analýzy nevstoupilo z důvodu chybějících údajů u minimálně jedné z proměnných vstupujících do modelů.

⁷ Celkem 30 lidí (3,2 % vzorku) do analýzy nevstoupilo z důvodu chybějících údajů u minimálně jedné z proměnných vstupujících do modelů.

⁸ Tato proměnná vznikla transformací odpovědí na otázku: „Označil byste místo, ve kterém žijete, za: velké město (1), předměstí velkého města nebo sídlo v bezprostřední blízkosti velkého města (2), středně velké město (3), malé město (4), velká vesnice (5), malá vesnice, osada, samota (6), jiný typ sídla (7), neví (9).“ Pod město byly zahrnuty kategorie

kladní až středoškolské bez maturity, středoškolské s maturitou, vysokoškolské). Vzhledem k uvedené literatuře, která spojuje normu rodičovství i pocit touhy po dítěti silněji se ženami než s muži [např. Miettinen et al. 2015; Hašková 2009; Rabušic, Chromková Manea, Bukvaiová 2013], předpokládáme, že větší šanci plánovat bezdětnost budou mít muži, zatímco v případech plánování jednodětnosti mezi ženami a muži rozdíl podle dostupných studií nepředpokládáme [Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. V souladu s literaturou, která poukazuje na to, že na individuální rovině dochází s rostoucím věkem ke snižování dosud nedosaženého plánovaného počtu dětí, předpokládáme větší šance na plánování bezdětnosti i jednodětnosti ve vyšších věkových kategoriích, a to zejména po dosažení 35. roku života, kdy se začíná významně snižovat šance rodičovství realizovat [Iacovou, Tavares 2011; Šťastná, Slabá, Kocourková 2017; Hašková 2009; Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. Na základě literatury spojující prostředí měst (ve srovnání s vesnicemi) s nižší sociální kontrolou a větší rozmanitostí životních stylů [např. Hašková 2009; Rabušic, Chromková Manea 2007a; Kyzlinková 2013; Šprocha et al. 2016] předpokládáme, že větší šance na plánování bezdětnosti i jednodětnosti budou mít lidé bydlící ve městech, nikoliv na vesnicích. Na základě teorií vysvětlujících reprodukční plány optikou nákladů rodičovství, životních drah nebo individualizace a kulturní změny je možné očekávat různé směry působení výše vzdělání na reprodukční plány lidí i odlišnosti v působení vzdělání na reprodukční plány mužů a žen. Proto byly testovány i interakce mezi výší vzdělání a pohlavím. Protože předchozí studie ukázaly, že reprodukční plány pod normou dvoudětné rodiny mají v ČR jak muži, tak i ženy s nižším vzděláním [např. Rabušic, Chromková Manea 2007a; Kyzlinková 2013], předpokládáme, že větší šance na reprodukční plány pod normou dvoudětné rodiny budou mít lidé s nižším vzděláním a interakce mezi vzděláním a pohlavím statisticky významné nebudou.

Dále byly do obou analýz zahrnuty proměnné: přítomnost stálého partnera (ano, ne),⁹ subjektivní hodnocení zdravotního stavu (dobrý, špatný)¹⁰ a počet sourozenců (jedináček, jeden a více sourozenců).¹¹ Na základě předchozích studií [např. Rabušic, Chromková Manea 2007a; Kyzlinková 2013; Kyzlinková, Šťastná 2016; Hašková, 2009] předpokládáme, že větší šance na plánování bezdětnosti i jednodětnosti budou mít lidé bez stálého partnera či partnerky, jelikož zahájení rodičovství a rozšiřování rodiny je nejčastěji realizováno v páru. Obdobně před-

1 až 4, pod vesnici kategorie 5 a 6, zbylé dvě kategorie nebyly zahrnuty. Toto členění dobře diferencuje respondenty s ohledem na reprodukční plány. Podrobnější členění nebylo použito z důvodu velikosti souboru.

⁹ Otázka zněla: „Máte v současné době stálého partnera/ku?“

¹⁰ Otázka zněla: „Mohli byste mi ještě říct, jak se v současné době cítíte po zdravotní stránce?“ Pro analýzu byly sloučeny kategorie dobře a spíše dobře a kategorie špatně a spíše špatně, a to z důvodu zajištění dostatečného počtu respondentů v kategoriích.

¹¹ Otázka zněla: „Převážně s kolika sourozenci (vlastními i nevlastními) jste společně vyrůstal v jedné domácnosti do svých 18 let?“

pokládáme, že jestliže se zdravotní stav ukazuje být faktorem, který ovlivňuje časování a realizaci reprodukčního chování [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017], budou mít lidé, kteří hodnotí svůj zdravotní stav jako špatný, vyšší šanci na plánování bezdětnosti i jedináčka. A v souladu s představou, že lidé reprodukuji rodinné vzorce, ve kterých vyrůstali, předpokládáme, že jedináčci budou mít větší šanci na plánování bezdětnosti i jedináčka než lidé, kteří vyrůstali s alespoň jedním sourozencem.

Dále do obou analýz vstoupila proměnná, která ukazuje na důležitost dítěte v životě člověka¹² a proměnná měřící stabilitu rodičovských plánů v dospělosti.¹³ Na základě teorie hodnoty dítěte předpokládáme, že větší šance na plánování bezdětnosti i jednodětnosti mají ti, kteří se domnívají, že k naplněnému životu není rodičovství nutné. Proměnná měřící stabilitu rodičovských plánů v dospělosti testuje předpoklad, že nízké reprodukční plány (tj. zůstat bezdětný nebo mít jedináčka) jsou častěji než plánování větší rodiny následkem změn reprodukčních plánů v dospělosti [např. Hašková 2009; Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019; Iacovou, Tavares 2011]. Očekáváme, že vyšší šance na plánování bezdětnosti i jednodětnosti budou mít ti, kteří v dospělosti své reprodukční plány častěji různě měnili, než ti, kteří své představy o plánovaném počtu dětí neměnili.

V analýze na plánování jednodětnosti je navíc jako kontrolní proměnná vložena informace o počtu dětí respondenta či respondentky v době výzkumu (bezdětní, rodiče jedináčka). V souladu s představou reprodukce jako výsledku sekvenčního rozhodování i náhodných událostí předpokládáme, že se rodičovství může stát samo o sobě faktorem majícím vliv na další rodičovské plány. Tato proměnná umožnila testovat efekt rodičovství a pomocí testování interakcí se všemi ostatními proměnnými v modelu také to, zda se efekty jednotlivých proměnných liší pro bezdětné a rodiče jedináčků.

---

¹² Otázka zněla: „Uveďte prosím, nakolik souhlasíte s následujícím výrokem: Žít se svým partnerem bez dětí, věnovat se jemu nebo svému zaměstnání a koníčkům může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.“ Odpovědi mohly být: „rozhodně souhlasím“, „spíše souhlasím“, „spíše nesouhlasím“, „rozhodně nesouhlasím“, „nevím“. Všechny kategorie byly v analýze zachovány z důvodu dostatečného počtu respondentů v každé z nich.

¹³ Měří počet různých změn, které respondent či respondentka podle svého názoru učinil či učinila v dospělosti s ohledem na svůj celkový plánovaný počet dětí (změna k vyššímu počtu dětí; změna k nižšímu počtu dětí; změna k rozhodnutí, že děti nechce; změna k rozhodnutí, že děti chce; nejistota, zda děti chce). Vzhledem k tomu, že je většina zkoumané populace přesvědčena o stálosti svých reprodukčních plánů (což je v souladu se zjištěním Rabušice a Chromkové Maney [2013]) a že naopak nezanedbatelná část z těch respondentů, kteří deklarují, že své reprodukční plány v dospělosti změnili, je zároveň přesvědčena o tom, že učinili v dospělosti více různých změn reprodukčních plánů, vstupovala do analýzy proměnná počet různých změn reprodukčních plánů v dospělosti, která měří ne/stabilitu reprodukčních plánů. Proměnnou, která by rozdělovala respondenty podle různých kombinací jimi deklarovaných změn reprodukčních plánů v dospělosti, nebylo vhodné pro analýzu použít kvůli nižšímu počtu respondentů v jednotlivých kategoriích.

Tabulka 1. Popisná statistika, bezdětní

Složení vzorku – bezdětní ve věku 25 až 40 let		Počet	%
Pohlaví	žena	424	39
	muž	653	61
Věk	25 až 30	697	65
	31 až 35	213	20
	36 až 40	167	15
Velikost místa bydliště	vesnice	228	21
	město	849	79
Vzdělání	ZŠ a SŠ bez maturity	465	43
	SŠ s maturitou	444	41
	VŠ	168	16
Přítomnost stálého partnera	ano	475	44
	ne	602	56
Zdravotní stav	dobrý	974	90
	špatný	103	10
Počet sourozenců	jeden a více sourozenců	887	82
	jedináček	190	18
Souhlas s výrokem: Žít se svým partnerem bez dětí může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.	rozhodně nesouhlasí	117	11
	spíše nesouhlasí	297	27
	spíše souhlasí	343	32
	rozhodně souhlasí	179	17
	neví	141	13
Ne/stabilita rodičovských plánů	počet různých změn rodičovských plánů v dospělosti	min = 0 max = 5 mean = 0,3	
Celkem		1 077	100

Plánování bezdětnosti

V následující části textu jsou představeny dva modely BLR predikující šanci na plánování bezdětnosti (základní model a model s interakcí pohlaví*vzdělání). V těchto modelech je závisle proměnnou odpověď na otázku, zda se bezdětní respondenti ve věku 25 až 40 let plánují stát rodiči (ano/ne).¹⁴ Predikována byla

¹⁴ Znění otázky: „Můžete mi prosím říct, jaké jsou Vaše plány ohledně rodičovství?“ Bezdětní respondenti mohli vybírat z odpovědí, že se rodiči stát plánují, neplánují nebo neví.

situace, že se respondent či respondentka rodičem stát neplánuje (1)¹⁵ oproti situaci, že rodičovství plánuje (0). Predikována je tedy šance na plánování bezdětnosti. Tabulka 1 obsahuje popisnou statistiku vzorku bezdětných z pohledu vysvětlujících proměnných, které vstupují do modelů BLR na plánování bezdětnosti.

Tabulka 2 obsahuje koeficienty BLR pro predikci šance na plánování bezdětnosti (oproti plánu stát se v budoucnu rodičem) u doposud bezdětných mužů a žen ve věku 25 až 40 let. Interpretován je nejdříve základní model, poté model s interakcí.

V souladu s literaturou, která podtrhuje „normu rodičovství“ nebo spojuje touhu po dítěti zejména se ženami, základní model BLR ukazuje, že bezdětní muži mají oproti ženám vyšší šanci plánovat zůstat bezdětní, a to sice o 88 %.¹⁶

V souladu s předpokladem, že s rostoucím věkem u bezdětných šance na nulové reprodukční plány stoupá v souvislosti s jejich adaptací na bezdětný životní styl, s rezignací na někdejší rodičovské plány – například v souvislosti s poznáním zdravotních problémů znemožňujících reprodukci – či se selekcí těch, kteří rodičovství odmítali i v mladším věku, se statisticky významný ukázal také vztah mezi reprodukčními plány a věkem respondentů. Základní model BLR ukázal, že lidé mezi 31. a 35. rokem měli více než 1,7krát vyšší šanci na plánování bezdětnosti oproti lidem ve věku 25 až 30 let. A lidé nad 35 let měli dokonce více než třikrát vyšší šanci oproti lidem ve věku 25 až 30 let.

V souladu s teoretickým předpokladem o odlišném působení měst a vesnic na reprodukční plány se v základním modelu na plánování bezdětnosti ukázalo, že lidé žijící ve městě měli oproti lidem z vesnic o 60 % vyšší šanci plánovat bezdětnost, při kontrole ostatních proměnných v modelu. Tento rozdíl může odrážet odlišný životní styl, který se váže k životu ve městě a na vesnici, širší možnosti uplatnění mimo rodinný život a vyšší míru tolerance bezdětnosti ve městech, ale i další rozdíly v postojích obyvatel měst a vesnic.¹⁷

¹⁵ Ti, kteří se rodiči stát neplánují, byli v souladu s literaturou sloučeni s těmi, kteří nejsou rozhodnuti, zda budou k rodičovství směřovat [např. Rabušic 2001; Hašková 2009]. Často totiž nerozhodnutými zůstávají právě ti, kteří preferují bezdětnost, ale v souladu s „normou rodičovství“ své reprodukční plány neuzavírají, deklarují v nich nejistotu, nechávají otázku budoucího rodičovství otevřenou [Hašková 2009] a právě mezi nimi nakonec zůstává významný podíl bez dětí [Rabušic 2001].

¹⁶ Z bezdětných respondentů ve věku 25 až 40 let se rodiči neplánuje stát 22 % mužů a 14 % žen. Navíc 29 % mužů a 20 % žen ještě neví, zda bude k rodičovství směřovat. Zbytek bezdětných uvedl, že se rodiči stát plánuje.

¹⁷ Ačkoliv studie analyzující příčiny nízkých reprodukčních plánů s proměnnými, jako je velikost místa bydliště, nebo s proměnnými, které měří postoje či subjektivní hodnocení např. zdravotního stavu, běžně pracují, hovořit o kauzalitě je v případech průřezových šetření problematické. Je například možné, že lidé z měst inklinují k nulovým reprodukčním plánům více než lidé žijící na vesnici, zároveň lidé, kteří se rodiči stát neplánují, na vesnicích zpravidla nezůstávají, zatímco lidé, kteří se rodiči stát chtějí, se častěji než ostatní naopak na vesnici přestěhují. S vědomím tohoto omezení je potřeba číst i předložené výsledky analýzy.

V souladu s předpokladem prokázal základní model na plánovanou bezdětnost také častější odmítání rodičovství mezi lidmi s nižším vzděláním. Nejvyšší šanci na plánování bezdětnosti mají lidé se základním vzděláním a lidé bez maturity. Oproti nim lidé s maturitou mají šanci na plánování bezdětnosti o 35 % nižší a lidé s vysokoškolským vzděláním o 48 % nižší. Vyšší šance na plánování bezdětnosti u lidí bez maturity tak budou spíše výrazem limitovaných možností než vyšší individualizace a širšího spektra možných voleb.

Reprodukční plány bezdětných dále v souladu s předpokladem souvisejí se skutečností, zda jedinec má či nemá stálého partnera. Pokud stálého partnera respondenti neměli, jejich šance na plánování bezdětnosti byla při kontrole ostatních proměnných v základním modelu více než 3,6krát vyšší oproti těm, kteří stálého partnera měli.¹⁸

Z dat sice není znám zdravotní stav respondentů, který může mít na reprodukci zásadní vliv [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017], jako funkční alternativa se však ukázalo subjektivní hodnocení zdravotního stavu respondenty. Ti, kteří své zdraví hodnotili jako špatné, měli v základním modelu na plánovanou bezdětnost 2,6krát vyšší šanci plánovat zůstat bezdětnými oproti těm, kteří své zdraví hodnotili jako dobré.

V souladu s předpokladem vlivu zkušeností z dospívání a dětství na reprodukční plány lidí byl testován i vliv počtu sourozenců, se kterými respondenti vyrůstali. Lidé, kteří vyrůstali jako jedináčci, měli o téměř polovinu (46 %) vyšší šanci na plánování bezdětnosti oproti těm, kteří vyrůstali s alespoň jedním sourozencem.

Podle teorie hodnoty dítěte byla testována souvislost mezi plánováním bezdětnosti a mírou souhlasu s výrokem, že život s partnerem bez dítěte může přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti. V souladu s touto teorií ti, kteří uvedli, že s výrokem rozhodně souhlasí, měli téměř 22krát vyšší šanci, že rodičovství plánovat nebudou, oproti těm, kteří rozhodně nesouhlasili. Ti, kteří spíše souhlasili, měli šanci více než šestkrát vyšší oproti těm, kteří rozhodně nesouhlasili. Vyšší šanci měli dokonce i ti, kteří odpověděli, že s výrokem spíše nesouhlasí (více než dvakrát vyšší) nebo neví (více než pětkrát vyšší).

Poslední testovaná proměnná reprezentuje ne/stabilitu rodičovských plánů. Většina lidí sice uvedla, že plánovaný počet dětí v dospělosti nezměnila, pokud ale lidé své rodičovské plány v dospělosti změnili, měli vyšší šanci na plánování bezdětnosti, a čím vyšší byl počet různých změn, tím vyšší byla i šance na plánování bezdětnosti. Část z těch, kteří rodičovství neplánují, své reprodukční plány tedy dříve v dospělosti změnila. Mohlo to být v reakci na zdravotní či partnerské komplikace, vývoj na poli profesní dráhy nebo na jiné zkušenosti a okolnosti, ale to již naše analýza neodkrývá. Toto zjištění je však v souladu s oslabující, ale stále silnou „normou rodičovství“, tedy očekáváním, že dospělá biografie zahrnuje

¹⁸ Testovány byly i souvislosti manželství a společného bydlení s partnerem, ale existence stálého partnera měla na odhad šance na nulové reprodukční plány největší vliv.

Tabulka 2. Binární logistická regrese – plánování bezdětnosti – první část

Proměnná	Kategorie	Základní model		Model s interakcí pohlaví*vzdělání	
		Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)
Pohlaví	žena (ref.)		1		1
	muž	0,63	1,88**	0,48	1,62*
Věk	25 až 30 (ref.)		1		1
	31 až 35	0,55	1,73**	0,54	1,72**
	36 až 40	1,12	3,06***	1,12	3,06***
Velikost místa bydliště	vesnice (ref.)		1		1
	město	0,47	1,60*	0,48	1,61*
Vzdělání	ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)		1		1
	SŠ s maturitou	-0,43	0,65**	-0,71	0,49*
	VŠ	-0,65	0,52**	-0,53	0,59
	ano (ref.)		1		1
Přítomnost stálého partnera	ne	1,29	3,64***	1,30	3,66***
	dobrý (ref.)		1		1
Zdravotní stav	špatný	0,96	2,60**	0,92	2,51**
	jeden a více sourozenců (ref.)		1		1
	jedináček	0,38	1,46*	0,38	1,46*

Tabulka 2. Binární logistická regrese – plánování bezdětnosti – dokončení

Proměnná	Kategorie	Základní model		Model s interakcí pohlaví*vzdělání	
		Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)
Souhlas s výrokem: Žít se svým partnerem bez dětí může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.	rozhodně nesouhlasí (ref.)		1		1
	spíše nesouhlasí	0,81	2,25 *	0,79	2,21 *
	spíše souhlasí	1,81	6,12 ***	1,82	6,14 ***
	rozhodně souhlasí	3,09	21,93 ***	3,10	22,09 ***
Ne/stabilita rodičovských plánů	neví	1,66	5,28 ***	1,65	5,21 ***
	počet různých změn rodičovských plánů	0,40	1,50 ***	0,40	1,49 ***
	v dospělosti				
Pohlaví*vzdělání ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)			–		1
Pohlaví*vzdělání SŠ s maturitou		–	–	0,44	1,55
Pohlaví*vzdělání VŠ		–	–	–0,25	0,78
Konstanta		–3,59	0,03 ***	–3,49	0,03 ***

Zdroj: Dotazníkové šetření Životní a pracovní dráhy 2010.

Poznámka: N = 1 077 bezdětných mužů a žen.

(Ref.) = referenční kategorie; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p = 0,00$. Charakteristiky modelů: Chí kvadrát test je u obou modelů statisticky signifikantní, Hosmer-Lemeshowův test není ani u jednoho modelu statisticky signifikantní ($p > 0,05$), což znamená, že modelová data dobře prezentují skutečnost. Nagelkerkeho R^2 pro základní model = 0,39, Nagelkerkeho R^2 pro model s interakcí = 0,40.

i trajektorii rodičovství [Franke 2001; Park 2002; Park 2006; Gillespie 2000; Liefbroer, Billari 2010; Hašková, Zamykalová 2006; Hašková 2009]. A v souladu s perspektivou životních drah potvrzuje, že reprodukční plány mohou být výsledkem sekvenčního rozhodování.

Výsledky základního modelu na plánovanou bezdětnost v Tabulce 2 můžeme shrnout tak, že vyšší šanci na plánování bezdětnosti měli mezi bezdětnými ve věku 25 až 40 let muži, lidé starší 30 let, lidé žijící ve městech, lidé bez maturity, bez stálého partnera, ti, kteří hodnotili svůj zdravotní stav jako špatný, jedináčci, ti, kteří se přikláněli k výroku, že život s partnerem bez dítěte může přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat dítě, a ti, kteří v dospělosti častěji měnili své reprodukční plány.

V modelu na plánování bezdětnosti s interakcí v Tabulce 2 byla následně testována (při zachování všech vysvětlujících proměnných ze základního modelu) interakce mezi pohlavím a vzděláním. Tato interakce nebyla při kontrole ostatních proměnných v modelu statisticky významná. Model s interakcí tedy nepotvrdil, že by měla výše vzdělání na plánování bezdětnosti u mužů a u žen odlišný vliv.

Plánování jednodětnosti

Výše prezentované modely pomohly odhalit faktory, které u bezdětných souvisejí s nulovými rodičovskými plány. Další otázkou je, zda tyto faktory souvisejí také s plánováním jednodětnosti (plán mít jedináčka, respektive rozhodnutí zůstat u jednoho dítěte, oproti plánu mít více dětí). V níže uvedených modelech na plánování jednodětnosti byla závisle proměnnou odpověď na otázku, zda respondent či respondentka plánuje mít pouze jedno, nebo více dětí. Do analýzy vstoupili rodiče jedináčků ve věku 25–40 let, kteří odpověděli, zda plánují, či neplánují další dítě, a dále ti bezdětní ve stejném věkovém rozmezí, kteří uvedli, že se v budoucnu rodiči stát plánují, a zároveň uvedli počet dětí, který celkem ve svém životě plánují. Predikována byla situace, že jedinec plánuje mít jedináčka (1), oproti situaci, že plánuje mít alespoň dvě děti (0).

U bezdětných se tedy jednalo o plán mít právě jednoho potomka (oproti situaci, že plánují mít alespoň dvě děti), u rodičů jedináčků se jednalo o neplánování dalšího dítěte, případně rozhodnutí zůstat u jednoho dítěte (oproti situaci, že plánují mít alespoň jedno další dítě). Z bezdětných ve věku 25–40 let do analýzy vstoupili ti, kteří na otázku: „Můžete mi prosím říct, jaké jsou Vaše plány ohledně rodičovství?“ vybrali z odpovědí, že se rodiči stát plánují, neplánují nebo neví odpověď, že se rodiči stát plánují, a dále odpověděli na otázku: „Kolik dětí plánujete ve svém životě celkem mít?“ uvedením plánovaného počtu dětí. Rodiče jedináčků vybírali na otázku: „Můžete mi prosím říct, jaké jsou Vaše plány ohledně rodičovství?“ z odpovědí, že další dítě plánují, neplánují nebo neví. Odpovědi „neplánují“ a „neví“ byly stejně jako u bezdětných v modelech na plánování bezdětnosti sloučeny.

Tabulka 3. Popisná statistika, bezdětní a jednodětní

Složení vzorku – bezdětní a jednodětní, 25 až 40 let		Počet	%
Pohlaví	žena	472	52
	muž	442	48
Věk	25 až 30	491	54
	31 až 35	207	23
	36 až 40	216	23
Velikost místa bydliště	vesnice	211	23
	město	703	77
Vzdělání	ZŠ a SŠ bez maturity	386	42
	SŠ s maturitou	395	43
	VŠ	133	15
Přítomnost stálého partnera	ano	628	69
	ne	286	31
Zdravotní stav	dobrý	850	93
	špatný	64	7
Počet sourozenců	jeden a více sourozenců	779	85
	jedináček	135	15
Souhlas s výrokem: Žít se svým partnerem bez dětí může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.	rozhodně nesouhlasí	170	19
	spíše nesouhlasí	334	37
	spíše souhlasí	256	28
	rozhodně souhlasí	67	7
	neví	87	9
Ne/stabilita rodičovských plánů	počet různých změn rodičovských plánů v dospělosti	min = 0 max = 5 mean = 0,30	
Počet dětí	rodiče jedináčka	363	40
	bezdětní	551	60
Celkem		914	100

Aby bylo možné posoudit, zda jsou faktory související s nulovými reprodukčními plány a s plánováním jedináčka obdobné, byly v modelu predikujícím plánování jedináčka otestovány stejné proměnné, které se ukázaly významné pro plánování bezdětnosti a které vycházejí z teoretické části textu. Na základě ohodnocení významnosti jednotlivých proměnných v obou modelech pak bylo možné

Tabulka 4. Binární logistická regrese – plánování jednodětnosti – první část

Proměnná	Kategorie	Základní model		Model s interakcí pohlaví*vzdělání		Model se stat. význam. interakcemi počet dětí*vzdělání a počet dětí*přítomnost stálého partnera	
		Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)
Pohlaví	žena (ref.)		1		1		1
	muž	-0,28	0,76	-0,40	0,67	-0,20	0,82
Věk	25 až 30 (ref.)		1		1		1
	31 až 35	0,40	1,50	0,40	1,49	0,40	1,49
	36 až 40	1,50	4,48***	1,50	4,47***	1,52	4,57***
Velikost místa bydliště	vesnice (ref.)		1		1		1
	město	-0,19	0,82	-0,18	0,83	-0,27	0,76
Vzdělání	ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)		1		1		1
	SŠ s maturitou	-0,57	0,56**	-0,74	0,48**	-1,16	0,31***
	VŠ	-0,73	0,48*	-0,68	0,51	-1,46	0,23**
Přítomnost stálého partnera	ano (ref.)		1		1		1
	ne	0,24	1,28	0,23	1,26	2,82	16,82**
Zdravotní stav	dobrý (ref.)		1		1		1
	špatný	0,36	1,43	0,35	1,42	0,44	1,55
Počet sourozenců	jeden a více sourozenců (ref.)		1		1		1
	jedináček	0,40	1,50	0,40	1,50	0,44	1,55

Tabulka 4. Binární logistická regrese – plánování jednodětnosti – druhá část

Proměnná	Kategorie	Základní model		Model s interakcí pohlaví*vzdělání		Model se stat. význam. interakcemi počet dětí*vzdělání a počet dětí*přítomnost stálého partnera	
		Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)
Souhlas s výrokem: Žít se svým partnerem bez dětí může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.	rozhodně nesouhlasí (ref.)		1		1		1
	spíše nesouhlasí	0,36	1,43	0,80	2,23 *	0,31	1,36
	spíše souhlasí	0,87	2,38 **	0,87	2,38 **	0,83	2,30 **
	rozhodně souhlasí	0,80	2,20 *	0,34	1,41	0,78	2,18 *
	neví	1,04	2,83 **	1,03	2,79 **	0,96	2,60 *
Ne/stabilita rodičovských plánů	počet změn rodičovských plánů v dospělosti	0,46	1,58 **	0,46	1,59 **	0,45	1,57 **
Počet dětí	rodiče jedináčka (ref.)		1		1		1
	bezdětní	-2,42	0,09 ***	-2,42	0,09 ***	-2,78	0,06 ***

Tabulka 4. Binární logistická regrese – plánování jednodětnosti – dokončení

Proměnná	Kategorie	Základní model		Model s interakcí pohlaví*vzdělání		Model se stat. význam. interakcemi počet dětí*vzdělání a počet dětí*přítomnost stálého partnera	
		Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)
Pohlaví*vzdělání ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)		-	-	-	1	-	-
Pohlaví*vzdělání SŠ s maturitou		-	-	0,37	1,44	-	-
Pohlaví*vzdělání VŠ		-	-	-0,20	0,82	-	-
Počet dětí*vzdělání ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)		-	-	-	-	-	1
Počet dětí*vzdělání SŠ s maturitou		-	-	-	-	1,13	3,08**
Počet dětí*vzdělání VŠ		-	-	-	-	1,28	3,60*
Počet dětí*přítomnost stálého partnera		-	-	-	-	-3,00	0,05**
Konstanta		0,21	1,23	0,28	1,32	0,46	1,59

Zdroj: Dotazníkové šetření Životní a pracovní dráhy 2010.

Poznámka: N = 914 bezdětných a jednodětných mužů a žen ve věku 25 až 40 let. (Ref.) = referenční kategorie; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p = 0,00. Charakteristiky modelů: Chí kvadrát test je u základního modelu i u modelů s interakcemi statisticky signifikantní; Hosmer-Lemeshowův test není ani u jednoho modelu statisticky signifikantní (p > 0,05), což znamená, že modelová data dobře prezentují skutečnost. Nagelkerkeho R² pro základní model = 0,50, Nagelkerkeho R² pro model s interakcí pohlaví*vzdělání = 0,51, Nagelkerkeho R² pro model se statisticky významnými interakcemi počet dětí*vzdělání a počet dětí*přítomnost stálého partnera = 0,53.

posoudit, zda faktory související s nulovými reprodukčními plány přispívají také k plánování jednodětnosti. Do modelů na plánování jednodětnosti byla přidána kontrolní proměnná počet dětí respondenta, která od sebe odlišovala bezdětné a rodiče jedináčka. Tabulka 3 obsahuje popisnou statistiku složení vzorku bezdětných a jednodětných z pohledu vysvětlujících proměnných vstupujících do modelů predikujících šance na plánování jednodětnosti.

Jestliže je reprodukce výsledkem sekvenčního rozhodování i náhodných událostí [např. Iacovou, Tavares 2011], lze se domnívat, že faktory související s rodičovskými plány bezdětných a rodičů se mohou s ohledem na zkušenost rodičovství lišit. Do modelů na plánování jednodětnosti proto byla přidána proměnná, která kontroluje efekt rodičovství (počet dětí) a zároveň byly testovány i interakce této proměnné se všemi dalšími proměnnými v modelu, aby bylo možné ověřit, jestli se efekty jednotlivých proměnných pro bezdětné a rodiče jedináčků liší. Statisticky významná se ukázala být při kontrole ostatních proměnných v modelu pouze interakce počtu dětí a vzdělání a interakce počtu dětí a přítomnosti stálého partnera, kterým se proto věnujeme podrobněji.

Modely v Tabulce 4 obsahují koeficienty binární logistické regrese pro predikci šance na plánování jednodětnosti (oproti plánu mít alespoň dvě děti) u dospělých bezdětných a jednodětných mužů a žen ve věku 25 až 40 let. V Tabulce 4 jsou prezentovány výsledky třech modelů BLR predikujících šance na plánování jednodětnosti: základního modelu bez interakcí; dále modelu se stejnými proměnnými, ale navíc s interakcí pohlaví a vzdělání kvůli testování, zda má vzdělání odlišný vliv na plánování jedináčka u mužů a u žen; a nakonec modelu se stejnými proměnnými jako v základním modelu, ale navíc s interakcí počtu dětí a vzdělání a interakcí počtu dětí a přítomnosti stálého partnera, které se ukázaly být statisticky významné.

Základní model bez interakcí predikující šance na plánování jednodětnosti ukázal, že mezi muži a ženami není u sledované populace statisticky významný rozdíl v plánování jednodětnosti. Věk ale statisticky významný byl. Lidé mezi 31. a 35. rokem se sice statisticky signifikantně nelišili od referenční kategorie (25 až 30 let), lidé ve věku 36 až 40 let však měli téměř 4,5krát vyšší šanci plánovat jedináčka oproti referenční kategorii. To, zda jedinec bydlí ve městě nebo na vesnici na plánování jedináčka statisticky významný vliv nemá. U vzdělání platí, že nejvyšší šanci plánovat jedináčka mají lidé s nejnižším vzděláním. Oproti tomu lidé s maturitou mají šanci plánovat jedináčka o 44 % a vysokoškoláci o 52 % nižší. Statisticky nevýznamné se ukázaly proměnné přítomnost stálého partnera, zdravotní stav i počet sourozenců, se kterými respondent vyrůstal v dětství. Statisticky významná je naopak míra souhlasu s výrokem, který odkazuje k hodnotě dítěte v životě člověka. Ti, kteří s výrokem o tom, že život bez dítěte může přinášet stejné uspokojení jako život s dítětem, rozhodně či spíše souhlasili, ale i ti, kteří si odpovědi nebyli jistí, měli více než dvakrát vyšší šanci plánovat jedináčka oproti těm, kteří k výroku zastávali rozhodně nesouhlasný postoj. Statisticky významná se ukázala také ne/stabilita rodičovských plánů. Ti, kteří dle

svého názoru v dospělosti častěji měnili své představy o plánovaném počtu dětí, měli vyšší šanci, že budou plánovat pouze jedno dítě. To naznačuje, že plánování jednoduchosti oproti plánování rodin s více než jedním dítětem je častěji důsledkem změn reprodukčních plánů v dospělosti než představou, kterou by si člověk vytvořil již během dospívání a v dospělosti ji již neměnil. V modelu je statisticky významná proměnná počet dětí. Ta ukazuje, že bezdětní, kteří do budoucna děti plánují, mají o 90 % nižší šanci, že budou plánovat jedináčka, oproti těm, kteří už jedináčka mají.

Výsledky základního modelu pro predikci šance na plánování jedináčka oproti plánu mít alespoň dvě děti v Tabulce 4 můžeme shrnout tak, že vyšší šanci plánovat jedináčka mají lidé nad 35 let, lidé bez maturity, ti, kteří rozhodně či spíše souhlasí s výrokem, že život bez dítěte může přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti, ti, kteří byli v průběhu dospělosti méně stálí ve svých rodičovských plánech, a ti, kteří už jedináčka mají.

V modelu predikujícím šance na plánování jednoduchosti s interakcí pohlaví a vzdělání v Tabulce 4 byla následně testována (při zachování všech vysvětlujících proměnných ze základního modelu) interakce mezi pohlavím a vzděláním. Statisticky významný rozdíl v působení vzdělání na plánování jednoduchosti u mužů a u žen nalezen nebyl.

Jelikož se proměnná odlišující od sebe bezdětné a rodiče jednoho dítěte ukázala být statisticky významná, byly v následujícím kroku testovány interakce mezi touto proměnnou a všemi ostatními proměnnými v základním modelu. Pouze dvě z těchto interakcí byly statisticky významné. Tyto interakce jsou ukázány v modelu, jehož výsledky jsou prezentovány v posledních dvou sloupcích Tabulky 4. Významná interakce byla nalezena mezi počtem dětí a vzděláním a počtem dětí a přítomností stálého partnera. Znamená to, že s ohledem na plánování jednoduchosti se efekty proměnné vzdělání a proměnné přítomnost stálého partnera pro bezdětné a jednodětné statisticky významně odlišují. Při porovnání základního modelu s tímto modelem se interpretace směru působení a statistické významnosti efektů ostatních proměnných, které nevstupovaly do interakcí, nemění.

Plánování jednoduchosti – statisticky významné interakce

V posledních dvou sloupcích Tabulky 4 jsou obsaženy koeficienty pro interakci počtu dětí a vzdělání a dále pro interakci počtu dětí a přítomnosti stálého partnera, a to při kontrole ostatních proměnných v modelu. Pro jednodušší interpretaci těchto interakcí jsou koeficienty přepočteny pro všechny vznikající kombinace proměnných, které vstupují do interakce (viz Tabulky 5 a 6).

Interakce mezi počtem dětí a vzděláním (Tabulka 5) ukazuje, že nejvyšší šanci na plánování jednoduchosti mají rodiče jedináčků bez maturity (referenční kategorie). Oproti nim bezdětní se stejnou úrovní vzdělání mají šanci na pláno-

vání jedináčka o 94 % nižší. U středoškolsky vzdělaných lidí s maturitou mají jednodětní o 69 % a bezdětní o 94 % nižší šanci na plánování jedináčka. U vysokoškoláků mají jednodětní o 77 % a bezdětní o 95 % nižší šanci plánovat jedináčka oproti referenční kategorii. Tyto výsledky naznačují, že vzdělání nediferencuje doposud bezdětné lidi ve věku 25–40 let s ohledem na plánování jednodětnosti (oproti plánování alespoň dvou dětí) tak silně, nebo dokonce vůbec v porovnání s tím, jak působí na obdobně staré rodiče jedináčků s ohledem na jejich plán pořídit, či nepořídit si další dítě.

Tabulka 6 ukazuje vliv interakce mezi počtem dětí a přítomností stálého partnera na plánování jednodětnosti. Tato interakce ukazuje, že nejvyšší šanci na plánování jednodětnosti mají rodiče jedináčka, kteří nemají stálého partnera. Ti mají téměř 17krát vyšší šanci další dítě neplánovat oproti rodičům jedináčka, kteří partnera mají (referenční kategorie). O 5 % vyšší šanci na plánování jedináčka mají oproti rodičům jedináčka, kteří partnera mají, také bezdětní, kteří nemají stálého partnera. Naopak o 94 % nižší šanci na plánování jedináčka než referenční kategorie mají bezdětní se stálým partnerem. Doposud bezdětní, kteří mají stálého partnera a rodiči se stát plánují, se častěji kloní ke společenskému ideálu více než jednoho dítěte. Naopak kombinace rodičovství jedináčka a nepřítom-

Tabulka 5. Binární logistická regrese – plánování jednodětnosti, interakce počtu dětí a vzdělání

		Koef. B	Exp(B)
Jednodětní	ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)	0	1
Bezdětní	ZŠ s SŠ bez maturity	–2,78	0,06
Jednodětní	SŠ s maturitou	–1,16	0,31
Bezdětní	SŠ s maturitou	–2,81	0,06
Jednodětní	VŠ	–1,46	0,23
Bezdětní	VŠ	–2,96	0,05

Tabulka 6. Binární logistická regrese – plánování jednodětnosti, interakce počtu dětí a přítomnosti stálého partnera

		Koef. B	Exp(B)
Jednodětní	mají partnera/partnerku (ref.)	0	1
Bezdětní	mají partnera/partnerku	–2,78	0,06
Jednodětní	nemají partnera/partnerku	2,82	16,82
Bezdětní	nemají partnera/partnerku	0,05	1,05

nosti stálého partnera zvyšuje šance na plánování jedináčka. V případě rodičů bez partnera či partnerky totiž plánování dalšího dítěte znamená pravděpodobně i plánování rozšíření počtu dětí s jiným partnerem či partnerkou než s otcem či matkou jejich prvního dítěte.

Plánování bezdětnosti a plánování jednodětnosti: mají, či nemají stejné příčiny a co studovat příště?

Některé proměnné, které byly statisticky významné v modelech predikujících šance na plánování bezdětnosti, se ukázaly být statisticky významnými i v modelech pro plánování jedináčka. Platí tedy, že plánování jedináčka souvisí s některými faktory, které jsou asociovány i s nulovými reprodukčními plány.

Zatímco modely predikující šance na plánování bezdětnosti (oproti rodičovství) se věnovaly faktorům souvisejícím s plánováním bezdětnosti u doposud bezdětných ve věku 25 až 40 let, modely predikující šance na plánování jednodětnosti (oproti plánu mít více dětí) testovaly souvislost totožných faktorů s plánováním jednodětnosti u bezdětných a jednodětných ve stejné věkové skupině. Z devíti proměnných, u kterých byla nalezena souvislost s plánováním bezdětnosti, byla u pěti z nich nalezena souvislost také s plánováním jednodětnosti, přihlédneme-li i ke statisticky významným interakcím v modelu na plánování jednodětnosti. Je tedy možné konstatovat, že existují faktory, které souvisejí jak s plánováním bezdětnosti, tak s plánováním jednodětnosti. Mezi tyto faktory patří vyšší věk (nad 35 let), nižší vzdělání, absence stálého partnera, souhlas s výrokem, že život může přinášet stejné uspokojení s dětmi i bez dětí a větší nestabilita rodičovských plánů v dospělosti. Obdobně jako ve výzkumu, který zkoumal reprodukční plány bezdětných a rodičů jedináčků zvlášť [srov. Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019], se nicméně i zde ukázalo, že faktor vzdělání diferencuje další rodičovské plány zejména u jednodětných, zatímco u bezdětných mezi plánováním jednoho či více dětí nediferencuje.

Naopak muži, jedináčci, lidé z měst a ti, kteří hodnotí svůj zdravotní stav jako špatný či spíše špatný, mají sice vyšší šanci plánovat zůstat bez dětí (oproti plánu na založení rodiny), statisticky signifikantní vliv těchto proměnných na plánování jednodětnosti (oproti plánování většího počtu dětí) však nebyl prokázán. Bez dětí tedy plánují častěji zůstat muži, na které nedoléhá „norma rodičovství“ tak silně jako na ženy [např. Park 2002; Gillespie 2000; Hašková 2009] ani touha po dítěti tak často jako na ženy [Rabušic, Chromková Manea, Bukvaiová 2013]. Pokud se ale muži rodiči stát plánují, s ohledem na plánování jedináčka či více dětí se od žen neliší [obdobně i Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. Také pocit špatného zdraví zvyšuje šance na plánování bezdětnosti, nikoliv jedináčka. Subjektivní vnímání zdravotního stavu bez bližší specifikace ale neodkazuje k úzeji vymezenému reprodukčnímu zdraví, které hraje podle Šťastné, Slabé a Kocourkové [2017] významnou roli v realizaci i časování rodičovství. Pro bu-

doucí výzkumy reprodukčních plánů a reprodukce lze proto doporučit dotazovat se specificky na reprodukční zdraví. Také život ve městech a absence sourozenců se ukázaly vlivné pouze v případě plánování bezdětnosti, nikoliv jedináčka. Tato situace je překvapivá, jelikož Rabušic a Chromková Manea [2007a] pozitivní vztah mezi většími obcemi a vyrůstáním bez sourozence na straně jedné a očekáváním jednodětnosti mezi ženami na straně druhé ve svých datech identifikovali. I výsledky naší analýzy naznačují pozitivní vliv vyrůstání bez sourozence na plánování jedináčka, který však byl v modelech pod pětiprocentní hranicí významnosti. Nalezený rozdíl s ohledem na vliv města a vesnice by pak mohlo vysvětlit (kromě jiné kategorizace obcí v této a předchozí zmíněné studii) jiné vymezení respondentů vstupujících do analýzy i výzkumné otázky. Předchozí studie totiž odhadovala podíl žen ve sledovaných kohortách, které v životě porodí pouze jedno dítě, a faktorů, které k tomu přispějí, a zahrnovala tedy i matky více dětí, zatímco muže nezahrnovala. Jiný výzkum, který zkoumal reprodukční plány mezi doposud bezdětnými muži a ženami a mezi rodiči jedináčků od sebe odděleně, pak sice konstatoval existenci souvislostí mezi plánováním jedináčků na straně jedné a počtem sourozenců a životem ve městském či naopak vesnickém prostředí na straně druhé, ale pouze ve skupině bezdětných, nikoliv rodičů a s tím, že do modelu vstupovaly i v tomto případě jiné proměnné než zde [srov. Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. Ačkoliv se tedy zdají být vztahy mezi plánováním bezdětnosti na straně jedné a vyrůstáním bez sourozence a životem ve městech na straně druhé jednoznačné, v případě plánování jednodětnosti je nutné tyto vztahy prozkoumat vzhledem k odlišným výsledkům různých studií podrobněji. Je pravděpodobné, že charakter místa bydliště a počet sourozenců působí na rodičovské plány provázané s dalšími proměnnými, které působení těchto znaků na rodičovské plány v závislosti na sledované populaci oslabují.

Do budoucna by bylo žádoucí na dostatečně velkém datovém souboru zkoumat reprodukční plány rodičů jedináčků odděleně. To by umožnilo zaměřit pozornost na další, s rodičovstvím prvního dítěte související proměnné. I ty by mohly v souladu s představou rodičovství jako výsledku sekvenčního rozhodování ovlivňovat jejich rodičovské plány a odlišovat tak od sebe rodiče jedináčků, kteří plánují další dítě, a ty, kteří již další dítě neplánují. Testovat by bylo možné například vliv jejich zkušenosti s náročností péče o první dítě, neshod s partnerem či partnerkou ohledně výchovy prvního dítěte, věku prvního dítěte či hodnocení dopadů rodičovství prvního dítěte na různé aspekty života respondentů na jejich plánování toho, zda si další dítě pořídí, či ne. To zůstává mimo záměr tohoto článku a představuje omezení zde diskutované analýzy. Výše citovaná analýza rodičů jedináčků v této souvislosti potvrdila, že s rostoucím věkem jedináčka klesá ochota rodičů pořídít mu sourozence (při kontrole věku rodičů), velikost souboru a charakter dat však neumožnily testovat souvislosti dalších zkušeností péče o jedináčka na reprodukční plány jeho rodičů [viz Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. Studie Kyzlinkové [2013] zase naznačila možný vliv věku při zahájení rodičovství, změn v partnerství, postojů k genderovým rolím a rychlosti

návratu matky na trh práce na rozhodnutí zůstat u jednoho dítěte. A studie Šťastné [2007] ukázala, že to, co odlišuje matky jedináček z hlediska toho, zda další dítě chtějí, nebo ne, je (kromě partnera) hodnota, kterou přisuzují dalšímu dítěti. Tedy jaký by podle nich mělo druhé dítě vliv na jejich osobní život, partnerství, sociální uznání a další aspekty života.

Další omezení předložené analýzy představuje skutečnost, že datový soubor či rozsah článku neumožnily zkoumat a diskutovat vliv dalších faktorů, jejichž působení by bylo možné předpokládat. Jedná se konkrétně o vliv partnerské ne/shody na reprodukčních plánech a dalších charakteristik partnerství a také vliv postojů k genderovým rolím. Bylo by vhodné, aby se další zkoumání faktorů formujících reprodukční plány pod normou dvoudětné rodiny zaměřilo tímto směrem. Při dostatečné velikosti souboru by bylo vhodné analyzovat faktory související s reprodukčními plány pod normou dvoudětné rodiny také zvlášť pro ženy a pro muže za účelem odhalení možných genderových rozdílů ve vzájemném působení faktorů souvisejících s nízkými reprodukčními plány. V případě šetření plánů na rozšiřování rodiny u rodičů jedináčka, kdy by se pozornost zaměřila i na vliv konkrétních dimenzí zkušenosti rodičovství, by bylo možné genderové rozdíly předpokládat z důvodu odlišných zkušeností mateřství a otcovství. Důležité je také studovat naplnění rodičovských plánů, jelikož je známo, že ačkoliv jsou reprodukční plány jedním z prediktorů reprodukčního chování, zdaleka nejsou prediktorem jediným [Šťastná 2011; Rabušic, Chromková Manea 2013] a plány se tak mohou od jejich realizace lišit. Pro tyto účely by byla nejvhodnější panelová data.

Závěr a diskuse

O fenoménech bezdětnosti a méně často jednodětnosti pojednávají odborné studie zpravidla odděleně. Bezdětnost a rodičovství jedináčka představují odlišné sociální statusy a životní zkušenosti. Explanační přístupy a teorie vysvětlující nízkou plodnost však předpokládají pro oba fenomény tak, jak existují v současnosti, obdobné příčiny, případně mezi bezdětností a jednodětností ve svém zaměření na nízkou plodnost explicitně nerozlišují.¹⁹ Článek proto hledal odpověď na otázku, jaké faktory v ČR přispívají k tomu, že jedinec plánuje zůstat celoživotně bezdětný nebo se stát rodičem jedináčka, a zda lze o plánované bezdětnosti a jednodětnosti uvažovat jako o reprodukčních plánech pod normou dvoudětné rodiny majících obdobné příčiny.

---

¹⁹ Viz výše uvedenou diskusi teorií kulturní změny a individualizace, teorie preferencí, hypotézy vytváření kultury nízké plodnosti, explanací pracujících s náklady rodičovství a náklady ztracených příležitostí a také diskusi perspektivy životních drah zaměřující se na odkládání rodičovství do pozdějšího věku.

Z modelů predikujících plánování bezdětnosti a jednodětnosti vyplývá, že plánování jedináčka ovlivňuje řada faktorů, které souvisejí i s nulovými reprodukčními plány. Těmito faktory jsou přibližující se 40. rok života a nestabilita představ o plánovaném počtu dětí v dospělosti, které ukazují nízké reprodukční plány jako výsledek sekvenčního rozhodování (spíše než představu, kterou si člověk přináší z dospívání a v dospělosti ji již nemění). Dále mezi tyto faktory patří nižší vzdělání a nepřítomnost stálého partnera, které ukazují nízké reprodukční plány spíše v souvislostech limitovaných možností. A v neposlední řadě mezi tyto faktory patří menší důraz na rodičovství jako nezbytnou součást životního naplnění. Ten ukazuje na reprodukční plány pod normou dvoudětné rodiny spíše jako na důsledek hodnotových orientací vyjadřujících oslabení „normy rodičovství“. Z naší analýzy ale zároveň vyplývá, že to jsou ještě muži, jedináčci, lidé z měst a lidé hodnotící svůj zdravotní stav jako špatný, kteří častěji rodičovství odmítají, zatímco vliv těchto faktorů na plánování jedináčka (oproti většímu počtu dětí) na analyzovaných datech prokázán nebyl. O plánované bezdětnosti a jednodětnosti tak lze uvažovat jako o reprodukčních plánech pod normou dvoudětné rodiny majících obdobné, ale ne totožné příčiny.

Z hlediska teorií vysvětlujících nízkou plodnost se ukázala být zde prezentovanými daty podpořena perspektiva životních drah, ve které lidé se stoupajícím věkem přehodnocují své reprodukční plány s ohledem na měnící se souvislosti jejich života. Nejedná se však pouze o redukování plánovaného počtu dětí v důsledku stárnutí, a tudíž přehodnocování reprodukčních plánů s ohledem na biologické limity, perspektivu snižujících se sil na rodičovství a věkové normy vztahující se k rodičovství. Vyšší nestabilita reprodukčních plánů se totiž ukázala být asociovaná s nulovými reprodukčními plány i s plánováním jedináčka i při kontrole věku respondentů. Ačkoliv se v souladu se studií Rabušice a Chromkové Maney [2013] ukázalo, že je většina respondentů přesvědčena o neměnnosti svého plánovaného počtu dětí, ti, kteří byli ve svých reprodukčních plánech nestálí, měli vyšší šanci, že budou plánovat jedináčka nebo rodičovství odmítat. Vyšší nestabilita reprodukčních plánů v dospělosti u těch, kteří plánují bezdětnost či jedináčka, tedy naznačuje, že jsou tyto plány častěji následkem událostí a zkušeností v průběhu dospělosti člověka, které ho vedou ke změnám reprodukčních plánů pod normu dvoudětné rodiny, spíše než rozhodnutím, které si člověk do dospělosti přináší. Časování a posloupnost změn reprodukčních plánů však nelze průřezovým statistickým šetřením zkoumat. Ověření, upřesnění a hlubší pochopení objevené názorové turbulence u lidí s nízkými reprodukčními plány je tak výzvou pro panelová šetření a kvalitativní biografický výzkum.

Také teorie individualizace a kulturní změny, vysvětlující nízkou plodnost změnami hodnotových orientací, našly oporu v obou analýzách – predikujících plánování bezdětnosti (oproti rodičovství) i plánování jednoho dítěte (oproti plánu mít více dětí). Bylo ukázáno, že hodnoty manifestované v postojích lidí k nezbytnosti rodičovství pro naplnění jejich života statisticky významně souvisejí nejen s nulovými reprodukčními plány, ale i s plánováním jedináčka. Nepřímo navíc podpořilo vliv hodnot a idejí na nízké reprodukční plány i potvrzení vlivu

dospívání bez sourozence na plánování bezdětnosti. Důležitost nízkého vzdělání a absence stálého partnera v modelech predikujících plánování bezdětnosti i jednodětnosti však naznačuje, že explanace reprodukčních plánů pod normou dvoudětné rodiny nesmí opomíjet ani vliv strukturálních faktorů, které mají vliv nejen na možnosti, které člověk má, ale i na jeho aspirace do budoucna.

HANA HAŠKOVÁ je vědeckou pracovnící Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Na Univerzitě Karlově přednáší sociologii genderu a rodiny. Zkoumá proměny životních drah a reprodukce, vztahy mezi pracovním a soukromým životem a mezi politikami, diskurzy a praxí péče. Je (spolu)autorkou knih *Fenomén bezdětnosti* (Praha: Sociologické nakladatelství [SLON], 2009), *The Development of Czech Childcare Policies* (Praha: Sociologické nakladatelství [SLON], 2012, spolu s S. Saxonbergem a J. Mudrákem) a editorkou knihy *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti* (Praha: Sociologické nakladatelství [SLON] / SOÚ AV ČR, 2014). Publikovala v *European Journal of Industrial Relations*, *Sociological Research Online* a *Social Policy and Administration*.

KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ je odbornou pracovnící v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., a také působí jako odborná konzultantka na Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR. V současné době studuje doktorské studium sociologie na Univerzitě Karlově. Věnuje se problematice sociálních nerovností, fenoménu bezdětnosti a jednodětnosti v ČR, kvantitativní analýze dat a metodologii. Je (spolu)autorkou studií *Aktuální rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR*, *Hloubková analýza statistik a mezinárodní srovnání* (Praha: MPSV, 2017, spolu s A. Křížkovou, M. Vohlídalovou a H. Maříkovou) a *Rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR, Pracoviště, zaměstnání, stejná práce a rozklad faktorů* (Praha: MPSV, 2018, spolu s A. Křížkovou, H. Maříkovou a R. Markovou Volejníčkovou).

Literatura

- Becker, G. 1981. *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Berrington, A. 2004. „Perpetual Postponers? Women’s, Men’s and Couple’s Fertility Intentions and Subsequent Fertility Behaviour.“ *Population Trends* 117: 9–19.
- Berrington, A. 2017. „Childlessness in the UK.“ Pp. 57–76 in M. Kreyenfeld, D. Konietzka (eds.). *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_1.
- Berrington, A., J. Stone, E. Beaujouan. 2015. „Educational Differentials in Timing and Quantum of Fertility: Evidence from 1940–1969 Cohorts.“ *Demographic Research* 33 (Article 26): 733–764, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2015.33.26>.

- Blossfeld, H. P., J. Huinink. 1991. „Human Capital Investment or Norms of Role Transition? How Women's Schooling and Career Affect the Process of Family Formation.“ *American Journal of Sociology* 97 (1): 143–168, <https://doi.org/10.1086/229743>.
- Blossfeld, H. P., J. Klijzing, M. Mills, K. Kurz. 2005. *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203003206>.
- Breton, D., F. Prioux. 2009. „The One-child Family: France in the European Context.“ *Demographic Research* 20 (Article 27): 657–692, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2009.20.27>.
- Burkimster, M., K. Zeman. 2017. „Childlessness in Switzerland and Austria.“ Pp. 115–138 in M. Kreyenfeld, D. Konietzka (eds.). *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_1.
- Crompton, R., C. Lyonette. 2005. „The New Gender Essentialism – Domestic and Family Choices and Their Relation to Attitudes.“ *British Journal of Sociology* 56 (4): 601–620, <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2005.00085.x>.
- Čadová, N. 2016. *Postoje českých občanů k manželství a rodině – únor 2016*. Tisková zpráva z výzkumu Naše společnost. Praha: CVVM.
- ČSÚ. 2011. *Porodnost a plodnost – 2006 až 2010* [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/porodnost-a-plodnost-2006-az-2010-bei2lxvhdf>.
- Esping-Andersen, G. 2009. *The Incomplete Revolution: Adapting Welfare States to Women's New Roles*. Cambridge: Polity Press.
- Franke, K. M. 2001. „Theorising Yes: An Essay on Feminism, Law and Desire.“ *Columbia Law Review* 101, <https://doi.org/10.2307/1123512>.
- Gillespie, R. 2000. „When No Means No: Disbelief, Disregard and Deviance as Discourses of Voluntary Childlessness.“ *Women's Studies International Forum* 23 (2): 223–234, [https://doi.org/10.1016/S0277-5395\(00\)00076-5](https://doi.org/10.1016/S0277-5395(00)00076-5).
- Gray, E., A. Evans, A. Reimondos. 2013. „Childbearing Desires of Childless Men and Women: When Are Goals Adjusted?“ *Advances in Life Course Research* 18 (2): 141–149, <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2012.09.003>.
- Gustafsson, S. 2001. „Optimal Age at Motherhood. Theoretical and Empirical Considerations on Postponement of Maternity in Europe.“ *Journal of Population Economics* 14 (2): 225–247, <https://doi.org/10.1007/s001480000051>.
- Hakim, C. 2000. *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century – Preference Theory*. New York: Oxford University Press.
- Hašková, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hašková, H., R. Dudová, K. Pospíšilová. 2019. „Kde se berou jedináčci? Faktory související s jednodětností v ČR.“ *Demografie* 61: 93–110.
- Hašková, H., L. Zamykalová. 2006. „Mít děti – co je to za normu? Čí je to norma?“ *Biograf* [online] (40–41): 130 odst. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v4001>.
- Hayford, S. R. 2009. „The Evolution of Fertility Expectations over the Life Course.“ *Demography* 46 (4): 765–783, <https://doi.org/10.1353/dem.0.0073>.
- Hobson, B., L. Oláh. 2006. „Birthstrikes? Agency and Capabilities in the Reconciliation of Employment and Family.“ *Marriage and Family Review* 39 (3–4): 197–227, https://doi.org/10.1300/J002v39n03_01.
- Chromková Manea, B. E., P. Fučík. 2007. „Teorie konfliktních preferencí a plodnost v České republice.“ *Demografie* 49 (4): 244–252.
- Chromková Manea, B. E., L. Vondráčková, J. Matula. 2014. „Jednodětnost v české společnosti.“ Pp. 125–142 in P. Fučík, B. Chromková Manea (eds.). *Rodičovské dráhy*. Brno: MUNI.

- Iacovou, M., L. P. Tavares. 2011. „Yearning, Learning, and Conceding: Reasons Men and Women Change Their Childbearing Intentions.“ *Population and Development Review* 37: 89–123, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00391.x>.
- Jefferies, J. 2001. *A Reluctance to Embrace the One-Child Family in Britain? Paper prepared for EURES Conference 'The Second Demographic Transition in Europe', Bad Herrenalb, Germany, 23–28 June, 2001* [online]. Dostupné z: https://www.demogr.mpg.de/Papers/workshops/010623_paper05.pdf.
- Kaa, D. J. van de. 1987. „Europe's Second Demographic Transition.“ *Population Bulletin* 42 (1): 1–59.
- Kaa, D. J. van de. 1996. „Anchored Narratives: The Story and Findings of Half a Century of Research into the Determinants of Fertility.“ *Population Studies* 50 (3): 389–432, <https://doi.org/10.1080/0032472031000149546>.
- Kuhnt, A.-K., M. Kreyenfeld, H. Trappe. 2017. „Fertility Ideals of Women and Men Across the Life Course.“ Pp. 235–252 in M. Kreyenfeld, D. Konietzka (eds.). *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_11.
- Kurkin, R. 2019. „Počty narozených dětí by již neměly překročit současné hodnoty.“ *Statistika a my* 2/2019.
- Kyzlinková, R. 2013. *Bezdětnost a rodiny s jedním dítětem. Analýza dat sociologického výběrového šetření „Životní a pracovní dráhy 2010“* [online]. Dostupné z: http://www.soc.cas.cz/sites/default/files/soubory/kyzlnkova_2013_bezdetnost_jedinacci.pdf.
- Kyzlinková, R., A. Šťastná. 2016. „Reprodukční plány mladých mužů v ČR.“ *Demografie* 58 (2): 111–128.
- Lestaeghe, R. 2010. „The Unfolding Story of the Second Demographic Transition.“ *Population and Development Review* 36 (2): 211–251, <https://doi.org/10.2307/2569905>.
- Liefbroer, A. C., F. C. Billari. 2010. „Bringing Norms Back in: A Theoretical and Empirical Discussion of Their Importance for Understanding Demographic Behaviour.“ *Population, Space and Place* 16 (4): 287–305, <https://doi.org/10.1002/psp.552>.
- Lutz, W., V. Skirbekk, M. R. Testa. 2006. „The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe.“ *Vienna Yearbook of Population Research* 4: 167–192, <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2006s167>.
- McDonald, P. 2002. „Sustaining Fertility through Public Policy: The Range of Options.“ *Population* 57 (3): 417–446, <https://doi.org/10.3917/pope.203.0417>.
- Miettinen, A., A. Rotkirch, I. Szalma, A. Donno, M.-L. Tanturri. 2015. *Increasing Childlessness in Europe: Time Trends and Country Differences*. FamiliesAndSocieties Working Paper Series 33 [online]. Dostupné z: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/03/WP33MiettinenEtAl2015.pdf>.
- Miller, W. B. 1994. „Childbearing Motivations, Desires and Intentions: A Theoretical Framework.“ *Genetic, Social and General Psychology Monographs* 20 (2): 223–258.
- Miller, W. B. 2011. „Differences between Fertility Desires and Intentions: Implications for Theory, Research and Policy.“ *Vienna Yearbook of Population Research* 9: 75–98, <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2011s75>.
- Mosimann, A., M. Camenisch. 2015. *Families and Generations Survey 2013: First Results*. Neuchatel: Federal Statistical Office.
- Neyer, G., J. M. Hoem, G. Andersson. 2017. „Education and Childlessness: The Influence of Educational Field and Educational Level on Childlessness among Swedish and Austrian Women.“ Pp. 183–208 in M. Kreyenfeld, D. Konietzka (eds.). *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_1.
- Oppenheimer, V. 1994. „Women's Rising Employment and the Future of the Family in

- Industrial Societies." *Population and Development Review* 20 (2): 293–342, <https://doi.org/10.2307/2137521>.
- Park, K. 2002. „Stigma Management among the Voluntarily Childless." *Sociological Perspectives* 45 (1): 21–45, <https://doi.org/10.1525/sop.2002.45.1.21>.
- Park, S. M. 2006. „Adoptive Maternal Bodies: A Queer Paradigm for Rethinking Mothering?" *Hypatia* 21 (1): 201–226, <https://doi.org/10.1353/hyp.2005.0150>.
- Philipov, D., L. Bernardi. 2011. „Fertility Dynamics in Austria, Germany and Switzerland." *Comparative Population Studies* 36 (2–3): 495–530.
- Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea. 2007a. „Jednodětnost v českých rodinách. Kdo jsou ti, kdo mají nebo plánují pouze jedno dítě." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (4): 699–719.
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea. 2007b. „Preferenční teorie Hakimové v českém kontextu." *Demografie: Revue pro výzkum populačního vývoje* 49 (2): 77–86.
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea. 2013. „Velikost rodiny – postoje, normy a realita." *Demografie* 55 (3): 208–219.
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea. 2018. *Hodnoty a postoje v České republice 1991–2017*. Brno: Masarykova univerzita.
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea, J. Bukvaiová. 2013. „Posedlí touhou po dítěti?" Pp. 111–124 in P. Fučík, B. Chromková Manea (eds.). *Rodičovské dráhy*. Brno: MUNI.
- Rindfuss, R. R., S. P. Morgan, K. Offutt. 1996. „Education and the Changing Age Pattern of American Fertility: 1963–1989." *Demography* 33 (3): 277–290, <https://doi.org/10.2307/2061761>.
- Riskind, R. G., Ch. J. Patterson. 2010. „Parenting Intentions and Desires Among Childless Lesbian, Gay, and Heterosexual Individuals." *Journal of Family Psychology* 24 (1): 78–81, <https://doi.org/10.1037/a0017941>.
- Schoen, R., N. M. Astne, Y. J. Kim, C. A. Nathanson. 1999. „Do Fertility Intentions Affect Fertility Behavior?" *Journal of Marriage and the Family* 61: 790–799, <https://doi.org/10.2307/353578>.
- Smallwood, S., J. Jefferies. 2003. „Family Building Intentions in England and Wales: Trends, Outcomes and Interpretations." *Population Trends* 112: 15–28.
- Sobotka, T. 2017. „Childlessness in Europe: Reconstructing Long-Term Trends Among Women Born in 1900–1972." Pp. 17–53 in M. Kreyenfeld, D. Konietzka (eds.). *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_1.
- Sobotka, T., É. Beaujouan. 2014. „Two Is Best? The Persistence of a Two-child Family Ideal in Europe." *Population and Development Review* 40 (3): 391–419, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00691.x>.
- Surkyn, J., R. Lesthaeghe. 2004. „Value Orientation and the Second Demographic Transition (STD) in Northern, Western and Southern Europe: An Update." *Demographic Research Special Collection* 3 (Article 3): 45–86, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.3>.
- Symeonidou, H. 2000. „Expected and Actual Family size in Greece:1983–1997." *European Journal of Population* 16 (4): 335–352, <https://doi.org/10.1023/A:1006441411252>.
- Szalma, I., J. Takács. 2015. „Who Remains Childless? Unrealised Fertility Plans in Hungary." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (6): 1047–1076, <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.6.228>.
- Šamanová, G., P. Stěhulová. 2011. „Rodinné hodnoty a postoje k manželství." Tisková zpráva z výzkumu Naše společnost – listopad 2011. Praha: CVVM.
- Šprocha, B. 2014. „Odkladanie a rekuperácie plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku." *Demografie* 56 (3): 219–233.

- Šprocha, B., L. Šídlo, G. Nováková, A. Šťastná. 2016. „Kohortní změny v koncentraci plodnosti v Česku a na Slovensku.“ *Sociológia* 48 (5): 474–499.
- Šťastná, A. 2007. „Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (4): 721–745.
- Šťastná, A. 2011. „Realisation of Childbearing Intentions in the Czech Republic.“ *Demografie* 53 (4): 321–332.
- Šťastná, A., J. Slabá, J. Koucourková. 2017. „Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice.“ *Demografie* 59 (3): 207–223.
- Testa, M. R. 2007. „Childbearing Preferences and Family Issues in Europe: Evidence from the Eurobarometer 2006 Survey.“ *Vienna Yearbook of Population Research* 5: 353–377, <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2007s357>.
- Testa, M. R. 2011. *Family Sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer Survey* [online]. Dostupné z: https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/subsites/Institute/VID/PDF/Publications/EDRP/edrp_2012_02.pdf.
- Testa, M. R., L. Toulemon. 2006. „Family Formation in France: Individual Preferences and Subsequent Outcomes.“ *Vienna Yearbook of Population Research* 4: 41–75, <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2006s41>.
- Thomson, E. 2001. „Family Size Preferences.“ Pp. 5347–5350 in N. J. Smelser, P. B. Baltes (eds.). *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Oxford. Pergamon, <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02148-3>.
- Wilson, C. 2013. „Thinking about Post-transitional Demographic Regimes: A Reflection.“ *Demographic Research* 28 (46): 1373–1388, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.28.46>.
- Zeman, K. 2018. „Cohort Fertility and Educational Expansion in the Czech Republic during the 20th Century.“ *Demographic Research* 38: 1699–1732, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.56>.

„Je to o tom, koho potkáš“: Jednodětnost ve světle spojených životních drah*

RADKA DUDOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

‘It Depends Who You Meet’: The One-Child Family and Linked Life Paths’

Abstract: Single-child families are a phenomenon that, alongside childlessness, is contributing to the trend of declining fertility, especially in the countries of central and eastern Europe, including the Czech Republic. This article presents the results of a qualitative study based on problem-centred interviews with parents of a single child who had originally planned to have more children aimed at exploring their understanding of the main factors that led to them having one child, when two-child families are still the preferred normative model in Czech society. The analysis presents the main lines of argumentation that the respondents used to try to explain and justify their reproductive choices. In their narratives, a single-child family is constructed as the consequence of certain events and transitions in different areas of life and the timing of these events in the linked life paths of the two partners. In a situation where intensive parenting is the normative ideal and where it is also difficult to combine work and a family, and in view of the normative hierarchy of different paths to parenthood that exists (where the preferred path is to have a biological child in a two-parent family), being the parent of single child is becoming an accepted form of parenthood.

Keywords: single-child family, low fertility, parenthood, fertility plans, small families

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2020, Vol. 56, No. 2: 165–195

<https://doi.org/10.13060/csr.2020.006>

Úvod

V zemích střední a východní Evropy včetně České republiky jsou rodiny s jedí-
náčkou častější než v jiných evropských zemích, navíc jejich podíl roste [Breton,
Prioux 2009; Chromková Manea, Vondráčková, Matula 2014; Kyzlinková 2013;
Rabušic, Chromková Manea 2007]. Přesto Češi a Češky stále nejčastěji preferují
rodinu se dvěma dětmi [Rabušic, Chromková Manea 2013; Sobotka, Beaujouan

---

* Článek byl podpořen projektem GA ČR „Bezdětnost a jednodětné rodiny: příspěvek
k vysvětlení nízké plodnosti v České republice“, reg. č. 17-04465S.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. Mgr. Radka Dudová, Ph.D., Sociolo-
gický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: radka.dudova@soc.cas.cz.

2014]. Rodiny s právě jedním dítětem představují menšinu a jsou vnímány jako odchýlení od ideální velikosti rodiny [Chromková Manea et al. 2014]. V této stati představuji kvalitativní výzkum zaměřený na jednoduché ženy a muže narozené mezi lety 1960 a 1980, který hledá odpověď na otázku, co z jejich pohledu stojí za tím, že mají právě jedno dítě. Vesměs se přitom jedná o muže a ženy, kteří si v různých fázích svého života přáli mít dětí víc. Jakým způsobem vysvětlují to, že mají právě jedno dítě, a jak se přitom vztahují k normě dvoudětné rodiny? Jak podle nich probíhalo rozhodování o počtu dětí v páru? Jaké důvody konstruuji ve svých vyprávěních jako klíčové a jak jejich vyprávění mohou přispět k pochopení snižování reprodukčních plánů?

Kvalitativní výzkum doplňuje a dokresluje existující kvantitativní studie, které v ČR i v zahraničí identifikovaly hlavní faktory vedoucí k jednoduchosti. K těm patří zejména věk a partnerská situace [viz Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019; Breton, Prioux 2009; Jefferies 2001; Kyzlinková 2013; Rabušic, Chromková Manea 2007]. Z kvantitativních zjištění ale není zřejmé, zda se starší lidé stávají rodiči jedináčka proto, že další děti z nějakého důvodu „nestihnou“, nebo proto, že pro ně rodičovství není natolik významnou hodnotou, v důsledku čehož se k němu dostávají později a „stačí“ jim jedno dítě, nebo proto, že plánují právě jedno dítě, a tak se cíleně stávají rodiči později. Podobně není jasné, zda lidé nemají další dítě, protože nemají vhodného partnera, nebo nehledají partnera, protože další děti nechťejí. Kvalitativní výzkum umožňuje získat plastický pohled na možné vztahy mezi různými faktory. Naznačuje další směry, jimiž se výzkum jednoduchosti jako jednoho ze zdrojů (a zároveň projevů) nízké plodnosti může ubírat.

Jednoduchost ve světle stávajících výzkumů

Víceméně ve všech evropských zemích dochází u žen od kohort 1960 k nárůstu bezdětnosti. U jednoduchosti ale není trend nárůstu takto jednoznačný; zatímco v některých zemích je výrazný nárůst bezdětnosti provázen poklesem jednoduchosti (Německo, Anglie a Wales) [Jefferies 2001]; v jiných, jako je zejména Francie, ale i Itálie a Španělsko, se podíl bezdětných příliš nezvyšuje, ale narůstá podíl jednoduchých. Střední a východní Evropa je specifická tím, že se zde na snižování porodnosti podílejí oba trendy zároveň – zvyšování bezdětnosti i jednoduchosti –, přičemž jednoduchost nejspíše výrazněji [Breton, Prioux 2009].

Ačkoliv v ČR byl podíl jednoduchých rodin historicky relativně vysoký [Šprocha et al. 2017], po poklesu pro kohorty narozené mezi lety 1940–1960 dochází u mladších kohort opět k nárůstu [Rabušic, Chromková Manea 2007; Kyzlinková 2013].

Z existujících českých i mezinárodních studií vyplývá, že hlavními faktory vysvětlujícími jednoduchost u mužů i u žen jsou pozdní rodičovství [Breton, Prioux 2009; Jefferies 2001; v ČR Kyzlinková 2013] a partnerská situace [Kyzlinková

2013; Pakosta 2008; Rabušic, Chromková Manea 2007]. Pokud má žena první dítě později (po 35. roce), významně klesá pravděpodobnost, že bude mít ještě další. Pravděpodobnost, že se narodí druhé dítě, klesá také, pokud po narození dítěte došlo k rozchodu nebo se dítě narodilo mimo partnerství [Breton, Prioux 2009; v ČR např. Chromková Manea, Vondráčková, Matula 2014].

K dalším možným vysvětlujícím faktorům patří velikost původní rodiny (některé studie zjistily, že jedináčkovství se dědí) [Breton, Prioux 2009; Rabušic, Chromková Manea 2007; Fialová et al. 2000]. Testován byl také vliv vzdělání a socioekonomického statusu žen. Ve Francii měly ženy s vyšším vzděláním menší šanci mít pouze jedno dítě, zároveň ale ženy s vysokým socioekonomickým statusem a ženy živnostnice měly větší šance mít jen jedno dítě než ostatní [Breton, Prioux 2009]. V Británii ale naopak socioekonomické proměnné vliv neměly [Jefferies 2001]. Rabušic a Chromková Manea [2007] dospěli k závěru, že v ČR větší šanci mít nebo plánovat jedno dítě mají ženy s nižším vzděláním. Tento vliv vzdělání naznačuje i studie Chromkové Maney, Vondráčkové a Matuly z roku 2014, analyzující údaje o všech registrovaných porodech od roku 1993 do roku 2012. Analýza dat ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011, která zahrnuje všechny ženy ve věku 40 a 45 let žijící v ČR v roce 2011, ale naopak ukázala, že bezdětné i jednodětné ženy mají v ČR častěji než ženy s více dětmi vzdělání maturitní nebo vyšší [Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019].¹ K podobnému závěru – že nejvyšší podíl jednodětných žen je mezi vysokoškolačkami a ženami s vyšším středním vzděláním – dospěl ve své analýze plodnosti kohorty narozené v roce 1970 i Zeman [2018]. Testován byl také vliv hodnot. Lze předpokládat, že čím více jsou respondenti tradiční a genderově konzervativní, tím více je dětí v rodině. V ČR to podle Kyzlinkové [2013] platí (bezdětní jsou nejliberálnější, jednodětní jsou spíše liberální a vícedětní se přiklání k konzervativní dělbě rolí mezi mužem a ženou; matky jedináčků navíc častěji pracují i v raném věku dítěte). Lze předpokládat i vliv náboženství (tj. že praktikující mají menší pravděpodobnost mít jen jedno dítě). Ten byl ve Francii prokázán [Breton, Prioux 2009], v ČR se ale nepotvrdil [Rabušic, Chromková Manea 2007].

Je nutné podotknout, že faktory vedoucí k jednodětnosti mohou být u mužů jiné než u žen. Data za Finsko, Francii a Norsko ukazují, že muži častěji buď děti nemají, nebo jich mají víc než jedno [Breton, Prioux 2009]. Podle Kyzlinkové [2013]

¹ Rozdíl ve zjištěních může být způsoben tím, že první studie směřuje již narozené děti a děti plánované, přičemž je možné, že ženy s vyšším vzděláním sice plánují děti více, ale nakonec své plány spíše nerealizují [Rabušic, Chromková Manea 2007]. Druhá studie sice pracuje s údaji o všech registrovaných porodech z databáze ČSÚ v období 1993–2012, vzorek ale není úplný (chybí ženy, které porodily dříve) [Chromková Manea, Vondráčková, Matula 2014]. Navíc se jedná o ženy ve věku 35–40 let, tedy ženy, které ještě nemusely mít ukončenou plodnost. Ve studii Haškové, Dudové a Pospíšilové [2019] byla analyzována data ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011 (nejedná se tedy o výběrový vzorek, ale celou populaci) pro ročníky 1966 a 1971, tedy 40 a 45 let. V obou kohortách byl vyšší podíl jednodětných mezi ženami s maturitním vzděláním a vysokoškolačkami než u žen bez maturity.

bylo v ČR po 40. roku věku 25 % jednoduchých žen a 20 % mužů, přičemž část mužů navíc možná ještě další dítě bude mít (pravděpodobnost bude vyšší než u žen). Rabušic a Chromková Manea [2007] zase ukázali, že muži mají v průměru nižší preferovaný počet dětí. Pokud mění v průběhu života své preference, spíše je zvyšují, zatímco ženy preferovaný počet dětí spíše snižují.

Obecně studie opakovaně zaznamenávají slabou korespondenci mezi plány na určitý počet dětí a skutečným počtem dětí [podle Rabušic, Chromková Manea 2007], přičemž plány bývají obvykle vyšší než skutečnost. To znamená, že o dost více lidí končí svou reprodukční dráhu jako jednoduchí, než kolik to původně plánuje. Podle analýzy datového souboru Životní a pracovní dráhy 2010 autorky Renáty Kyzlinkové z roku 2013 lidé uváděli jako důvod snížení své představy o počtu dětí nejčastěji zdravotní stav (třetina mužů i žen), nestabilitu partnerství či absenci partnera (častěji ženy než muži), špatnou finanční či pracovní situaci a bytové důvody (častěji muži) a náročnost rodičovství (výrazně častěji ženy). Výzkumy také opakovaně ukazují, že preferovaný je dvoudětný model rodiny (okolo 60 % mužů i žen podle Chromkové Maney a Rabušice [2013]; okolo 70 % podle Sobotky a Beaujouan [2014]). Ve výzkumu Chromkové Maney a Rabušice [2013] chtělo mít jedno dítě jen 10 % žen a 14 % mužů. Z těch, kdo měli na konci své reprodukční dráhy jedno dítě, si to původně přálo necelých 40 %, více než 50 % chtělo mít dvě děti a 10 % chtělo děti tři. Dvoudětný model rodiny je v ČR převládající a zároveň nejčastěji pokládán za ideální [Rabušic, Chromková Manea 2013; Sobotka, Beaujouan 2014]. Bezdětnost je ale považována za ještě méně žádoucí než jednoduchost [např. Čadová 2016]. Norma dvoudětné rodiny a odmítání bezdětnosti pak může působit tak, že je přijatelnější mít alespoň jedno dítě nežli nemít žádné [Zeman 2018].

Teorie jednoduchosti

Teoretické přístupy, které lze využít při vysvětlování toho, kdo má jedno dítě a proč, lze rozdělit podle toho, jakou váhu přikládají aktivní volbě a vlivu vnějších okolností. Na jedné straně stojí teorie zdůrazňující roli hodnot, nárůst individualismu a preference jiných životních naplnění a cílů, než je rodičovství [např. Anderson 1998; Surkyn, Lesthaeghe 2004]. K nim lze přiřadit také koncept „intenzivního rodičovství“, podle nějž v posledních dekáдах výrazně vzrostly nároky na správnou péči o děti [Faircloth 2014; Hays 1996]. Jedná se o normativní model rodičovství, podle kterého je pro správný rozvoj dítěte nutné maximální zaměření na dítě a jeho potřeby, včetně koncentrace času, pozornosti a materiálních zdrojů. Tento model tak paradoxně sice zvyšuje hodnotu dítěte, zároveň ale činí rodičovství náročnější a nákladnější.

Na druhé straně stojí teorie zdůrazňující roli ekonomických a strukturálních faktorů při rozhodování o rodičovství [např. Blossfeld et al. 2005; Oppenheimer 1994] a také přístupy zdůrazňující genderové nerovnosti a obtížnost kombinace

práce a péče jako bariéry rodičovství zejména pro ženy [např. Esping-Andersen, Billari 2015; McDonald 2013; Oláh 2003; Torr, Short 2004].

Vědomé rozhodnutí na začátku reprodukční dráhy je jen jedna z mnoha cest k jednodětnosti. Vědomou volbu a vliv vnějších okolností navíc zpravidla nelze přísně oddělit [Jefferies 2001]. Gillespie [1999] při vysvětlování bezdětnosti rozlišuje mezi aktivním a pasivním rozhodnutím: buďto se rozhodnu něco udělat, nebo se (zatím) nerozhodnu to udělat. Podobně Hašková [2009] hovoří v některých případech o ne-volbě bezdětnosti. Podle Jefferies [2001] je v Británii většina jednodětných rodin důsledkem rozhodnutí v jiných sférách života než vědomým rozhodnutím mít jen jedno dítě (např. pozdní uzavření manželství/partnerství, pozdní narození prvního dítěte, rozchod s partnerem), tj. častěji jde o pasivní rozhodnutí. Kvantitativní metodologie výzkumu má navíc jen omezené možnosti, jak odlišit dobrovolnou a plánovanou jednodětnost od té, která se udála jako výsledek souhry různých faktorů a vnějších okolností.

Na základě literatury [podle Jefferies 2001] lze definovat společenské okolnosti, které pravděpodobně ovlivňují velikost rodin v zemi a mohou vést k tomu, že ideální představa o počtu dětí není naplněna: státní sociální politika preferující určitý počet dětí v rodině; náklady na založení rodiny a péči o děti; normy spojené s rodičovstvím; rozvodovost a atmosféra ne/stability rodin, konkurenční náplň života – volnočasové aktivity, pracovní naplnění; a obtížnost kombinace práce a péče. V ČR v minulých desetiletích patrně všechny tyto aspekty podporovaly spíše malé rodiny [viz Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019].

Jefferies [2001] se také pokusila pojmenovat důvody, proč mohou lidé chtít mít právě jedno dítě a volit jednodětnost dobrovolně. Narození a výchova jedináčka poskytuje status „rodiče“, ale s minimálními náklady (finančními, časovými, kariérami). Rodiče mohou profitovat z emocionálních a sociálních přínosů rodičovství, např. rozvíjet pečující chování [Foster 2004] a vytvářet specifické sociální vztahy typické pro rodiče [Schoen et al. 1997], ale zároveň nečelí tolika omezením jako v případě vyššího počtu dětí. Oproti bezdětnosti to umožňuje naplnění normy „mít děti“, což je podstatné zejména v zemích, kde je silná norma „dětnosti“.

Perspektiva životních drah

Rozhodnutí o počtu dětí není většinou učiněno jednou provždy, ale v průběhu života se mění. Proto se jeví jako přínosná perspektiva životních drah, která zdůrazňuje, že se lidé v průběhu života opakovaně rozhodují a přehodnocují svá rozhodnutí pod vlivem nových zkušeností a okolností [viz např. Hayford 2009; Šťastná, Slabá, Koucká 2017; Šťastná 2007, 2011]. Tento přístup předpokládá sekvenční rozhodování o počtu dětí – v průběhu životní dráhy se lidé rozhodují opakovaně, znovu se rozhodují po narození každého dítěte. Perspektiva životních drah se zaměřuje na zkušenosti a jednání člověka v průběhu času, tedy celo-

životního procesu stárnutí. Tento proces je na jedné straně omezen historickými a sociokulturními podmínkami a na druhé určován vztahy s dalšími lidmi, ve kterých se daný člověk nachází a v rámci nichž se propojují životní dráhy (tzv. „spojené životy“ [Elder 1998]).

Podle Eldera „není žádný jiný princip studia životních drah důležitější než pojetí vzájemně závislých životů“ [Elder 1994: 6]. Rozhodování o počtu a časování dětí obvykle probíhá v páru, a i když člověk může mít své individuální představy a plány, jejich proměny a realizace budou záviset na síti vztahů s nejbližšími, ve které se v průběhu života ocitne. Rodičovské dráhy lze chápat jako výsledek spojení mezi partnery a jejich rodinami. Zatímco každý z partnerů má své vlastní individuální dráhy – partnerské, pracovní, rodičovské či rezidenční –, tyto dráhy se v určitých bodech protínají či spojují a partneři ve společné partnerské dráze koordinují své dráhy individuální [viz Bailey, Blake, Cooke 2004]. Ty se dále mohou protínat a spojovat s drahami jejich dětí. Vzhledem k nestabilitě manželství a kohabitací vstupují do sítě spojených životů i bývalí partneři či partnerky a děti narozené v předchozích partnerstvích a rozhodování o „dalším“ dítěti může být ovlivněno dřívějšími rozhodnutími učiněnými v kontextu jiných partnerských a rodičovských drah. Reprodukční plány a rozhodnutí vznikají v kontextu spojených, vzájemně závislých drah partnerů, z nichž je ale jen část společná. Koncept spojených životů poskytuje užitečnou optiku, kterou lze nahlížet na rodičovské dráhy dotázaných.

Působení jednotlivých životních událostí přímo závisí na jejich načasování v životě člověka [Elder, Crosnoe, Johnson 2003; Elder 1985]. Perspektiva životních drah zdůrazňuje, že pro pochopení současné situace, jednání či zkušeností člověka je nutné studovat nejen to, jak vypadá jeho život v současnosti, ale také to, co se stalo v jeho životě v minulosti [Scott, Alwin 1998]. Například odložení porodu prvního dítěte může přispět ke snížení celkového počtu dětí. Předchozí sňatek a to, zda partner má již děti z předchozího partnerství, také může vést k tomu, že člověk bude mít právě jedno dítě [viz Breton, Prioux 2009].

Ačkoliv obecně dochází k oslabení sociálních norem, výzkum dokládá přetrvávající výskyt norem životní dráhy [např. Liebroer, Billari 2009]. V případech věkových norem lze rozlišovat mezi představou ideálního a nejnižšího/nejvyššího možného načasování určité životní tranzice [Shirani, Henwood 2011; viz také Hašková et al. 2014]. Ačkoliv vliv norem životní dráhy klesá a ty se stávají méně omezujícími [Settersten 2003], jejich působení na průběh životních drah je stále zřetelné, a to zejména v podobě vnitřních časových rozvrhů, které stanovují „správné“ načasování životních přechodů [Settersten, Hägestad 1996].

Vedle kulturních faktorů jsou životní dráhy formovány faktory strukturálně-institucionálními (např. nastavením sociálních politik, genderovým kontraktem, dostupností služeb či situací na pracovním trhu). Muži a ženy jsou však také aktéry a aktérkami, kteří v kontextu těchto struktur jednají; jejich životní dráhy nejsou těmito strukturami zcela determinovány. Životní dráhy lze tedy chápat jako vynořující se struktury, které se vyvíjejí z interakce strukturálně-institucionálních a kulturních rámců, osobních rozhodnutí, náhod, efektu spojených živo-

tů a příležitostí, které jsou dané historickými okolnostmi a událostmi v období života a dalších důležitých životních přechodů v životě člověka [Heinz, Krüger 2001; podle Hašková et al. 2014].

Ve centru zájmu tohoto textu leží to, jak své životní příběhy vnímají sami aktéři a aktérky, tedy jakou roli přisuzují vlivu či potřebě „koordinace“ individuálních drah – své a jejich partnera či partnerky –, jak popisují sítě propojených životních drah, utváření společné rodičovské dráhy, vyjednávání či společné rozhodování a jaký význam přisuzují omezením vycházejícím z životní historie své a svého partnera/partnerky.

Metoda

Životní dráhy mohou být zkoumány kvantitativními i kvalitativními metodami. Kvalitativní metody se zaměřují na zkoumání životních příběhů, biografií či autobiografií a na hledání a interpretaci významů jednotlivých životních fází a přechodů mezi nimi. Základem je individuální životní příběh vyprávěný komunikačním partnerem či partnerkou. Cílem přitom je získat přístup k perspektivě samotného aktéra. Jedná se tedy o přesun pozornosti od samotných událostí v lidském životě ke snaze pochopit, jak lidé sami tyto události vnímají, jaké významy jim přiřkládají a jak je zakoušejí – a tím pádem se pokusit vysvětlit, proč (a proč právě v ten daný čas) k dané události dochází.

Ve snaze vysvětlit snížení reprodukčních plánů se zaměříme na to, jak je vidí samotní aktéři a aktérky – jak v interakci s tazatelkou konstruují události a motivy, které v jejich životních drahách vedly k tomu, že mají právě jedno dítě. To nám může poskytnout klíč k porozumění tomu, co se skrývá „za“ demografickými statistikami, tedy proč lidé snižují své reprodukční plány či proč mají právě jedno dítě. Zároveň to ukáže, jakým způsobem jsou konstruovány a udržovány normy týkající se počtu dětí, vhodného věku či situace k přivedení dítěte na svět a jakým způsobem se lidé narativně vyrovnávají s nedodržením těchto norem. Jazyk a jeho užití jsou totiž jedním z nástrojů, jakým lidé konstruují rodičovství a normy s ním spojené. Když lidé hovoří o svém životě, používají „kulturně známé a obvyklé linie argumentace složené z rozpoznatelných společných témat a tropů“ [Edley 2001: 202]. Jejich vyprávění nám umožní nahlédnout do toho, jaký způsob sebepronášení a sebe prezentace je v dané kultuře podporovaný a pokládán za správný, pokud chce být člověk pokládán za správného muže či ženu či za dobrého rodiče. Zaměříme se tedy na to, jaký prostor připsují vlastní aktivní volbě či naopak vlivu vnějších okolností, jak interpretují situace, v nichž se v průběhu života nacházeli, a jak sami reflektují jejich vliv na rozhodování o počtu dětí, a jakou váhu muži a ženy přiřkládají ve svém rozhodování životním drahám svých partnerů, tedy do jaké míry chápou své životní dráhy jako spojené s drahami svých blízkých. Koncept spojených životů je využit jako nástroj umožňující uchopit a analyzovat fakt, že rozhodování o reprodukci je zpravidla činěno v páru a představuje dlouhodobý proces, do kterého vstupují životní dráhy rů-

ných subjektů, jejichž životy jsou (třeba jen načas) spojeny. Zároveň je třeba mít na paměti, že máme informace pouze o tom, jak prolínání svého života s životy ostatních konstruuji vypravěči a vypravěčky v interakci s tazatelkou v průběhu rozhovoru.

V kvalitativním výzkumu jednoduchosti byla využita fenomenologická metoda s prvky biografického/narativního přístupu. Cílem fenomenologické metody je porozumět žité zkušenosti komunikačních partnerů a partnerek, kteří sdílejí určitou situaci, včetně významů, které jí přiřkládají, jejich individuálnímu porozumění a vysvětlení situací [Creswell 1998]. Snažíme se dospět k tzv. thick description – hutnému popisu lidského jednání včetně jeho kontextu a subjektivního vysvětlení a významů, které mu přiřkládají jeho aktéři [Geertz 1973: 314]. Rozhovory byly vedeny autorkou jako rozhovory zaměřené na problém [viz Witzel, Reiter 2012] s tím, že na začátku byla položena úvodní otázka, jejímž cílem bylo spustit vyprávění životního příběhu, a následně byly kladeny upřesňující otázky zaměřené na motivy a důvody jednoduchosti, případné bariéry, ekonomickou a pracovní situaci, přístup k výchově a rozdělení práce v rodině. Narativní přístup vytváří prostor, ve kterém dotázaní ve spolupráci s tazatelkou vytvářejí svůj životní příběh a rozvíjejí vzorce významů v konfrontaci se sociální realitou. Prostřednictvím toho, jak dotázaní představovali tazatelce svá rozhodnutí, jednání a myšlenky a jak reinterpretovali události svého života a očekávání, která cítili od ostatních, konstruovali svou rodičovskou identitu, utvářeli, reprodukovali normy týkající se reprodukce či se vůči nim vymezovali a dávali (nový) význam faktu, že mají právě jedno dítě.

Data tvoří 24 rozhovorů s ženami (17) a muži (7) narozenými mezi lety 1960 a 1979, kteří jsou rodiči právě jednoho dítěte. Rozhovory byly provedeny v průběhu roku 2017. Vzorek byl nejprve rekrutován metodou sněhové koule, posléze byli cíleně vyhledáváni komunikační partneři a partnerky tak, aby došlo k pokrytí všech významných kategorií (teoretické vzorkování) – zejména osoby s nižším než maturitním vzděláním a lidé, jejichž partner či partnerka již měl či měla děti z předchozího manželství. Nejprve byly kontaktovány ženy, které byly následně požádány o zprostředkování kontaktu na svého partnera s cílem provést rozhovor s oběma rodiči; pouze v jednom případě byl dotazován jen muž, jelikož jeho partnerka měla více dětí. Část vzorku tvoří ženy, které se rozešly s partnerem po narození prvního dítěte (6), část tvoří ženy a muž sezdání či žijící v partnerství (6) a část páry (šest mužů a šest žen), v nichž byli dotazováni oba rodiče (odděleně). Zahrnutí rodičovských párů umožnilo v těchto případech sledovat vyjednávání o počtu dětí v páru z pohledu obou partnerů. Byli dotazováni rodiče žijící v Praze a v menším okresním městě a byly zastoupeny všechny vzdělanostní kategorie. Socioekonomická situace u všech dotázaných byla spíše dobrá, nepodařilo se bohužel zachytit lidi žijící na hranici chudoby ani osoby mimo etnickou majoritu (více viz Tabulka P1 v příloze). Tímto zaměřením vzorku je výsledek nutně omezen.

Jak se ukázalo v průběhu analýzy, mezi komunikačními partnery a partnerkami převažovali ti, kdo podle svých slov původně plánovali více než jedno dítě.

Dva pak sice původně chtěli jen jedno dítě, v dalších etapách života ale toto přání přehodnotili a chtěli mít děti víc. Vyprávění všech tak směřovalo k vysvětlení toho, proč své plány nerealizovali a mají nižší počet dětí, než si přáli. Analýza proto nezachycuje příběhy a interpretace těch, kdo měli právě jedno dítě na základě svého rozhodnutí v rané fázi své rodičovské dráhy a své další volby přizpůsobovali tomuto rozhodnutí. Výzkumný vzorek není v této dimenzi saturován a analýza proto nemá ambice popsat všechny typy životních drah vedoucích k jednodětnosti, ale pouze vysvětlit, jak konstruují své životní dráhy retrospektivně v rozhovoru s výzkumníci lidé, kteří nenaplnili své původní rodičovské plány. Rozhovory byly přepsány a analyzovány s využitím programu Atlas.ti. Následně byly identifikovány klíčové kategorie a faktory, které podle vyprávění komunikačních partnerů a partnerek vedly k jednodětnosti. Analýza se zaměřila jak na osobní interpretace a konstrukce identity a smysluplného životního příběhu ze strany vypravěčů, tak na to, jak zakoušeli strukturní podmínky, zdroje a bariéry, se kterými se v průběhu svých životů potýkali. Cílem bylo ukázat, jak je jednodětnost zasazena do životního běhu vypravěček či vypravěčů a jak je jimi prožívána a interpretována. Výsledkem je identifikace a popis hlavních argumentačních linií, které rámuji vysvětlování jednodětnosti ve vyprávěních, včetně jejich vzájemných vztahů a kontextu. Vypravěči a vypravěčky zpravidla využívali souběžně několik těchto linií či rámců, přičemž v centru stál narativ „správného věku pro rodičovství“.

Zjištění – hlavní linie argumentace ve vyprávění o jednodětnosti

„Teď už mít dítě nebudu“: Dominantní narativ správného věku

Věk se ve vyprávěních dotázaných žen i mužů vynořoval jako kategorie hrající klíčovou roli ve vysvětlování toho, proč má vypravěč či vypravěčka právě jedno dítě. Vypravěčky a vypravěči sdíleli určité představy o ideálním věku, kdy se stát rodičem, a také o nejzazší věkové hranici, kdy je to ještě vhodné. To, že z nejrůznějších důvodů tyto normy nenaplnňovali, bylo z jejich pohledu hlavní a dostačující vysvětlení jednodětnosti. Uvažování o věku ve vyprávěních bylo zároveň uvažováním o věkových normách a sociálně předepsaných skriptech životní dráhy: věk se stával důvodem pro jednodětnost právě tehdy, kdy z norem vybočoval. Předpokládali přitom, že tazatelka jejich představu o věkových normách sdílí. Zároveň se ale mezi dotázanými představy o věkových normách individuálně a zejména kohortně lišily [viz také Vidovičová, Gregorová 2007].

Věk byl v některých příbězích „příčinou“ (první dítě se mi narodilo pozdě, proto již nemám druhé), zatímco v jiných byl zároveň důsledkem (nejprve jsem příliš po dětech netoužil/netoužila, proto se mi první dítě narodilo pozdě). Ve vyprávěních bylo možné sledovat, jak je sociálně utvářena představa o biologických danostech člověka. Zejména ženy hovořily o „mateřském pudu“ a o „biologických hodinách“ jako o hlavní motivaci k reprodukci. Podle některých se

u nich „mateřský pud“ projevil nebo jejich „biologické hodiny“ začaly „tikat“ příliš pozdě anebo vůbec.

Jak říkám, já jsem ty děti ze začátku ani moc nechtěla a pak to přišlo, jako když se luskne prsty, že je chci. Tak se to ve mně probudilo, nějaký mateřský pud, až takhle později. (Jolana, 40 let, syn 12 let, vdaná, SŠ)

V jiných případech jim sice podle jejich slov mateřský pud nechyběl, ale vhodného partnera, se kterým chtěly zplodit potomka, našly pozdě – nebo ho v době rozhovoru stále neměly. Od určitého věku už s druhým dítětem přestaly počítat. „Ale teď už je to jedno, mně je teď 38, já už žádné dítě mít nebudu.“ (Zara, 38 let, syn 10 let, rozvedená, VŠ)

Rozhodování o druhém dítěti bylo tak ve vyprávění dotázaných omezené na určitý časový úsek, který závisí na vnějších faktorech, které vypravěčky a vypravěči vnímali jako pevně, biologicky dané. „Vždyť je to tak asi udělané. Kdyby to příroda tak nezařídila, kdyby si myslela, že máme mít dítě ve čtyřiceti, nedala by nám schopnost, že je můžeme mít od -náci.“ (Stefan, 42 let, syn 7 let, SŠ)

Ačkoliv plodnost má své biologické limity, tyto jsou zároveň sociálně konstruovány, tedy opřádány významy, které se s biologickou daností nemusí shodovat. O tom vypovídá i výše uvedená citace, kdy Stefan pokládá za biologickou, tj. přírodou zařízenou, hranici věk čtyřiceti let, ačkoliv značné procento žen a naprostá většina mužů v tomto věku je stále plodných. Ukazuje na to i fakt, že se dotázaní v představách o věkových limitech pro rodičovství mezi sebou celkem výrazně lišili. Představu o správném věku, kdy by člověk měl mít dítě, si vypravěčky a vypravěči utvářeli na základě zkušeností a pozorování svých vrstevníků a okolí. Byla tudíž proměnlivá v závislosti na sociálních skupinách a kategoriích, a zejména konkrétní historické době. Ženy, které měly první dítě v devadesátých letech, tuto proměnu reflektovaly:

Mně bylo v devětatadesátém 24 a půl. Takže tenkrát ještě jsem byla starorodička, teď už bych byla jako mladorodička v dnešní době. Ale tenkrát jsem tam ještě ležela s ženským, který měl druhý dítě, v mém věku nebo i mladší. (Sandy, 42 let, syn 18 let, rozvedená, SŠ)

Ze současného pohledu většina dotázaných situovala ideální věk na první dítě několik let před třicátým rokem věku ženy. Překročení třicítky bez dětí dotázané ženy vnímaly, jako že se nacházely „mimo normu“ či na její hranici. Hranici třiceti let jako mezník, kdy roste společenský tlak na rodičovství a sílí vědomí rizik spojených s dalším odkládáním těhotenství, uvádí na základě jiných výzkumů v ČR i Chaloupková [2008] a Hašková a Zamykalová [2006].

Takže tam to byla velká deprese, že mi je 30 a že to ani nedonosím a jak to vlastně bude se mnou, jestli ty děti vůbec budou. (Když jsem rodila), to mi bylo 33 a to byla

další depka v porodnici, velká, protože jsem neporodila spontánně. (...) už jsem si připadala starší a ještě neschopná rodička. (Vanda, 40 let, syn 6 let, nesezd. soužití, VŠ)

Na druhé straně nejzazší hranici věku, do kterého je vhodné stát se matkou či otcem, většina dotázaných situovala mezi 40 a 45 lety. Zatímco někteří kategoricky odmítali rodičovství po 40. roce věku, jiní tuto hranici posouvali a dále posouvají. Ne všichni vypravěči a vypravěčky, kterým bylo přes 40, měli ve svých příbězích otázku dětí vyřešenou – prezentovali se jako někdo, kdo se stále ještě nerozhodl, i když v průběhu rozhovoru vyplynulo, že s možností dalšího dítěte už vlastně nepočítají, nepodnikají aktivní kroky ke druhému dítěti a v pozici rodiče jedináčka jsou spokojeni. Spíše co nejdéle nechtějí otázku rodičovství uzavírat, jako by přijetí identity rodiče jedináčka znamenalo uzavření určitého obzoru možností, kterému se člověk co nejdéle snaží vyhnout.

Akorát, že už nám je oběma přes čtyřicet, i tak jako vidíme, že se to asi nestane, a necháváme to nějak osudu. Je to v té rovině, že bychom rádi, ale když ne, tak to není pro nás nějaká zátěž nebo pro ten vztah, že máme to naplnění. (Michal, 43 let, syn 3 roky, ženatý, VŠ)

Když už to pak přijde, tak člověk už s tím musí nějak pracovat a fungovat, už se tomu musí nějak podřídit. Ale takhle když se mám rozhodnout, tak furt jako váhám. Někdy jo, někdy ne. Teď třeba ne (smích). (Pavla, 39 let, syn 13 let, nesezd. soužití, SŠ)

I když se v těchto případech jeví jednodětnost jako ne-volba, projevuje se zde kontrast mezi výpovědí vypravěček a jejich jednáním. V době, kdy jsou metody kontroly početí široce dostupné a jejich užívání až normativní a kdy reprodukční medicína nabízí široké možnosti léčby neplodnosti [viz Frejka 2008], je většina rozhodování týkajícího se plodnosti provázena aktivním vyjednáváním a volbami mezi činností a nečinností: používat, či nepoužívat antikoncepci, využít, či nevyužít služeb reprodukční kliniky. Pavla například řekla, že nechává rozhodnutí otevřené, zároveň však ve 39 letech používala jako antikoncepci nitroděložní tělísko a neuvažovala o jeho vyjmutí. Michal se svou partnerkou Michaelou zase učinili rozhodnutí nevyužít napodruhé možnosti umělého oplodnění. Nejde tedy jen o pouhé pasivní vplynutí do jednodětnosti, jak ve svých narativech prezentovali; zdůrazňování otevřenosti a pasivity sloužilo spíše jako prostředek konstrukce pozitivního sebepojetí.

Při zvažování nejzazší hranice věku pro rodičovství (pokud už se tedy dítě podaří počít a porodit) v rozhovorech paradoxně nehrál základní roli věk biologický, ale spíše věk sociální [viz Hašková 2009]. Jen dvě vypravěčky zvažovaly zdravotní rizika pozdního mateřství pro dítě, o kterých věděly z populárně-vědeckého diskurzu:

Ale ono se taky může stát, že bude nějak postižená, nebo že –, rozumíte. Já zas tomu, co říkají doktoři, věřím. Ano, je určitě jiný, když to dítě plodím z těch dvacetiletých vajíček, a jiný, když ho plodím z těch čtyřicetiletých. (Táňa, 38 let, dcera 4 roky, po rozchodu, VŠ)

Ostatní zdůvodňovali nejzazší věk pro rodičovství spíše tím, že děti potřebují mít mladé a zdravé rodiče, a nedělali přitom rozdíly mezi muži a ženami. Uvažovali přitom do budoucnosti, že by dítě ve svém dospívání nemělo mít rodiče ve věku prarodičů: „*to už bych mohla být babička*“ (Vanda). Toto předjímání potřeb dítěte vycházelo z představ, jak vypadá správné mateřství a otcovství: rodiče by měli být schopní stíhat jeho sportovní aktivity, rozumět si s ním, živit ho na vysoké škole apod.:

Spíš sami za sebe to cítíme, že je fakt lepší z mnoha úhlů pohledu mít to dítě o deset let dřív, než ho máme my. Takže bych nikomu nedoporučoval to nechávat na tenhle věk. (Michal, 43 let, syn 3 roky, ženatý, VŠ)

Je otázkou, zda tato relativní absence argumentu biologické hranice rodičovství vycházela z přesvědčení, že je to něco natolik zřejmého a sdíleného tazatelkou, že není třeba o tom hovořit, nebo zda souvisela s vírou ve schopnosti medicíny posouvat biologickou hranici jejich těl dále.

Dotázané ženy ani muži ve svých vyprávěních nehovořili o odlišných omezeních, která plynou z biologických rozdílů mezi muži a ženami. Je pravděpodobné, že je pokládali za natolik samozřejmá, že je výslovně netematizovali a zaměřili se na omezení sociální, která jsou normami *per se*, tedy sociálně konstruovanými předpisy toho, co je normální, obvyklé či žádoucí. Na odlišnost věkových norem vztažených na muže a ženy upozornila jen Simona:

(...) je to dost běžný. Že prostě ty chlapi přece mají normálně, kolem padesáti, další děti, že jo. To se může stát, že bude mít další děti. On by asi ještě chtěl syna. Nebo jedno dítě. (Simona, 53 let, dcera 19 let, rozvedená, vyučená)

Mezi partnery byly věkové normy zpravidla sdíleny, a proto také vzhledem k jejich podobnému věku normy týkající se žen a mužů splývaly. Výše uvedená citace Stefana (podle kterého příroda nechce, abychom měli děti ve čtyřiceti) ukazuje, že představy o věkových omezeních byly i u mužů konstruovány skrze zkušenost ženských těl, jako by omezení svých partnerek tito muži vztahovali i na sebe. Ve svém vyprávění uvažovali o (biologickém) věku své partnerky: „*Akorát, že už nám je oběma přes čtyřicet, i tak jako vidíme, že se to asi nestane, a necháváme to nějak osudu.*“ (Michal). Životy mužů byly tedy propojeny s životy jejich partnerek v tom, že jejich biologické limity reprodukce vztahovali i na sebe. Zároveň také brali do úvahy věk sociální, tedy věk, kdy je podle nich vhodné či správné mít dítě vzhledem ke společenským normám, své představě o životě či svému zdraví: „*Mezitím člověk stárne a ubývá sil.*“ (Pavel)

Všichni dotázaní či dotázané sdíleli dominantní kulturní příběh [viz Erel 2007] o „odkládání dětí do pozdějšího věku kvůli vlastní seberealizaci“. Pracovali s ním ale různými způsoby. Většina jej akceptovala jako fakt vyjadřující i jejich životní zkušenost a postoje, jiní jej kritizovali a sami si vyčítali, že se jím řídili (Michal, Stella). Některé ženy se proti němu vymezovaly a vnímaly jej jako stigmatizující – např. Karla dlouho nemohla najít životního partnera a pak neměla druhé dítě ze zdravotních důvodů. Vadilo jí, že sama byla pokládána za jednu z těch, kdo odkládají rodičovství:

To já si myslím, že to tak většinou není. Že to není tak, že by prostě ženy nechtěly tu rodinu zakládat v tom nižším věku, vůbec ne. Ale ti muži nemají to dítě jako úplnou prioritu, nemají pocit, že třeba teď by chtěli dítě mít. Nebo se to nepodaří kvůli nějakým zdravotním důvodům. Jediný, co vím, že to není tím, že by ta žena byla nějak ctižádostivá a dala přednost tomu –. To vím sama na své zkušenosti. Ale možná pro vnějšího pozorovatele bych přesně tak mohla vypadat, že jsem teda radši studovala, cestovala. (Karla, 46 let, dcera 7 let, nesezd. soužití, VŠ)

Správný věk pro narození dítěte byl zároveň úzce propojen s dalšími faktory: s partnerstvím, zdravím, ale i s ekonomickou situací. Představa o správném věku pro rodičovství jimi všemi postupovala. Správný věk pro rodičovství tak fungoval jako dominantní narativ (master narativ), který vypravěčky a vypravěči aktivovali, aby vysvětlili tazatelce a sami sobě, proč neměli druhé dítě, i když ho původně v některých obdobích svého života plánovali. Master narativy jsou užívány jako strategie pro „management utváření smyslu“ [Boje 1991: 124] a vyjadřují vhodné a prosazované způsoby, jak zakoušet svět [Fivush, Haden 2003: 171]. Jsou šířeny a podporovány osobami s určitou kulturní autoritou, což jsou v tomto případě zejména lékaři a další odborníci společně s politiky, kteří prostřednictvím veřejných médií a v rámci politických debat poukazují na vhodný věk pro rodičovství a rizika spojená s mateřstvím ve vyšším věku [viz např. Slepíčková 2015]. Všechna vyprávění se sbíhala do okamžiku, kdy je podle vypravěček a vypravěčů člověk již příliš starý na to pořídit si druhé dítě. Narativ „správného věku pro rodičovství“ byl součástí osobní identity vypravěček a vypravěčů a zároveň legitimizační strategií rozvinutou ve vyprávění osobního příběhu pro vysvětlení „nedodržení“ normy dvoudětnosti.

„Aspoň jedno dítě“: Zdraví

S popisováním „správného věku pro rodičovství“ bylo v pojetí vypravěček a vypravěčů logicky spojené zdraví. Hlavním tématem bylo v jejich příbězích reprodukční zdraví, tedy fyzická schopnost počít a porodit dítě. Pokud se první dítě narodilo relativně v pozdním věku matky (po 35. roce věku), rodiče vnímali svůj věk a s ním spojený zdravotní stav jako hranici, kdy nechtěli usilovat o druhé dítě „za každou cenu“, např. s využitím asistované reprodukce. Významnou roli pro

ně v tomto případě hrálo to, že již jedno dítě mají, a nechtěli podstoupit zdravotní riziko právě s ohledem na toto dítě. Narození prvního dítěte vnímali jako mnohem významnější, poskytující jim status a identitu rodiče:

A bylo to pro nás hrozně důležitý, pro ten vztah, protože nám fungoval a funguje, a myslím si, že jsme oba dva úspěšní, jak v kariéře, tak v tom soukromém životě s přáteli atd., ale to děcko tomu trochu chybělo. (Michal, 43 let, syn 3 roky, žena-tý, VŠ)

Více než polovina dotázaných žen hovořila o nějakých potížích spojených s otěhotněním či donošením dítěte. Nelze ale říct, nakolik jsou tyto potíže běžné a provázejí životy velké části všech žen a nakolik jsou specifické pro matky právě jednoho dítěte. Podle některých z nich jednoznačně vedly k rozhodnutí mít jen jedno dítě, i když plánovaly mít dětí víc. Ty, které se o dítě začaly pokoušet až po 30. roce věku a kterým se nedařilo přirozeně otěhotnět, to dávaly za vinu právě svému věku, ačkoli o potížích hovořily i ženy, které chtěly otěhotnět dříve. O věku svých partnerů se nezmiňovaly. Na druhé straně řada dotázaných žen i na prahu čtyřicítky předpokládala, že kdyby se rozhodly, otěhotněly by – a to i když předtím měly nějaké zdravotní problémy (Zara, Sandy, Marcela, Pavla). Nejspíše se jednalo o velmi teoretickou úvahu, o určité „ponechání otevřených dveří“ této možnosti. Je také pravděpodobné, že zdravotní problémy vstupují do úvah teprve v okamžiku, kdy lidé začnou reálně usilovat o těhotenství, a nedaří se to. To odpovídá zjištění Šťastné et al. [2017], podle kterého je zdravotní stav uváděn jako základní faktor odsouvání narození prvního dítěte až u žen starších 35 let, které již většinou přistoupily k realizaci porodnosti a pokusily se otěhotnět.

Kromě reprodukčního zdraví vstupovalo do rozhodování o druhém dítěti i zdraví obecně, a to nejen vlastní, ale i partnerovo. Vanda přemýšlela o druhém dítěti, ale její partner trpěl nemocí s nejistou prognózou. Do jejich rozhodování tak vstupovala úvaha, v jaké bude kondici a zda se bude schopen o druhé dítě dostatečně postarat, zároveň zda naopak nebude péči potřebovat spíše on sám:

Vlastně moje rozhodnutí to nebylo mít jedno dítě. Ale můj muž je částečně invalidní, má (název onemocnění, anonymizováno), takže když jsem v těch 37, 38 prostě začala, že chci teda ještě jedno, že bych chtěla, tak on s tím moc nesouhlasil. Že je často unavený, nemá takovou fyziku, aby vydělával větší peníze. To jsem s ním musela souhlasit, protože ty děti něco stojí. (...) Ty fyzický síly budou u něj ubývat třeba, já se budu ještě muset možná starat o něj, až mu bude 60. (Vanda, 40 let, syn 6 let, nesezd. soužití, VŠ)

Věk se tedy stává omezujícím právě v kombinaci se špatným zdravotním stavem. V příběhu Václava hrálo roli zdraví jeho i partnerčino:

Už nejsme nejmladší a u manželky hrozí, že bude mít problémy a bude potřebovat operaci, a nevím, co by s ní další těhotenství udělalo. Já zase nevím, jak dlouho budu moci dělat svoji práci, a když chcete to dítě vychovat a vypravit do života, tak musíte umět odhadnout svoje síly. (Václav, 49 let, dcera 2 roky, ženatý, SŠ)

V jeho vyprávění hrálo podstatnou roli to, že jeho partnerka měla již dítě z předchozího vztahu, a svou rodinu tedy vnímal jako dvoudětnou. To, že se mu podařilo s partnerkou mít jedno dítě vlastní, pokládal za dostatečné naplnění svých rodičovských tužeb a rodičovské identity. Ani sám sebe nevnímal jako jednodětného, vzhledem k tomu, že se úzce podílel na výchově staršího syna své manželky.

Poukaz na zdravotní problémy a omezení, včetně problémů reprodukčního zdraví, tvořil jednu z významných linií ve vyprávění o jednodětnosti. Pro všechny příběhy byl ale společný důraz na to, že hlavní je, že se podařilo mít „aspoň“ jedno dítě. Potomek přinášel rodičům osobní naplnění a štěstí, dosažení rodičovské identity a splnění normy rodičovství. To, že se stali rodiči, bylo v jejich vyprávěních důležitější než to, kolik dětí měli, i když si v určitých okamžicích svých životů představovali, že budou mít dětí víc.

Protože to je taková nereprodukovatelná zkušenost, kterou žena může udělat. Že i kdyby cokoli se dělo, nebo byla nemocná, tak bych nikdy neváhala mezi tím dítě mít a nemít. Protože není zas takový rozdíl mezi tím mít jedno nebo dvě jako nemít žádný a mít jedno. (Stella, 38 let, dcera 5 let, po rozchodu, VŠ)

„Ale hlavně nemám s kým“: Partnerství

Vedle věku a zdraví hrálo v rozhodování o počtu (a časování) dětí podle vyprávěček a vyprávěčů roli partnerství. Pro všechny dotázané bylo při rozhodování o dalším dítěti podstatné, zda mají partnera, který do toho půjde s nimi. Podobně Hašková [2009] hovoří o hierarchii cest k rodičovství, odvozené z norem rodičovství: na prvním místě stojí rodičovství s genetickou vazbou mezi dítětem a rodiči a rodičovství v úplné rodině. Někteří dotázaní a dotázané takového partnera našli až po delší době, kvůli čemuž posunuli narození prvního dítěte do vyššího věku, než původně plánovali. Někteří ale naopak partnera intenzivně nehledali, jelikož ještě necítili potřebu mít dítě. V dalších případech došlo k rozpadu partnerství po narození prvního dítěte. Ženy v této situaci pak sice neodmítaly druhé dítě, ale podle svých slov již nepotkaly vhodného partnera.

Asi ten hlavní motiv nebo moment je ten, že jsem se rozešla s otcem toho dítěte, a v době, kdy jsem si myslela, že třeba budeme mít společně to druhé, tak ty cesty se rozešly. A pak ty další vztahy už nebyly takový, že bych to dítě z nich chtěla mít. (Hanka, 45 let, syn 14 let, rozvedená, VŠ)

V případě, že vztah mezi partnery po narození prvního dítěte nebyl ideální, ženy se v něm necítily jistě a uvažovaly o možnosti rozchodu, bylo pro ně odmítnutí druhého dítěte racionálním rozhodnutím (i když si ho přály): „*tak jsem zas nechtěla já, protože jsem věděla, že s ním nedokážu dál žít. A říkala jsem si, jedno dítě uživím, ale dvě ne.*“ (Sandy, 42 let, syn 18 let, rozvedená, SŠ) Jednodětnost v tomto případě byla strategií při očekávaném rozpadu vztahu a sólo mateřství.

Aby si vypravěči a vypravěčky pořídili druhé dítě, bylo důležité nejen to, zda měli vhodného partnera či partnerku, ale také to, zda tento partner či partnerka další dítě chtěl či chtěla, s čímž souviselo také to, zda již měl či měla nějaké děti z předchozích vztahů. Ochota mít děti byla popsána jako nižší u těch, kdo již měli více dětí. Když si pořídili s partnerem jedno „společné“ dítě, neměli potřebu mít ještě další. Kamila se po narození svého syna rozvedla a později začala žít s mužem, který již měl tři dospělé děti. Podobně jako Václav svou rodinu nevnímala jako rodinu s jedním dítětem:

Já už jsem jedno dítě měla a docela mi to stačilo, a on měl tři velké. Tak jsme si říkali, že máme vlastně čtyři děti. Že bychom si pořizovali pátý. A neměli jsme pocit, že potřebujeme mít dítě spolu, abychom si ten vztah jako potvrdili. Občas mě to napadlo, to ne že ne, ale spíš jsem si z toho dělala legraci. (Kamila, 42 let, syn 14 let, nesezdané soužití, vyučená)

„Ta práce je pro mě prostě důležitá“: Obtížná kombinace práce a péče u žen

Další motiv, který se objevoval zejména v příbězích žen, byla placená práce. Všechny vypravěčky byly výdělečně činné a všechny přikládaly práci důležitou hodnotu. Pro některé byla důvodem odkladu narození prvního dítěte. Chtěly nejprve vybudovat stabilní pozici a vydělat nějaké peníze, získat nárok na peněžitou podporu v mateřství (Vanda), využít a rozšířit své zkušenosti na nové pozici (Michaela, Marcela), cítily se zavázané zaměstnavateli a nechtěly hned z práce odejít (Sofie). Dlouho předpokládaly, že nakonec budou mít alespoň dvě děti, z různých důvodů už ale druhé dítě „nestihly“. Pro jiné se zase práce stala důvodem odkládání dítěte druhého. Pracovní vytížení sice bylo věcí osobního rozhodnutí, ale nemuselo být úplně plánované. Vycházelo z příležitostí, se kterými se ženy v průběhu života setkaly, a z jejich načasování:

No spíš to tak vyplynulo, že ta práce se tak rozjela, aniž bych to čekala. Já jsem si říkala, že po dobu tý mateřský to bude takový stand-by režim, ale nějak se to hodně rozjelo. (Michaela, 42 let, syn 3 roky, vdaná, VŠ)

Práce se pro ženy stávala bariérou pro pořízení druhého dítěte v souvislosti s normami „správného“ mateřství, které v české společnosti panují a podle kterých je pro dobrý rozvoj dítěte žádoucí, aby s ním matka byla doma ideálně do jeho tří let a aby nenavštěvovalo zařízení péče o děti [viz např. Hašková, Dudo-

vá 2017]. Vypravěčky se s tímto očekáváním ztotožňovaly a zároveň se nechtěly, nebo podle svého přesvědčení nemohly, vzdát své práce. To se týkalo například žen, které po narození prvního dítěte začaly podnikat. Kvůli finančním, časovým či osobním investicím do podniku si nedokázaly moc dobře představit, že na tři roky přestanou pracovat, zároveň nechtěly mít dítě a nemoci o něj naplno pečovat podle normy výhradní péče matkou o dítě do tří let věku: „*A na druhou stranu, když bych byla s tím dítětem doma, tak bych mu chtěla dát co nejvíc, abych ho neodstrčila někam na balkon a nepracovala.*“ (Marcela, 40 let, syn 11 let, vdaná, SŠ)

„Vždycky bych měl mít nějaký polštář“: Ekonomické zajištění

Dotázaní muži hovořili o práci nikoli jako o bariéře rodičovství, ale jako o zdroji materiálního zabezpečení rodiny. Adam i Pavel zdůrazňovali, že materiální zajištění rodiny pro ně bylo klíčovou podmínkou k tomu pořídit si dítě. Pavel se poprvé stal otcem neplánovaně, bez zajištění bydlení a s nízkými příjmy, a nechtěl to podle svých slov zažít znovu. Adam ve snaze rodinu dostatečně zajistit trávil prací skoro všechnen čas:

To už byl začátek devadesátých let. Takže ty peníze šly vydělat, ale bylo to o tom, že to zabíralo strašně moc času. Práce. Dělal jsem jednu práci, šel jsem do druhé. (...) Má představa toho, že nejdřív zajistit, udělat tam nějaký finanční polštář, aby to bylo finančně zajištěné, nepřivést dítě do nějaké nejistoty a pak to pytlíkovat, dohadovat se –. (Adam, 54 let, dcera 29let, rozvedený, SŠ)

Ve vyprávění všech dotázaných mužů bylo klíčovým prvkem narativu jednoduchosti ekonomické zajištění rodiny, zejména bydlení, a práce jako jeho zdroj. Pavel a Adam poukazovali na to, že se jim nechce či nechtělo přivádět druhé dítě na svět do nejisté ekonomické situace. Ekonomické důvody ale hrály při zpětném pohledu komunikačních partnerů a partnerek větší roli při rozhodování o časování narození prvního dítěte. Většina dotázaných mužů i žen s prvním dítětem čekala, až budou dostatečně zajištěni, budou mít stabilní příjem a zejména bydlení. Ekonomické důvody tak byly zmiňovány jako součást důvodů odkládání rodičovství, méně často jako důvod jednoduchosti. Pro muže se jednalo o hlavní téma, kterému věnovali ve svém vyprávění hodně prostoru. Ženy braly do úvahy v podobné míře i další faktory – svou práci, věk a zdraví.

Ekonomickou situaci za jeden z hlavních důvodů jednoduchosti označila pouze Vanda. Ekonomická situace byla v jejím případě spojená s nemocí manžela, oba partneři byli středoškoláci a bydleli v nájemním bytě v menším městě:

A to jsme si řekli, že s dvěma dětma už by to bylo i finančně náročnější, a nechtěli bychom se odsunout někam na hranici bída a tomu dítěti dopřát to, co můžeme. Aby jelo na lyže, aby mohlo chodit do hudebky a takový věci. (Vanda, 40 let, syn 6 let, nesezd. soužití, VŠ)

Zprostředkovaně bylo ekonomické zázemí zmiňováno jako bariéra narození druhého dítěte ženami, které byly rozvedené. Uvědomovaly si, že jako sólo matky snáze užijí jedno dítě než dvě. Sandy se rozhodla nepořídit si s manželem druhé dítě kvůli neshodám ve vztahu a možnosti, že dojde k rozchodu: „A říkala jsem si, jedno dítě užijím, ale dvě ne.“ (Sandy, 42 let, syn 18 let, rozvedená, SŠ)

„Může mít všechno“: Intenzivní rodičovství

Ekonomická situace (u mužů) a práce (u žen) získávaly ve vyprávění význam bariér rodičovství ve spojení s představou, jak má správně vypadat péče o dítě. Dotázané ženy i muži přisuzovali velkou váhu rozvíjení potenciálu dítěte, věnovali podle svých slov mnoho času a energie výběru školky a školy, trávili čas dopravou dítěte na tréninky a kroužky, zdůrazňovali význam kvalitně společně tráveného času.

Takže to bylo o tom, možná by někdo řekl i obětování se pro to dítě, ale myslím si, že z mého pohledu jsem udělala úplně to nejlepší, co jsem mohla. (...) To je taky věc i těch rodičů, že nejsou schopni těm dětem tuhle podporu třeba dát. (...) Bylo to na mě, protože nikdo jiný by mu to v tuhle chvíli nedal, ten čas a všechno. (Jolana, 40 let, syn 12 let, vdaná, SŠ)

A to si právě říkám, že klidně ho dám na výběrovou, klidně ho dám na hudební školu, že by chodil do ZUŠky, to se prostě dá utáhnout. Ale kdyby pak byly dvě, tak na to bychom nedosáhli. (Vanda, 40 let, syn 6 let, nesezd. soužití, VŠ)

Podle Hays [1996] lze normativní očekávání spojené s mateřstvím v posledních desetiletích v USA (a dalších rozvinutých zemích) označit jako „intenzivní mateřství“. Je zaměřené vždy a výhradně na dítě a jeho blaho, vyžaduje vysokou citlivost a specifické znalosti a dovednosti a stojí mnoho energie, času a hmotných zdrojů [ibid.]. Rodičovství předpokládá aktivity, které ještě před několika desetiletími nebyly jeho součástí: detailní sledování školního prospěchu, rozvoj zájmů a talentu dítěte, spotřebu zaměřenou na dítě [Faircloth 2014; v ČR viz Pavlicová 2016]. K tomu se v českém prostředí přidává přesvědčení, že první tři roky života by dítě mělo strávit výhradně jen s matkou [viz Hašková, Dudová 2017]. Kombinace práce a péče a ekonomické zajištění jsou v případě ztotožnění se s ideou intenzivního rodičovství vysoce obtížné. Z narativů je ovšem těžké určit, jaký zde panuje směr kauzality. Podle výpovědí komunikačních partnerek a partnerů nebylo intenzivní rodičovství důvodem, proč měli jedno dítě, ale spíše důsledkem toho, že měli dost času a zdrojů, které nemuseli dělit mezi více dětí, a proto se mu tolik věnovali. Zároveň ale lze předpokládat, že kulturní představa o tom, co znamená být dobrým rodičem a jaké nároky a potřeby dítě má, je při rozhodování o druhém dítěti ovlivnila.

Narativ intenzivního rodičovství u všech sloužil jako legitimizace jednoduchosti a zároveň cesta k potvrzení vlastní identity dobrého rodiče před sebou samým a v rozhovoru před tazatelkou. Umožnil uznání platnosti normy dvoudětné rodiny a zároveň zdůraznění výhod, které skýtá jednoduchost. Vypravěči a vypravěčky poukazovali na to, že výhodou jedináčka je možnost se mu intenzivně věnovat a soustředit na něj všechny zdroje. Pokud by měli více dětí, nemohli by všechny potřeby dítěte naplnit. V případě Alice se objevila úvaha, že díky intenzivnímu zaměření na jedno dítě dosáhla dcera většího úspěchu v životě, než by tomu mohlo být, kdyby měla sourozence:

(...) ten její život by byl jiný a byl by jiný život toho druhého dítěte nebo třetího. Najednou bychom třeba doopravdy zůstali v tom malém městečku –. Nebo by šla jenom na střední a tím by skončila. (...) Já jsem chtěla, aby ten život měla jiný, prostě hezčí, lepší, tak jsem říkala, tak jako holt nebude to druhé. (Alice, 51 let, dcera 29 let, rozvedená, SŠ)

I další výhody jednoduchosti, které vypravěčky a vypravěči zmiňovali – například absence sourozeneckých konfliktů či předání rodinného majetku jednomu dítěti –, sice nelze chápat jako zdůvodnění toho, proč mají právě jedno dítě, ale jedná se o způsob, jak si (v průběhu rozhovoru či v různých okamžicích života) vybudovat, potvrdit a udržet pozitivní rodičovskou identitu i přes porušení normy dvoudětné rodiny.

Jednoduchost v optice spojených životních drah

Podle vyprávění všech komunikačních partnerů a partnerek byla jednoduchost něco, co se „prostě stalo“, nikoli něco, co předem plánovali. Nedokázali identifikovat jasné okamžiky rozhodnutí. Události v jejich životech vedly k tomu, že dosáhli určitého věku, který sami pro sebe vnímali jako limitní, kdy už dítě mít nechťeli, anebo tuto otázku prostě přestali aktivně řešit, i když se ještě bránili tomu ji úplně uzavřít. „*Já vlastně úplně žádný důvod nemám. Asi je to zrovna o tom, koho potkáš a jak, jak se ti podaří vztah, tak tolik máš dětí.*“ (Zara, 38 let, syn 10 let, rozvedená, VŠ)

Na začátku rozhodování sice stály určité představy o tom, zda daná osoba chce mít děti a kolik, případně kdy. Uskutečnění těchto představ ale záviselo na dalších životních událostech, průběhu životní dráhy a drah ostatních spojených životů. Třináct dotázaných hovořilo o tom, že původně plánovalo dvě děti a pět plánovalo děti tři; jen Stefan a Táňa chtěli mít původně jedno dítě, Stefan chtěl ale později dětí víc a Táňa také v určitém období uvažovala o druhém dítěti. Další dotázaní či dotázané neměli podle svých slov jasnou představu. Počet dětí byl z pohledu komunikačních partnerek a partnerů spíše výsledkem souhry životních událostí, na které neměl vždy daný člověk vliv, případně rozhodnutí čině-

ných v jiných oblastech života. Souvisel například s tím, zda a kdy člověk potkal partnera či partnerku, se kterým chtěl dítě mít, a zda partner či partnerka také dítě chtěl či chtěla nebo mohl či mohla mít; klíčový byl zdravotní stav nejen dotázané či dotázaného (Zuzana, Majka, Michaela), ale i partnera či partnerky (Vanda, Stefan, Václav) a jejich dříve narozených dětí (Karla, Simona), to, zda partner již děti měl a už další mít nechtěl (manžel Jolany a Kamily, manželka Václava), jaké byly jejich předchozí zkušenosti s rodičovstvím či porodem (Sofie), jak se partner zapojoval do péče a rodinného života po narození prvního dítěte (Jolana, Alice, Zara) či jak se vyvíjela pracovní dráha dotázané či dotázaného (Marcela, Pavel a Pavla).

V příběhu manželů Stefana (42 let, syn 7 let, SŠ) a Sofie (41 let, syn 7 let, VŠ) je vidět, jak se původní plány a představy proměňovaly a jak se vzájemně prolínaly ve spojeném životním příběhu partnerů: na začátku Stefan chtěl mít jedno dítě, jelikož on sám byl spokojený jedináček a o děti příliš nestál, zatímco Sofie chtěla mít děti ideálně tři. Vnímala se podle svého vyprávění jako „kvočna“, (budoucí) pečující matka. Když o svých plánech hovořili, dospěli ke kompromisu pořídit si dvě děti:

S tím člověkem chodíte, žijete, tak se o tom bavíte. A já jsem říkala, že bych prostě chtěla mít tři děti. A on říká – no, tak to v žádném případě. Jedno! A já jsem říkala – jedno, je hrozně málo. Vždyť to bude chudák. Takže jsme se shodli na tom, že budeme mít dvě děti. (Sofie)

Zkušenost těhotenství a porodu byla ale pro Sofii psychicky velmi náročná a poté další děti už nechtěla. Podle svých slov musela přehodnotit vlastní vnímání sama sebe a smířila se s tím, že je „matkou jednoho dítěte“: *„A smířit se s tím bylo pro mě úlevný.“* Stefana naopak rodičovství překvapivě oslovilo a po této zkušenosti by rád měl dětí víc. Respektoval ale potřeby a přání partnerky a akceptoval, že již další děti mít nebudou.

Konečný počet dětí tedy není jen výsledek plánů a životní dráhy jednoho člověka, ale jde o rozhodnutí, které je (obvykle) činěno v páru. V párech panovala poměrně velká shoda, což odpovídá závěrům Chromkové Maney a Fučíka [2007], podle kterých v párech panuje v 80,5 % shoda o plánovaném počtu dětí a v 64 % na preferovaném počtu dětí. Podle výpovědí vypravěček a vypravěčů mělo ve vyjednávání mezi partnery, zda mít, či nemít dítě, větší váhu slovo ženy. Muži často nechávali rozhodnutí na své partnerce a neměli na počet a časování dětí vyhraněný názor: *„asi ani jeden z nás to nemá tak nastavený, že by na tom trval jako na nějaký jako, že to musí tak prostě být. Většinou je to spíš na straně též ženské.“* (Pavel) Důvodem bylo i to, že muž je na ženě rozhodnutí více biologicky závislý: *„... vlastně manželka po tom prvním porodu už další dítě nechtěla. Takže celkem vzato pro mě to byla jasná věc, protože to je věc dohody, a já si ho neudělám.“* (Stefan)

Muži vytvářeli své příběhy o rodičovství zpravidla s odkazem na své partnerky. Ženy častěji hovořily o svých vlastních tužbách, rozhodnutích a potřebách;

v jejich příbězích byla jednodětnost častěji prezentována jako jejich rozhodnutí (přijaté ale v důsledku dalších životních událostí a situací). Přesto z vyprávění žen bylo zřejmé, že životní příběhy jejich partnerů hrály ve výsledku klíčovou roli. Pokud muž další dítě jednoznačně nechtěl, zvítězila jeho „nižší“ volba.

Pak jsem ještě měla jeden vztah a ten chlap řekl rezolutně, já dítě nechci. (...) Tak to bylo z jeho strany rozhodnutí, že ne. Protože s tím chlapem bych to miminko zrovna mít chtěla.“ (Sandy, 42 let, syn 18 let, rozvedená, SŠ)

Podle Vandy mít jedináčka také nebylo rozhodnutí její, ale jejího partnera, který nechtěl druhé dítě kvůli svým zdravotním problémům, znemožňujícím mu rodinu ekonomicky zajistit. Alice zase trpěla podle svých slov tím, že její muž není nikdy doma a péče o dceru spočívá jen na ní; druhé dítě podmínila tím, že se Adam bude více starat:

Do práce chodil, a kdokoliv potřeboval pomoc, věděl, že kdokoliv mu zavolá, on půjde a je mu úplně jedno, jestli my zase budeme sami. A to vás prostě odradí, to vás odradí. A pak měl takové řeči, já chci mít pět dětí. A já říkám, ale tak to si udělej s nějakou jinou, která se ti o ně pak bude starat a bude tady s nimi sama. (Alice, 51 let, dcera 29 let, rozvedená, SŠ)

Adam ale jejímu přání nedokázal vyhovět:

Když mi (Alice) pořád říkala, že nechce toto už znovu zažívat a že se musím změnit v tom, že bych se jim měl víc věnovat, pořád jsem to bral tak, že jsem se snažil pro ně, abych je finančně zajistil, jinak jsem to prostě neuměl, než že mi to opravdu žralo čas. Což byla možná moje chyba, ale já jsem to prostě jinak nevěděl nebo neměl jsem to jinak jak udělat.

Zatímco Adam chápal své pracovní vytížení jako něco, co dělá pro rodinu, a bylo pro něj součástí jeho otcovské identity, Alice je vnímala naopak jako nedostatečný zájem a dávání přednosti jiným věcem než rodině.

I u dalších žen byl klíčovým prvkem narativu jednodětnosti nedostatečný podíl partnera na rodičovství a péči o dítě. Rozhodnutí sice učinily ony samy, ale jako důsledek chování svého partnera.

No řešili jsme to společně, i když v podstatě to rozhodnutí nemít druhé dítě bylo v podstatě na mně. Já jsem tenkrát říkala, že jestli druhý dítě, tak budeš víc doma. A to nepřišlo. (Jolana, 40 let, syn 12 let, vdaná, SŠ)

Narození dítěte navíc představovalo zkušenost, která ovlivnila vztah mezi partnery a mohla vést i k jeho rozpadu jako u Zary:

Když jsem otěhotněla, tak už se ke mně začal chovat divně, opravdu tak, že mě má v hrsti. Začal toho vlastně zneužívat. Asi ne možná vědomě, nebo já nevím. Ale bylo to tak. (Zara, 38 let, syn 10 let, rozvedená, VŠ)

Hanka a Táňa, obě žijící s dětmi samy, hovořily o tom, že si jejich partneři rodičovství idealizovali a pak nezvládli „nápor reality“ a od rodiny odešli: „*A teď samozřejmě to jsou takový romantický představy, pak člověk to dítě má a zjistí, že kromě té romantiky je to taky pěkný frčák ze začátku.*“ (Hanka, 45 let, syn 14 let, rozvedená, VŠ)

Vedle popisu propojených životních drah obou partnerů se ve vyprávění objevovala i reflexe životního příběhu jejich dítěte a jeho potřeb. Na jedné straně část dotázaných byla přesvědčena, že dítě potřebuje k dobrému životu sourozence, a o dalším dítěti uvažovali právě proto, že už jedno dítě měli. Pozitiva sourozenectví byla také podle Pakosty [2008] hlavním důvodem, proč lidé v ČR preferují dvě děti v rodině (v otevřené otázce ve výběrovém šetření populace ve věku 28–34 let v ČR jej uvedla čtvrtina z těch, kteří odpověděli, že chtějí mít dvě děti). Potenciální druhé dítě tak bylo pro některé dotázané především sourozenec pro dítě již narozené. Tento důvod se ale vytrácel s tím, jak běžel čas, jelikož rozdíl mezi oběma dětmi začal být vnímán jako příliš velký a vedoucí spíše ke komplikacím v jejich vzájemném vztahu.

Takže jenom to, že on vlastně nemá si s kým hrát, tak jako sourozenec by byl fajn, ale to už teď ten věkový rozdíl by byl tak obrovskej, že ten sourozenec nikdy už nebude ten kamarád na to hraní. (Pavel, 42 let, syn 13 let, nesezd. soužití, SŠ)

Závěr

Analýza rozhovorů ukázala, jak aktéři a aktérky vysvětlují, že se stali rodiči právě jednoho dítěte, i když původně plánovali nebo si v různých fázích své životní dráhy přáli dětí víc, a jakým způsobem dávají smysl své životní a rodičovské dráze v situaci, kdy společenská norma preferuje dvoudětnou rodinu [viz např. Sobotka, Beaujouan 2014]. V jejich vyprávěních bylo možné identifikovat několik klíčových prvků, organizujících jejich průběh. Tyto „kulturně známé a obvyklé linie argumentace“ [Edley 2001: 202] vycházely z kulturně akceptovaných, normativních představ o „správném“ počtu dětí a legitimních důvodech, proč normy nejsou naplněny. Tyto linie argumentace lze pokládat za rámce (v goffmanovském smyslu základních jednotek organizace zkušenosti [viz Goffman 1974]), které nám umožňují dávat zkušenosti smysl a sdělovat ji ostatním tak, aby jí bylo rozuměno a byla jimi akceptována. Dominantním narativem byla představa správného věku pro rodičovství: prolínala se všemi příběhy a spočívala v tom, že vypravěči i vypravěčky pokládali určité omezené období života (ne nutně odpovídající omezením biologickým) za vhodné pro reprodukci. Konečné přijetí identity rodiče jednoho dítěte záviselo na věkových normách, které určovaly, kdy dotázaní a dotázané usoudili, že jsou na druhé dítě již příliš staří. Sociálně kon-

struovaná představa o vhodné době pro rodičovství tak stála v základu vysvětlení a legitimizace jednodětnosti, ačkoli řada vypravěček a vypravěčů konečně rozhodnutí či přijetí identity rodiče jedináčka stále odkládala, jako by měli potřebu nechat si otevřené dveře, neuzavírat si určité možnosti či spíše jejich představu. Další argumentační linie představovaly zdravotní problémy, zejména reprodukční zdraví – nemožnost počít či donosit dítě; partnerství – absence vhodného partnera či partnerky pro rodičovství; pracovní vytížení – nemožnost skloubit práci s péčí o malé dítě, přičemž tato argumentace byla používána ženami; nedostatečné ekonomické zázemí – pocit, že rodinu se dvěma či více dětmi nedokážou zajistit, čímž argumentovali muži; a potřeba se dítěti naplno věnovat (či intenzivní rodičovství). Tyto rámce či argumentační linie odrážely rozšířené normy týkající se rodičovství a zároveň je znovuutvářely a potvrzovaly a sloužily vypravěčům k vyrovnání se s tím, že nenaplnili normu dvoudětné rodiny, se kterou se přitom většina z nich podle svých slov ztotožňovala. Všichni vypravěči a vypravěčky zároveň vyjadřovali uspokojení z toho, že mají „alespoň jedno dítě“. Díky tomu získali zkušenost rodičovství a vytvořili si rodičovskou identitu. Jednodětnost pokládali za jednoznačně lepší než bezdětnost.

Podle jejich vyprávění ani v jednom případě nešlo o volbu, ale o ne-volbu: různé životní události, zdánlivě nenápadné a odehrávající se v různých sférách života, a jejich časování vedly k tomu, že se nerozhodli či se jim nepodařilo mít druhé dítě. Jednalo se tedy stejně jako ve výzkumu Jefferies [2001] o „pasivní rozhodnutí“. Rozhodování o počtu dětí se měnilo v závislosti na životních událostech a původní představy a plány byly přehodnoceny po narození prvního dítěte, v důsledku zkušeností s porodem a s péčí o dítě, následkem přenastavení vztahu s partnerem, zdravotního stavu obou rodičů či změn v pracovním životě. Ukázalo se, že stejně jako v kvantitativním výzkumu i ve výzkumu kvalitativním je obtížné odlišit jednodětnost dobrovolnou a nedobrovolnou. I v těch případech, kdy vypravěči a vypravěčky stále odkládali definitivní uzavření rodičovských plánů a přijetí identity rodiče jedináčka, nečinili aktivní kroky (např. využití metod asistované reprodukce nebo adopce či vysazení antikoncepce), aby se ještě rodiči stali. Druhé dítě si podle svých slov v určitých okamžicích své životní dráhy všichni přáli, ale „ne za každou cenu“. Jednalo se tedy o volbu závislou na kontextu, ve kterém byla činěna: na vnějších podmínkách a vlastní životní dráze spojené s životními drahami ostatních, kterých se volba týkala.

Vypravěčky a vypravěči sdíleli normativní představu dvoudětné (či výjimečně vícedětné) rodiny jako ideálu, a své narativy vytvářeli tak, aby ospravedlnili to, že se sami touto normou neřídili. Právě to může být důvodem, proč zdůrazňovali pasivitu své volby či nedobrovolnost jednodětnosti. I u jednodětnosti se podobně jako u bezdětnosti projevila normativně založená hierarchie cest k rodičovství [viz Hašková 2009: 141]. (Druhé) dítě by mělo být přivedeno do úplné rodiny, za souhlasu obou partnerů. Ideálně by mělo být počato bez pomoci reprodukčních technologií. Oba rodiče by měli být schopni dát mu náležitou péči: nebýt příliš staří a být zdravotně způsobilí se o ně starat, být schopni ho materiálně zajistit (zejména u mužů) a intenzivně se mu věnovat v prvních le-

tech jeho života (u žen). Pokud tyto podmínky nelze naplnit, jedno dítě „stačí“, jelikož páru dává rodičovský status a poskytuje naplnění. Tazatelka v rozhovorech figurovala jako ta, kdo tvoří a udržuje normy, jelikož ztělesňovala obecné publikum, kterému ženy a muži vyprávěli svůj životní příběh a kterému svým způsobem skládali účty, ospravedlňovali a vysvětlovali své volby. Někteří z nich si právě v průběhu a prostřednictvím výzkumného rozhovoru uvědomili, že mohou (v očích druhých) patřit do škatulky rodičů jedináčka, a s touto identitou polemizovali, vymezovali se vůči ní či ji přijímali.

Rozhodnutí o počtu a časování dětí bylo činěno nejen v kontextu vlastní životní dráhy, ale také společně s partnerem či partnerkou a v závislosti na jeho či jejím životě. Vypravěči a vypravěčky při vytváření a sdílení svých příběhů odkazovali k životním drahám svých partnerů či partnerek a událostem, které vedly ke společnému rozhodnutí mít právě jedno dítě. Každý má svou vlastní životní dráhu, ale tyto dráhy jsou propojené, setkávají se a zase rozcházejí, a člověk vždy činí rozhodnutí v kontextu svého života i životů ostatních. Zvláště patrné to bylo z příběhů těch, jejichž partneri již měli děti z předchozích vztahů. Samotná existence a životní příběhy těchto dětí vstupovaly do rozhodování a vedly ke snížení počtu plánovaných dětí.

V důrazu vypravěčů a vypravěček na intenzivní rodičovství jako představu, jak má vypadat správná péče o dítě, lze vidět proměnu hodnot a norem vyplývajících z postupující individualizace [viz Beck 2012]. Individualistické hodnoty (tj. důraz na vlastní autonomii, seberealizaci a osobní odpovědnost) ale podle akterů hrály roli zejména v jejich rozhodování o časování prvního dítěte (důraz na vzdělání a získání pracovních zkušeností, cestování, koníčky a hledání nejvhodnějšího životního partnera či partnerky). Na narození druhého dítěte pak měla vliv nepřímo, právě skrze posun partnerství a prvního dítěte do vyššího věku. Podobné je to s teorií zdůrazňující roli ekonomických a strukturálních faktorů při rozhodování o rodičovství. Ta v některých z příběhů může vysvětlit odsouvání prvního dítěte do vyššího věku, zejména z důvodu vnímané nutnosti zajistit vhodné bydlení.

Příběhy jednoduchých žen ukazují, jakým způsobem mohou rozhodování o počtu dětí ovlivňovat genderové nerovnosti v práci a péči a obtížnost kombinace práce a rodiny. I když nebyly práce a pracovní vytížení uváděny jako hlavní důvod, proč ženy měly jedináčka, přesto byla pro všechny dotázané důležitá. Jako bariéru ji popisovaly ženy, které po narození prvního dítěte začaly podnikat, a opuštění práce by znamenalo ohrožení firmy. Zároveň chtěly pečovat ve shodě s normou, že dítě má být do tří let doma s matkou. Pro další zase představovala problém nedostatečná účast otce dítěte na péči o prvního potomka; péči pak hodnotily jako příliš náročnou. To, že měly jedináčka, jim umožňovalo věnovat se intenzivně dítěti a zároveň mít i prostor pro vlastní pracovní uplatnění a volný čas. Příběhy jednoduchých mužů zase ukázaly, že muži vnímali své reprodukční dráhy jako odvozené od reprodukčních drah svých partnerek a nechávali rozhodnutí na nich. Jednoduchost tak byla výsledkem toho, že ženy byly (samy se-

bou i muži) chápány jako nositelky hlavní zodpovědnosti za péči a reprodukci a jako takové nesly hlavní zodpovědnost i za rozhodnutí o počtu dětí.

Jednodětnost tedy na základě vyprávění rodičů jednoho dítěte můžeme chápat jako důsledek událostí v různých oblastech života a jejich časování v provázaných životních drahách obou partnerů. V situaci převládajícího normativního ideálu intenzivního rodičovství, v kontextu obtížné kombinace práce a rodiny a vzhledem k hierarchii různých cest k rodičovství (kdy je jednoznačně preferováno přivést biologicky vlastní dítě do úplné rodiny) se jednodětnost stává akceptovanou formou rodičovství. I když většina dotázaných neplánovala mít „jen“ jedno dítě, když jim věk, partnerská situace, zdraví či práce z jejich pohledu neumožnily mít druhé dítě za „optimálních“ podmínek, stali se šťastnými rodiči právě jednoho dítěte.

Omezení představeného výzkumu vyplývá jednak z jeho kvalitativní povahy a pak také z omezení výzkumného vzorku. Zobecnitelnost získaných výsledků je diskutabilní, proto mohou sloužit zejména jako indikace toho, co se může skrývat „za“ reprezentativními demografickými daty, a jako inspirace pro další směřování výzkumu. Hlavní omezení výzkumného vzorku pak spočívá v tom, že nezahrnul muže a ženy s nižším socioekonomickým statutem, lidi s nemajoritním etnickým původem či neheterosexuální páry. Dále nezahrnul lidi, kteří výslovně plánovali jedináčka již na počátku své reprodukční dráhy a svá další životní rozhodnutí činili ve shodě s tímto plánem. Další kvalitativní výzkum by se mohl zaměřit právě tímto směrem.

RADKA DUDOVÁ je vědeckou pracovnící Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Zaměřuje se na témata sociologie stárnutí, péče a rodičovství a na analýzu sociálních politik. Je autorkou knih *Otcovství po rozchodu rodičovského páru* (Praha: SOÚ AV ČR, 2008), *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla* (Praha: SOÚ AV ČR, 2012) a *Postarat se ve stáří. Péče o seniory v rodině* (Praha: Sociologické nakladatelství [SLON], 2015).

Literatura

- Anderson, M. 1998. „Highly Restricted Fertility: Very Small Families in the British Fertility Decline.“ *Population Studies* 52 (2): 177–199, <https://doi.org/10.1080/0032472031000150366>.
- Bailey, A. J., M. K. Blake, T. J. Cooke. 2004. „Migration, Care, and the Linked Lives of Dual-earner Households.“ *Environment and Planning* 36 (9): 1617–1632, <https://doi.org/10.1068/a36198>.
- Beck, U. 2012. „Individualism.“ In G. Ritzer (ed.). *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*. Blackwell Publishing Ltd., <https://doi.org/10.1002/9780470670590.wbeog292>.

- Blossfeld, H. P., E. Klijzing, M. Mills, K. Kurz. 2005. *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203003206>.
- Boje, D. 1991. „The Storytelling Organization: A Study of Story Performance in an Office- Supply Firm.“ *Administrative Science Quarterly* 36 (1): 106–126, <https://doi.org/10.2307/2393432>.
- Breton, D., F. Prioux. 2009. „The One-child Family: France in the European Context.“ *Demographic Research* 20 (27): 657–692, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2009.20.27>.
- Creswell, J. 1998. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*. Sage, Thousand Oaks, California.
- Čadová, N. 2016. „Postoje českých občanů k manželství a rodině – únor 2016.“ Tisková zpráva z výzkumu Naše společnost, v16-02. Praha: CVVM.
- Edley, N. 2001. „Analysing Masculinity: Interpretative Repertoires, Ideological Dilemmas and Subject Positions.“ Pp. 189–228 in M. Wetherell, S. Taylor, S. J. Yates (eds.). *Discourse and Data. A Guide for Analysis*. London: Sage/Open University.
- Elder, G. H. 1985. „Perspectives on the Life Course.“ Pp. 23–49 in G. H. Elder (ed.). *Life Course Dynamics: Trajectories and Transitions*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Elder, G. H. 1994. „Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course.“ *Social Psychology Quarterly* 57 (1): 4–15, <https://doi.org/10.2307/2786971>.
- Elder, G. H. 1998. „The Life Course as Developmental Theory.“ *Child Development* 69 (1): 1–12, <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1998.tb06128.x>.
- Elder, G. H., R. Crosnoe, M. K. Johnson. 2003. „The Emergence and Development of Life Course Theory.“ Pp. 3–19 in J. T. Mortimer, M. J. Shanahan (eds.). *Handbook of the Life Course*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, https://doi.org/10.1007/978-0-306-48247-2_1.
- Erel, Ü. 2007. „Constructing Meaningful Lives: Biographical Methods in Research on Migrant Women.“ *Sociological Research Online* 12 (4): 5, <https://doi.org/10.5153/sro.1573>.
- Esping-Andersen, G., F. C. Billari. 2015. „Re-theorizing Family Demographics.“ *Population and Development Review* 41 (1): 1–31, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00024.x>.
- Faircloth, C. 2014. „Intensive Parenting and the Expansion of Parenting.“ Pp. 25–50 in E. Lee, J. Bristow, C. Faircloth, J. Macvarish (eds.). *Parenting Culture Studies*. London: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1057/9781137304612_2.
- Fialová, L., D. Hamplová, M. Kučera, S. Vymětalová. 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Fivush, R., C. A. Haden. 2003. *Autobiographical Memory and the Construction of A Narrative Self: Developmental and Cultural Perspectives*. London: Lawrence Erlbaum Associates, <https://doi.org/10.4324/9781410607478>.
- Foster, C. 2004. „The Limits to Low Fertility: A Biosocial Approach.“ *Population and Development Review* 26 (2): 209–234, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2000.00209.x>.
- Frejka, T. 2008. „Overview Chapter 3: Birth regulation in Europe.“ *Demographic Research* 19 (5): 73–84, <https://doi.org/10.4054/demres.2008.19.5>.
- Geertz, C. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gillespie, R. 1999. *Choosing Childlessness: Resisting Pronatalism and the Emergence of a Childless Femininity*. Southampton: University of Southampton.
- Hašková, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hašková, H. (ed.), M. Vohlídalová, H. Maříková, R. Dudová, Z. Uhde, A. Křížková, L. Formánková. 2014. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hašková, H., L. Zamykalová. 2006. „Mít děti – co je to za normu? Čí je to norma?“ *Biograf* [online] (40–41): 130 odst. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v4001>.

- Hašková, H., R. Dudová. 2017. „Institutions and Discourses on Childcare for Children Under the Age of Three in a Comparative French-Czech Perspective.“ *Sociological Research Online* 22 (3): 120–142, <https://doi.org/10.1177/1360780417725940>.
- Hašková, H., R. Dudová, K. Pospíšilová. 2019. „Kde se berou jedináčci? Faktory související s jednodětností v ČR.“ *Demografie* 61 (2): 93–110.
- Hayford, S. R. 2009. „The Evolution of Fertility Expectations over the Life Course.“ *Demography* 46 (4): 765–783, <https://doi.org/10.1353/dem.0.0073>.
- Hays, S. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. Yale: Yale University Press.
- Heinz, W. R., H. Krüger. 2001. „Life Course: Innovations and Challenges for Social Research.“ *Current Sociology* 49 (2): 29–45, <https://doi.org/10.1177/0011392101049002004>.
- Chaloupková, J. 2008. „Ideální věk rodičovství v České republice a v evropském srovnání.“ *Data a výzkum – SDA info* 2 (2): 109–130.
- Chromková Manea, B. E., L. Vondráčková, J. Matula. 2014. „Jednodětnost v České společnosti.“ Pp. 125–142 in P. Fučík, B. E. Chromková Manea. *Rodičovské dráhy. Dvacet let vývoje české porodnosti v sociologické perspektivě*. Brno: Masarykova univerzita.
- Chromková-Manea, B. E., P. Fučík. 2007. „Teorie konfliktních preferencí a plodnost v České republice.“ *Demografie* 49 (4): 244–252.
- Jefferies, J. 2001. „A Reluctance to Embrace the One-Child Family in Britain?“ [online]. Příspěvek přednesený na konferenci EURESCO *The Second Demographic Transition in Europe*. Bad Herrenalb, Německo, 23.–28. června 2001. Dostupné z: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.560.7471&rep=rep1&type=pdf>.
- Kyzlinková, R. 2013. *Bezdětnost a rodiny s jedním dítětem. Analýza dat sociologického výběrového šetření „Životní a pracovní dráhy 2010“* [online]. Dostupné z: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/soubory/kyzlnkova_2013_bezdetnost_jedinacci.pdf.
- Liefbroer, A. C., F. C. Billari. 2009. „Bringing Norms Back in: A Theoretical and Empirical Discussion of their Importance for Understanding Demographic Behaviour.“ *Population, Space and Place* 16 (4): 287–305, <https://doi.org/10.1002/psp.552>.
- McDonald, P. 2013. „Societal Foundations for Explaining Fertility: Gender Equity.“ *Demographic Research* S16 (34): 981–994, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.28.34>.
- Oláh, L. Sz. 2003. „Gendering Fertility: Second Births in Sweden and Hungary.“ *Population Research and Policy Review* 22 (2): 171–200, <https://doi.org/10.1023/A:1025089031871>.
- Oppenheimer, V. K. 1994. „Women’s Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies.“ *Population and Development Review* 20 (2): 293–342, <https://doi.org/10.2307/2137521>.
- Pakosta, P. 2008. „Jedináček a rozvod – vliv rozvodu na reprodukční dráhu ženy.“ *Sociální studia* (5) 2: 55–68.
- Pavlicová, M. 2016. *Náklady intenzivního mateřství* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Dostupné z: http://diverzita.cz/wp-content/uploads/2016/06/Náklady-intenzivního-mateřství-v-ČR-Martina-Pavlicová_edit-1.pdf.
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea. 2007. „Jednodětnost v českých rodinách. Kdo jsou ti, kdo mají nebo plánují pouze jedno dítě.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (4): 699–719, <https://www.jstor.org/stable/41132451>.
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea. 2013. „Velikost rodiny – postoje, normy a realita.“ *Demografie* 55 (3): 208–219.
- Scott, J., D. Alwin. 1998. „Retrospective versus Prospective Measurement of Life Histories in Longitudinal Research.“ Pp. 98–127 in J. Z. Giele, G. H. Jr. Elder (eds.). *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications, <https://doi.org/10.4135/9781483348919.n5>.

- Settersten, R. A., O. G. Hägestad. 1996. „What's the Latest? Cultural Age Deadlines for Family Transitions.“ *The Gerontologist* 36 (2): 178–188, <https://doi.org/10.1093/geront/36.2.178>.
- Settersten, R. A. Jr. 2003. „Normative Structuring of the Life Course.“ Pp. 81–98 in J. T. Mortimer, M. J. Shanahan (eds.). *Handbook of the Life Course*. New York: Kluwer Academic Press.
- Shirani, F., K. Henwood. 2011. „Taking One Day at a Time: Temporal Experiences in the Context of Unexpected Life Course Transitions.“ *Time & Society* 20 (1): 49–68, <https://doi.org/10.1177/0961463X10374906>.
- Schoen, R., Young J. K., C. A. Nathanson, J. Fields, N. M.e Astone. 1997. „Why Do Americans Want Children?“ *Population and Development Review* 23 (2): 333–358, <https://doi.org/10.2307/2137548>.
- Slepičková, L. 2015. „Dokdy je možné fertilizovat ženu? Parlamentní debata o zákonné úpravě asistované reprodukce.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 16 (2): 60–72, <https://doi.org/10.13060/12130028.2015.16.2.221>.
- Sobotka, T., É. Beaujouan. 2014. „Two Is Best ? The Persistence of a Two-Child Family Ideal in Europe.“ *Population and Development Review* 40 (3): 391–419, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00691.x>.
- Surkyn, J., R. Lesthaeghe. 2004. „Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update.“ *Demographic Research* S3: 45–86, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.3>.
- Šprocha, B., L. Šídlo, G. Nováková, A. Šťastná. 2017. „Bezdetnosť – nový fenomén v životných drahách žien na Slovensku.“ *Sociológia* 49 (5): 561–587, <https://doi.org/10.31577/sociologia.2018.50.5.21>.
- Šťastná, A. 2007. „Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (4): 721–745.
- Šťastná, A. 2011. „Realisation of Childbearing Intentions in the Czech Republic.“ *Demografie* 53 (4): 321–332.
- Šťastná, A., J. Slabá, J. Koucourková. 2017. „Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice.“ *Demografie* 59 (3): 207–223.
- Torr, B. M., S. E. Short. 2004. „Second Births and the Second Shift: A Research Note on Gender Equity and Fertility.“ *Population and Development Review* 30 (1): 109–130, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2004.00005.x>.
- Vidovičová, L., E. Gregorová. 2007. „Věkové normy v sociologické perspektivě.“ *Sociální studia / Social Studies* 4 (1–2): 201–217.
- Witzel, A., H. Reiter. 2012. *The Problem-Centered Interview*. London: Sage Publications.
- Zeman, K. 2018. „Cohort Fertility and Educational Expansion in the Czech Republic during the 20th Century.“ *Demographic Research* 38 (1): 1699–1732, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.56>.

Příloha

Tabulka P1. Přehled komunikačních partnerů a partnerek – první část

Přezdívk	Věk v době rozhovoru (věk při narození dítěte)		Věk dítěte	Partnerství	Vzdělání	Pracovní status	Udávané důvody jednoduchnosti
Alice	51 (22)	29	rozvedená (ve 47 letech, manžel Adam)	SŠ	ŽL – účetní	manžel se nepodílel	
Adam	54 (25)	29	rozvedený (v 50 letech, manželka Alice)	SŠ	obchodní zástupce	manželka nechtěla druhé dítě	
Hanka	45 (31)	14	rozvedená	VŠ	softwarová poradkyně	rozchod s manželem; pak i ekonomické důvody	
Jolana	40 (28)	12	vdaná, otec dítěte má dceru 20 let	SŠ	podnikatelka	manžel dostatečně nepomáhá, nezvládla by druhé dítě	
Kamila	42 (28)	14	nesezdané soužití, partner 3 děti z předchozího manželství	vyučená	služby v domácnosti	partner nechťel další dítě	
Karla	46 (39)	7	Nesezdané soužití 10 let	VŠ	odborná asistentka	pozdě se seznámila s vhodným partnerem; vlastní zdravotní problémy	
Majka	38 (28)	10	vdaná, manžel Marek	SŠ	novinářka	vlastní zdravotní problémy	
Marek	39 (29)	10	ženatý, manželka Majka	VŠ	publicista	zdravotní problémy manželky	
Marcela	40 (29)	11	vdaná, 18 let	SŠ	spolumajitelka firmy	práce – založení firmy, nemá, kdo by ji zastoupil	
Michaela	42 (39)	3	vdaná 9 let, manžel Michal	VŠ	majitelka firmy	odkládání, pak problém s počítím prvního dítěte	

Tabulka P1. Přehled komunikačních partnerů a partnerek – druhá část

Přezdívká	Věk v době rozhovoru (věk při narození dítěte)	Věk dítěte	Partnerství	Vzdělání	Pracovní status	Udávané důvody jednodětnosti
Michal	42 (40)	2	ženatý 9 let, manželka Michaela, druhé manželství	VŠ	pracuje ve firmě s manželkou	odkládní, vhodná partnerka pozdě a pak nemožnost otěhotnět
Pavel	42 (29)	13	nesezdané soužití, 23 let partnerka Pavla	SŠ	spolumajitel firmy	bydlení, ekonomické důvody, společná firma – nemá kdo ženu zastoupit
Pavla	39 (26)	13	nesezdané soužití, 23 let partner Pavel	SŠ	spolumajitelka firmy	společná firma (nemá ji kdo zastoupit)
Sandy	42 (24)	18	po rozchodu	SŠ, studuje teď VŠ	účetní	rozchod s partnerem; dvě těhotenství nevyšla
Simona	53 (34)	19	rozvedená (ve 48 letech)	vyučená	kosmetička	vlastní zdravotní problémy
Sofie	41 (34)	7	vdaná, manžel Štefan, 23 let	VŠ	fundmiserka	psychické potíže spojené s těhotenstvím a porodem
Štefan	42 (36)	8	ženatý, manželka Sofie	SŠ	majitel firmy	manželka nechce kvůli psychickým problémům.
Stella	38 (33)	5	po rozchodu	VŠ	lékačka	problém s otěhotněním u 1. dítěte, rozchod s partnerem
Táňa	38 (34)	4	svobodná	VŠ	majitelka firmy	rozchod s partnerem; náročnost rodičovství
Václav	49 (47)	2	ženatý (manželka má ještě syna 13 let)	SŠ	řemeslník	vlastní a manželčiny zdravotní problémy, dítě manželky z dřívějšího vztahu
Vanda	40 (34)	6	nesezdané soužití 18 let	VŠ – dostudovala později	kulturní referentka	manželův zdravotní stav

Tabulka P1. Přehled komunikačních partnerů a partnerek – dokončení

Přezdívká	Věk v době rozhovoru (věk při narození dítěte)	Věk dítěte	Partnerství	Vzdělání	Pracovní status	Udávané důvody jednoduchosti
Zara	38 (28)	10	po rozchodu	VŠ	PR vedoucí	rozchod s otcem dítěte; práce
Zdeněk	50 (40)	10	ženatý, manželka Zuzana	SŠ	IT	věk
Zuzana	40 (30)	10	vdaná, manžel Zdeněk	SŠ	grafická	zdravotní stav

Poznámka: Kurzívou jsou vyznačeny partnerské páry.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., vydal

SVÉPOMOC V BYDLENÍ: MINULOST! / BUDOUCNOST...?

Tomáš Hoření Samec (ed.),
Ivana Balogová, Jan Blažek, Jan Lid Říšský,
Romana Marková Volejníčková,
Barbora Vacková

V posledních letech se stále častěji ozývá, že bydlení je finančně nedostupné; že především ve velkých městech rostou ceny bytů a domů a zvyšuje se nájemné.

Co dál? Jak tuto situaci řešit? Jednou z cest, byť rozhodně ne všespásnou, může být bydlení řešené svépomocí.

Autoři brožury představují historické podoby svépomocného bydlení z období 70. a 80. let 20. století, kdy bylo trpěnou praxí, která sice nekorespondovala se socialistickou ideologií, ale dokázala zajistit doplnění kapacit státního či podnikového bytového fondu pomocí družstevních bytů nebo individuálních rodinných domů.

Ukazují také potenciál svépomocného bydlení v současnosti; na to, jaký může mít ekologický a etický

přesah a jak jej lze prožívat a zakoušet, když se stanete svépomocným stavitelem. Začtete se s nimi a nalézejte inspiraci i pro vaši svépomocnou stavbu nebo založení vzájemně se podporujícího kolektivu stavitelů.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2019
28 s.

ISBN (print) 978-80-7330-359-4

ISBN (pdf) 978-80-7330-360-0

Publikace je volně ke stažení: <https://www.soc.cas.cz/publikace/svepomoc-v-bydleni-minulost-budoucnost>

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Akademie věd ČR
Strategie AV 21

Kulturní orientace Vietnamců v ČR: generační srovnání*

MARTINA HŘEBÍČKOVÁ**

Psychologický ústav AV ČR, v. v. i., Brno

The Cultural Orientation of Vietnamese Czechs: A Generational Comparison

Abstract: This article introduces the Czech version of the General Ethnicity Questionnaire (GEQ), which is designed to measure majority and minority cultural orientation. Cultural orientation includes different ways of behaving in various life domains (i.e. language use, eating habits, media preferences, or relationships) and attitudes (cultural pride and preference). The questionnaire was administered to two groups of Vietnamese living in the Czech Republic. The second-generation group (N = 279) is made up of ethnic Vietnamese who were born in the Czech Republic and the 1.5-generation group (N = 119) is formed by ethnic Vietnamese born in Vietnam who came to the Czech Republic before they were 12 years old. Using Principal Component Analysis a more complex (six-factor) structure of Czech cultural orientation and a simpler (four-factor) structure of Vietnamese cultural orientation were extracted. The research revealed that the second generation is less oriented towards Vietnamese culture than members of the 1.5 generation, but the degree of orientation towards Czech culture is the same for both groups, and both groups are also oriented more towards Czech culture than Vietnamese culture. A comparison of cultural domains shows that Vietnamese from both generations have a better knowledge of the Czech language than the Vietnamese language, and they claimed to have more contact with Czechs than with Vietnamese people, but both generations also indicated that they were prouder of their Vietnamese cultural heritage than of Czech culture. The results of the research indicate that the Vietnamese from our research sample are successfully adapting to life in the Czech Republic.

Keywords: acculturation, cultural orientation, assimilation, Vietnamese Czechs, General Ethnicity Questionnaire, generational status

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2020, Vol. 56, No. 2: 197–227

<https://doi.org/10.13060/csr.2020.007>

---

* Studie je součástí projektu 20-01214S GA ČR a byla podpořena RVO: 68081740. Za pomoc při realizaci výzkumu a přípravě studie děkuji Mgr. Petře Chvojkové, Ph.D. Za cenné komentáře děkuji recenzentkám, recenzentům a editorskému týmu Sociologického časopisu.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Martina Hřebíčková, Dr., DSc., Psychologický ústav AV ČR, v. v. i., Veveří 97, 602 00 Brno, e-mail: martina@psu.cas.cz.

Úvod

O *integraci* nově příchozích do většinové společnosti v souvislosti s migrační krizí diskutují politici a pozornost jí věnují také sociální vědci. Zkoumají, jak se příslušníci minorit a přistěhovalci přizpůsobují životu v nové zemi, s jakými obtížemi se potýkají a které faktory a okolnosti mohou jejich integraci usnadnit. Poznatky o minoritách žijících v České republice získané sociálními vědci mohou napomoci tomu, aby se v ČR zaváděla účinná a smysluplná opatření podporující jejich integraci.

V předložené studii se věnuji vietnamské minoritě a zkoumám její orientaci na vietnamskou a českou kulturu. Orientace na majoritní a minoritní kulturu zahrnuje například užívání češtiny a vietnamštiny, stravovací zvyklosti, zapojení do kulturních aktivit, sociální a kulturní afiliaci nebo kulturní hrdost. *Cílem studie* je porovnat orientaci na majoritní (českou) a minoritní (vietnamskou) kulturu u dvou skupin Vietnamců. První skupinu tvořili příslušníci druhé generace, kteří se narodili v ČR vietnamským rodičům. Druhou skupinu představovali příslušníci tzv. jedenapůlté generace, kteří se sice narodili ve Vietnamu, ale do ČR přišli ve věku do 12 let. V obou skupinách porovnávám míru orientace na minoritní a majoritní kulturu a také dílčí charakteristiky kulturních orientací odvozené z analýzy hlavních komponent.

V ČR žije přibližně 62 000 Vietnamců [MV ČR 2019] a podle počtu obyvatel jsou v ČR zastoupeni nejpočetněji ve srovnání s dalšími zeměmi EU. Ve výzkumech sociálních vědek a vědců [Brouček 2003; Freidingerová 2014; Bernard, Mikešová 2014; Sýkora et al. 2016] jsou příslušníci vietnamské minority obvykle označováni jako Vietnamci. Uvedené označení používám i v této studii, ačkoliv nerozlišuje mezi Vietnamci žijícími ve Vietnamu a v ČR a také nereflexuje realitu jedinců vyrůstajících pod vlivem dvou kultur.¹

Důvody, proč je vietnamská minorita v ČR tak početná, spočívají v dlouholeté migraci organizované komunistickými režimy v obou zemích. Brouček [2003] popsal tři vlny migrace z Vietnamu do ČR. První vlna (1950–1985) přišla do ČSSR v rámci poválečné pomoci. Socialistické Československo nabídlo Vietnamu pro vybrané mladé lidi stipendia na vysokých školách a stáže pro učně v továrnách. Po pádu komunistického režimu v roce 1989 se někteří z nich vrátili do Vietnamu nebo se přestěhovali do jiných zemí. V ČR zůstali ti, kteří se dokázali přizpůsobit novým podmínkám. Na základě mezinárodních dohod přicházeli Vietnamci do ČR až do roku 1991 (druhá vlna migrace). V tomto období již neprobíhal důkladný výběr a motivací pro příchod do nové země byla především vidina snadné-

---

¹ Jako přesnější a výstižnější se nabízí označení vietnamský Čech či vietnamská Češka, případně český Vietnamec či česká Vietnamka. První označení se jeví jako vhodnější zejména pro příslušníky druhé generace, jejichž identita je bikulturní [Benet-Martínez, Haritatos 2005], což toto označení lépe vystihuje. Tímto způsobem označují příslušníky menšin také v zahraničních studiích [Tsai, Ying, Lee 2000].

ho výdělků. Třetí vlnu migrace (po roce 1991) představovali především příbuzní a přátelé předchozích imigrantů nebo lidé, kteří chtěli v ČR podnikat. V současné době Vietnamci nejčastěji v ČR provozují obchody nebo restaurace a podnikají ve službách. Od roku 2013 mají svého zástupce v Radě vlády pro národnostní menšiny.

V českém prostředí se integraci vietnamské minority věnovali spíše etnologové, sociologové, sociální geografové, pedagogové a ekonomové než psychologové. Etnologický ústav AV ČR vydal v roce 2008 sborník věnovaný migraci, obsahující i studii o vietnamské minoritě [Uherek, Korecká, Pojarová 2008]. Vietnamské minoritě v České republice byly věnovány studie Broučka [2003, 2016], Freidingerové [2014], Drbohlava a Dzúrové [2007, 2017]. Pedagogové reagovali na nárůst počtu dětí imigrantů v českých školách, kde se začíná vyučovat multikulturní výchova zahrnující rovněž téma integrace, včetně integrace vietnamských žáků na českých školách [Gulová 2008; Kocourek 2007; Šišková 2008; Jarkovská et al. 2015; Janská, Čermák, Wright 2014].² Vietnamské minoritě byly věnovány také studie v Sociologickém časopisu. Kromě již zmíněné stati Bernarda a Mikešové [2016] o sociokulturní integraci ukrajinských a vietnamských imigrantů publikovala Souralová [2015, 2016] kvalitativní studii o vietnamských dětech a jejich českých chůvách. Rozhovory s obyvateli Prahy-Libuše o soužití majority s vietnamskou minoritou v obou skupinách analyzovali Sýkora et al. [2016].

Integrace nově příchozích v hostitelských zemích je interdisciplinární téma, k jehož zkoumání v mezinárodním kontextu výrazně přispěli také psychologové [Berry 2003; Bourhis et al. 1997; van Oudenhoven, Ward 2013]. V Psychologickém ústavu AV ČR se nyní zabýváme psychologickými aspekty akulturace³ vietnamské minority. Zkoumáme, jak bikulturní identita Vietnamců žijících v ČR, prožívání akulturačního stresu a jejich kulturní orientace souvisejí s vlastnostmi osobnosti obsaženými v pětifaktorovém modelu. Zajímá nás tedy především, jak akulturaci ovlivňují individuální odlišnosti.

² V ČR vznikly i další monografie a studie, které se věnují integraci. Gärtner a Drbohlav [2012] připravili studii o akulturaci zahraničních manažerů v ČR. Szaló [2007] se zabýval transnacionalismem; právníký pohled na současnou evropskou migraci přináší Scheu [2011]. Barša [1999] a Baršová a Barša [2005] se zabývali obšírněji tématem multikulturalismu. O aplikaci teoretických psychologických a sociologických poznatků v práci s etnickými menšinami pojednali Kajanová et al. [2009].

³ Ačkoliv pojem akulturace původně představili antropologové, v poslední době jej opouštějí a používají spíše pojem inkorporace, integrace nebo asimilace [Guarnaccia, Hausmann-Stabile 2016]. Akulturace je v psychologii zavedeným pojmem s jasným obsahem. Je definována jako proces kulturní změny, který nastává, když se jedinci z různých kulturních zázemí dostanou do vzájemného přímého déle trvajícího kontaktu a na obou stranách dochází ke změnám kulturních vzorců [Redfield, Linton, Herskovits cit. in Berry et al. 2011]. Pro laickou veřejnost, ale i odborníky z jiných oborů může být význam tohoto pojmu nejasný a bývá častěji nahrazován termínem integrace. Podrobnější výklad termínů integrace a asimilace viz Uherek [2011], Bernard, Mikešová [2014].

Přínosem této studie pro sociální vědce, zejména sociology, je, že v ní přináším dílčí poznatky výzkumu kulturní orientace vietnamské minority za použití nové metody. Výzkumníci v obou zmíněných vědních disciplínách totiž vytvářejí nebo adaptují metody, které by akulturaci spolehlivě měřily. Obecný dotazník etnicity je v ČR novou metodou pro měření kulturní orientace. Výzkumy sociálních vědců o vietnamské minoritě v ČR přinesly dosud protikladné závěry. Některé studie ji charakterizují jako izolovanou a málo integrovanou [Brouček 2003; Martínková 2008], jiné dokládají vysokou míru integrace [Bernard, Mikešová 2014]. Žádný z dosud realizovaných výzkumů neměl k dispozici komplexní data umožňující porovnat orientace na obě kultury. Výsledky studie proto mohou výrazně přispět do diskuse o míře integrace potomků vietnamských rodičů do většinové společnosti.

Akulturační, asimilace, integrace a kulturní orientace

Nepřináším podrobnou analýzu a kritickou reflexi výše uvedených konceptů. Zmiňuji je především proto, abych upřesnila jejich vzájemné souvislosti. Zaměřím se především na kulturní orientaci, která je hlavním tématem prezentovaného výzkumu.

Mezinárodní organizace pro migraci vymezila *akulturační* jako progresivní přijímání elementů cizí kultury (myšlení, hodnoty, normy, chování, instituce) jedincem, skupinami nebo třídami [International Organisation for Migration cit. in Sam, Berry 2006]. V sociologii se pojem akulturační příliš nepoužívá, je nahrazován termínem *asimilace* nebo integrace. Termín asimilace se v sociologii ujal zejména proto, že souvisí s vlivnou teorií asimilace, kterou na základě americké zkušenosti evropské migrace do Spojených států v první polovině 20. století zformuloval Gordon [1964; podrobněji o Gordonově modelu Bernard, Mikešová 2014]. Ačkoliv byl asimilační model kvůli jednosměrnosti, nezvratnosti a etnocentričnosti kritizován [Alba, Nee 1997], v současnosti zažívá renesanci v podobě modifikované teorie asimilace [ibid.; Bagby 2009; Morawska 1994; Brown, Bean 2006; Portes, Zhou 1993].

Asimilace a akulturační byly původně zkoumány zejména v sociologii jako fenomén projevující se na úrovni skupin. Akulturační změny u skupin v demografické, kulturní, ekonomické a politické oblasti připravují půdu pro individuální psychologické změny, které jsou podmíněny rozdílnými psychologickými charakteristikami jedinců. Kvůli odlišení obou druhů akulturační se o akulturační na úrovni jedinců hovoří jako o psychologické akulturační a zkoumají ji především psychologové. Psychologové, ale i další sociální vědci zabývající se akulturační a asimilací vycházejí nejčastěji z čtyřsložkového modelu [Berry 1997]. Akulturační je v něm definována jako proces kulturní a psychologické změny v důsledku interkulturního kontaktu. V závislosti na tom, nakolik jedinci udržují svoji původní kulturu a nakolik současně vyhledávají kontakt s příslušníky majoritní kultury, rozlišuje Berry čtyři akulturační strategie (marginalizace, separace, asi-

milace, integrace) [Berry 2003; Bourhis et al. 1997; Průcha 2010; Rudmin 2003; van Oudenhoven, Ward 2013; Ward, Rana-Deuba 1999; Chvojková, Hřebíčková 2018]. Akulturační preference minority jsou často ovlivněny spíše reálnými, nebo dokonce pouze předpokládanými preferencemi majority než vlastními preferencemi. Bourhis se spolupracovníky proto vytvořil *Interaktivní akulturační model*, který zdůrazňuje vztahy a interakce mezi majoritou a minoritou (Interactive Acculturation Model, IAM [Bourhis et al. 1997]). Výzkumy ukazují, že nejužitečnější a také nejadaptivnější strategií v procesu akulturace je integrace, zahrnující uchování kultury země původu i efektivní účast v širší hostitelské komunitě [van Oudenhoven, Ward 2013].

Zatímco Berryho model akulturačních strategií, kterým se někdy v literatuře říká akulturační preference nebo mody, postihuje především postoje k původní a hostitelské kultuře, při zjišťování *kulturní orientace* jde spíše o postižení konkrétních způsobů chování. V praxi často nacházíme rozpor mezi tím, co by imigranti nebo příslušníci minorit chtěli dělat, a tím, co skutečně dělají. Kritici výzkumu postojů v sociální psychologii [Wallace et al. 2005; Fishbein, Ajzan 2010 cit. in Berry et al. 2011] a v oblasti meziskupinových postojů [Dixon, Levine 2012] upozorňují na to, že postoje se mohou od reálného chování výrazně odlišovat. Jak se nově příchozí chovají v různých sférách života, proto poskytuje validnější informace o jejich začleňování v hostitelské zemi než zjišťování jejich preferencí k přejímání elementů nové kultury a podržení elementů původní kultury.

Kulturní orientace však nezahrnuje výhradně chování a konkrétní projev v různých oblastech života, jako jsou např. znalosti a užívání jazyka, zapojení do kulturních aktivit, sociální a kulturní afiliace, ale zjišťují se i postoje daného jedince v rámci původní a hostitelské kultury, např. národní hrdost [Tsai, Ying, Lee 2000]. Termín kulturní orientace bývá v psychologii často používán jako synonymum pro akulturaci, nicméně Tsaiová jej začala používat i proto, aby odlišila akulturaci, která je chápána jako adaptace a přizpůsobení imigrantů v různých oblastech jejich života, od etnické identity, která vyjadřuje identifikaci jedince s určitou etnickou skupinou [Tsai, Chentsova-Dutton 2002]. Jedinci mohou být na danou etnickou skupinu výrazně orientováni, ale nemusejí se s ní identifikovat.

Většina odborníků se dnes shoduje, že akulturace a kulturní orientace se týká různých oblastí života [Laroche, Kim, Hui 1997; Navas et al. 2007; Padilla, Perez 2003; Tsai, Ying, Lee 2000; van Oudenhoven, Ward 2013], avšak výzkumníci nejsou jednotní ve vymezení těchto oblastí. Laroche sestavil škálu, kterou uplatnil při výzkumu italských a řeckých imigrantů v Kanadě [Laroche, Kim, Hui 1997]. Škála postihovala čtyři oblasti života imigrantů: jazyk, média, sociální interakce, identifikace s kulturou a citová vazba k ní. Třífaktrové řešení odvozené z faktorové analýzy zahrnovalo kulturní orientaci rodiny (zejména používání původního jazyka nebo angličtiny v rodině), sledování médií a sociální vztahy ke členům původní a hostitelské kultury [Laroche, Kim, Hui 1997; Kim, Laroche, Tomiuk 2001]. Padilla a Perez [2003] sestavili škálu, která měří kulturní zázemí imigrantů, jejich stravovací zvyklosti, preference médií, oblast přátelských vztahů, kulturní

preference a hrdost. Z faktorové analýzy odvodil čtyři faktory: sociální kognice, kulturní kompetence, sociální identita a sociální stigma. Navasová [Navas et al. 2007] se afrických imigrantů ve Španělsku dotazovala na zájem o udržení původní kultury a přijetí kultury majoritní společnosti v sedmi různých oblastech jejich života (politika, práce, ekonomika, náboženství, hodnoty, sociální vztahy a rodina). Také Berry uvádí, že imigranti během akulturace procházejí procesem změny minimálně v šesti oblastech svého psychického fungování (jazyk, kognitivní styl, osobnost, identita, postoje a akulturační stres) [van Oudenhoven, Ward 2013]. Z výzkumů vyplývá, že škály na měření kulturní orientace obvykle měří i postoje k minoritní a majoritní kultuře, chování v rámci majoritní a minoritní kulturní skupiny, preferenci jídla, hudby, aktivit, médií, kulturních praktik a především používání a znalost jazyka, které jsou při začleňování do nové kultury klíčové [Kang 2006]. V empirické části studie z odpovědí na položky Obecného dotazníku etnicity (ODE) odvozují dílčí charakteristiky kulturních orientací. Jedním z cílů studie proto je přispět do diskuse o počtu a obsahu dílčích charakteristik kulturní orientace.

Generační status a jeho vymezení

Ve studii srovnávám orientaci na českou a vietnamskou kulturu u dvou skupin potomků vietnamských rodičů lišících se generačním statutem. Generační status bývá imigrantům a jejich potomkům přiřazován na základě údajů o věku, délce pobytu a místu narození. Vymezení generací není mezi autory jednotné. Do druhé generace někdy bývají řazeni imigranti, kteří se v hostitelské zemi buď narodili, nebo do ní přišli jako děti [Gans 1992 cit. in Zhou 1997]. Děti do 4 let bývají přiřazovány ještě k druhé generaci, protože s ní sdílí mnoho jazykových a vývojových zkušeností [Zhou 1997]. Rumbaut [cit. in Zhou 1997] poprvé zavedl označení jedenapůltá generace pro děti, které vyrůstaly na pomezí staré a nové kultury, ale plně nenáleží k žádné z nich. Řadí se do ní děti přicházející do nové vlasti ve věku do 13 let, což přibližně odpovídá prvnímu stupni školní docházky [Kang 2004; Zhou 1997]. Ačkoliv odborníci používají někdy pouze rozdělení na první a druhou generaci [Chiang 2000; Cheung 1992; cit. in Kang 2004], Kang [2004] podotýká, že sami korejští imigranti v USA používali termín jedenapůltá generace pro své krajany, kteří přišli do USA před dosažením dospělosti.

Podle Tsaiové [Tsai, Ying, Lee 2001] jsou potomci imigrantů, kteří se již narodili v hostitelské zemi (a většinou v ní i celou dobu žijí), označováni jako druhá generace. Pod jedenapůltou generaci začleňuje imigranty, kteří se narodili v zemi původu, ale do hostitelské země přišli ve věku do 12 let. Imigranti z první generace se narodili ve své zemi původu a do hostitelské země přišli ve věku 13 let a více [Tsai, Ying, Lee 2001]. Tsaiová vybrala 12 let s ohledem na vývojové aspekty tohoto věku. Děti, které přicházejí do hostitelské země před dovršením 12 let, se snáze učí nový jazyk, což jim umožňuje rychlejší zapojení do hostitelské kultury. Děti mladší 12 let také ještě nemají pevně zformovanou svoji kulturní identitu

a snáze se tak mohou začít identifikovat s novou hostitelskou kulturou. Tsaiová vyčleňuje také dvaapůlté a vyšší generace migrantů, jejichž alespoň jeden rodič se narodil v jiné zemi (sami se přitom již narodili v hostitelské zemi a jejich druhý rodič se zde narodil také).

Ve studii věnované ukrajinským a vietnamským migrantům Bernard a Mikešová [2014] rozčlenili respondenty do tří skupin podle věku příchodu do ČR (méně než 18 let, 18–35 let, více než 35 let) na základě kombinace věcného (zejména odlišení respondentů, kteří přišli v nedospělém věku) a statistického hlediska (dostatečný počet respondentů ve všech skupinách). V této studii porovnávám dvě skupiny Vietnamců. Početnější je druhá generace, kterou tvoří adolescenti a mladí dospělí, kteří se již v ČR narodili. Do jedenapůlté generace zahrnujeme ty, kteří se narodili ve Vietnamu, do ČR se přistěhovali do 12 let věku a v ČR absolvovali druhý stupeň ZŠ.

Měření akulturace a kulturní orientace

Vývoj metod pro měření akulturace a kulturní orientace souvisí s teoretickými úvahami o akulturaci. Do sedmdesátých let minulého století převládal názor, že akulturace probíhá jako přijetí nové kultury a odmítnutí té původní. Pro měření akulturace byly proto používány jednodimenzionální škály s polaritami udržení původní kultury versus přijetí nové kultury („one-statement method“). Jednalo se vlastně o výběr mezi kulturami. Nevýhoda jednodimenzionálních škál spočívala v tom, že strategie integrace mohla být zaměněna s marginalizací. Integrace i marginalizace odpovídá na tomto typu škály středním skórum, takže jsou vzájemně od sebe nerozlišitelné, zatímco separace se projevuje nízkými skóry a asimilace vysokými skóry na škále.

Od sedmdesátých let se začaly používat i dvoudimenzionální škály. Přijetí nové kultury (adoption) a udržení původní (maintenance) jsou pojímány jako dvě na sobě nezávislé dimenze. Jedna škála měří orientaci na původní kulturu, druhá na hostitelskou („two-statements method“) [Arends-Toth, Van de Vijver cit. in Berry et al. 2011]. Bikulturní jedinci preferující integraci dosahují vysokých hodnot na obou škálách.

Škály k měření akulturace můžeme kategorizovat např. na základě jejich popisu (autor, cílová skupina, věková skupina, počet subškál, počet položek), konceptuálních přístupů a teoretických východisek (jednodimenzionální, dvoudimenzionální), zaměření (akulturační podmínky, orientace, zisky, postoje, chování; viz on-line databáze metod měřících akulturací⁴). Berry měří čtyři akulturační strategie samostatnými škálami (Acculturation Attitudes Scale [Berry et al. 1987; Sam, Berry 1995, 2010]). Ačkoliv jsou Berryho model i jeho škály na měření

⁴ <http://uvtapp.uvt.nl/fsw/spits.ccis.frmIndex>.

akulturačních strategií používány výzkumníky na celém světě, jiní výzkumníci je kritizují. Kritizována je nedostatečná vysvětlující a predikční síla Berryho modelu i špatné psychometrické vlastnosti škál na měření akulturačních strategií. Metodě je vytýkáno, že škály na sobě nejsou dostatečně nezávislé. Ve skutečnosti odpovídají spíše jednodimenzionálnímu modelu akulturace s integrací na jednom pólu a ostatními strategiemi na druhém pólu [Rudmin 2003; Ward 2008]. Další nevýhodou škál postihujících akulturační strategie je, že vyjadřují především postoje. Měří preference ohledně akulturačního procesu vyjádřené výrazy „rád/nerad“ a „preferoval bych“ a opomíjí reálné chování.

Jinou často používanou škálou na měření akulturace je Stephenson Multi-group Acculturation Scale [Stephenson 2000], obsahující 32 položek. Čtyři položky z této škály, dotazující se na zájem o události v ČR, oblibu českých jídel, znalost češtiny a kontakt s Čechy, použili ve své studii o sociální integraci Ukrajinců a Vietnamců Bernard a Mikešová [2014].

Obecný dotazník etnicity

S ohledem na výše zmíněné kritické výhrady vůči Berryho škálám na měření akulturačních strategií jsme s výzkumným týmem na počátku našeho výzkumu vietnamské minority provedly rešerši dostupných zahraničních metod na měření akulturace a kulturní orientace. Vybraly jsme Obecný dotazník etnicity (ODE, angl. General Ethnicity Questionnaire [Tsai, Ying, Lee 2000, 2001; Tsai, Chentsova-Dutton, Wong 2002]), který měří separátně orientaci na majoritní a minoritní kulturu. Ačkoliv Tsaiová se spolupracovníky zkonstruovala tuto metodu pro měření kulturní orientace čínských imigrantů v USA, jsou položky naformulovány natolik obecně, aby se daly snadno přizpůsobit pro zkoumání kulturní orientace kterékoliv minority v jakékoliv zemi. Další výhodou ODE je měření kulturní orientace na základě chování a postojů imigrantů vůči původní a hostitelské kultuře v několika oblastech. Položky byly sestaveny tak, aby obsáhly důležité aspekty kulturní orientace (zkrácené znění položek viz Tabulka 2 a 3, úplné znění položek je uvedeno v Tabulce P1 a P2 v příloze). Tsaiová se spolupracovníky [Tsai, Ying, Lee 2000] z analýzy hlavních komponent s následnou rotací Varimax odvodili pro americkou i čínskou kulturní orientaci vždy šest faktorů s podobným obsahem (jazykové schopnosti, sociální afiliace, aktivity, národní hrdost, stravovací zvyklosti, sledování médií). Dílčí charakteristiky kulturní orientace se v ODE odvozují v každém zkoumaném souboru a pro každou kulturní orientaci. Znamená to, že předem nejsou určeny položky pro měření dílčích charakteristik kulturních orientací. Vždy se empiricky odvozují z analýzy hlavních komponent, proto ODE respektuje kulturní odlišnosti a specifika každé analyzované skupiny.

Na překladu ODE do češtiny se podílel tým překladatelek. Tři nezávisle na sobě připravily návrh českého znění, který jsme v druhé fázi porovnály a po diskusi jsme se shodly na českém znění. V třetí fázi převodu metody provedla

čtvrtá překladatelka, která neznala originální znění položek, překlad české verze do angličtiny. V poslední fázi jsme porovnály zpětný překlad s originálem, abychom ověřily, že se význam položek neposunul.

Česká verze ODE obsahuje vždy 37 položek, které jsou uzpůsobeny pro měření orientace na vietnamskou a českou kulturu. Respondenti posuzovali míru souhlasu s uvedenými tvrzeními na pětibodové škále, vymezené od 1 (vůbec nesouhlasím) po 5 (zcela souhlasím), u položek týkajících se kulturní orientace (např. *Byl/a jsem vychován/a tak, jak je to ve Vietnamu obvyklé*). Na položky, které se týkají sledování médií a jazykových schopností, odpovídají respondenti na škále vymezené od 1 (nikdy/velmi špatně) po 5 (velmi často/velmi dobře). Výsledkem jsou dva číselné skóry české a vietnamské kulturní orientace a skóry v dílčích oblastech kulturní orientace, které se odvozují vždy v konkrétním souboru za použití analýzy hlavních komponent a následné ortogonální rotace Varimax.⁵ Nevýhodou ODE je časová náročnost administrace. Výhrady lze mít také k postupu odvození dílčích charakteristik kulturních orientací z analýzy hlavních komponent. Faktory se odvozují z položek obsažených v ODE, proto pokud ODE nějaké důležité dílčí vlastnosti kulturní orientace neobsahuje, pak se ve výsledných faktorech neobjeví. Jinými slovy z analýzy hlavních komponent získáme jen takové charakteristiky, které do ní vložíme.

Náplní studie je za použití ODE zkoumat orientaci na majoritní (českou) a minoritní (vietnamskou) kulturu u vietnamských Čechů z druhé a jedenapůlté generace. V explorativním výzkumu jsem si stanovila tři cíle: (1) *Empiricky odvodit dílčí charakteristiky orientace na českou a vietnamskou kulturu a porovnat je v obou skupinách.* (2) *Odhadnout a porovnat míru celkové orientace na českou a vietnamskou kulturu ve dvou skupinách.* (3) *Porovnat obě kulturní orientace.*

Z předchozích výzkumů za použití ODE vyplynulo, že tři skupiny čínských Američanů lišících se generačním statutem se odlišovaly také mírou orientace na americkou a čínskou kulturu [Tsai, Ying, Lee 2000]. Předpokládám proto, že vietnamští Češi, kteří se již narodili v ČR, budou mít vyšší míru orientace na českou kulturu než příslušníci jedenapůlté generace narození ve Vietnamu a nižší míru orientace na vietnamskou kulturu ve srovnání s příslušníky jedenapůlté generace. Ve shodě s poznatky z USA [Tsai, Ying, Lee 2000] předpokládám rozdíly zejména v dílčí charakteristice kulturní orientace zjišťující jazykové schopnosti v češtině i vietnamštině. Očekávám lepší znalost češtiny a horší znalost vietnamštiny u Vietnamců narozených v ČR ve srovnání s příslušníky jedenapůlté generace.

⁵ V literatuře se někdy vyskytuje námitka vůči nekorelovanosti faktorů, která bývá považována za nerealistickou podmínku. Z předchozích výzkumů porovnávajících ortogonální a šikmou rotaci (Varimax vs. Oblimin) vyplynulo, že různé způsoby rotace faktorů výslednou faktorovou strukturu nezmění [Goldberg 1981; Ostendorf 1990; Hřebíčková, Urbánek 2001]. S ohledem na potřebu srovnat výsledky s americkými údaji jsem zvolila ortogonální rotaci Varimax.

Dílčí charakteristiky české a vietnamské kulturní orientace se odvozují empiricky pro každou kulturní orientaci, mají tedy různý obsah a reprezentují je různé položky. Nevýhodou ODE proto je, že neumožňuje porovnání dílčích charakteristik orientace na českou a vietnamskou kulturu. Abych nevýhodu eliminovala, vybrala jsem stejné položky, které vstupovaly do obsahově shodných faktorů v obou kulturních orientacích. Takový postup umožnil porovnat obě kulturní orientace ve společných dílčích charakteristikách (viz třetí cíl studie).

Výzkumný soubor, postup výzkumu a analýz

Výzkumný soubor tvořilo 398 respondentů a respondentek ve věku 12–36 let ($M = 19$ let, $sd = 4,17$), z toho bylo 59 % žen. Na zapojení respondentů v relativně širokém věkovém rozpětí měl vliv postup sběru dat prostřednictvím vietnamských spolků a organizací, které šířily odkaz na online výzkum mezi svými členy. Sběr dat probíhal dvěma způsoby. Nejdříve tým výzkumic oslovil vietnamské spolky a organizace působící v celé ČR s prosbou o rozeslání odkazu na online výzkum jejich členům. Tento způsob sběru dat však neposkytl dostatečný počet respondentů. Oslovily jsme proto také střední školy v Praze, Brně a Chebu, protože v těchto městech žije větší počet Vietnamců. Očekávaly jsme proto na školách větší počty vietnamských studentů. Vedení škol umožnilo realizovat sběr dat u studentů a studentek vietnamského původu v rámci vyučování. V tomto případě odpovídali respondenti a respondentky na tištěnou formu dotazníků. Respondenti se v obou případech vyjadřovali nejdříve k české, poté k vietnamské kulturní orientaci. Metoda byla administrována v češtině spolu s dalšími metodami. Základní demografické charakteristiky souboru, odděleně pro druhou a jednapůltou generaci, uvádím v Tabulce 1.

V první fázi jsem použila analýzu hlavních komponent s následnou rotací Varimax, abych redukovala množství proměnných a určila dílčí faktory (charakteristiky) kulturní orientace. Provedla jsem dvě analýzy hlavních komponent odděleně pro položky na měření orientace na českou a vietnamskou kulturní orientaci. Následně jsem použila *t*-testy pro porovnání dvou generací v české a vietnamské kulturní orientaci a dílčích charakteristikách české a vietnamské kulturní orientace, které jsem odvodila z analýzy hlavních komponent. Párové *t*-testy jsem použila k porovnání české a vietnamské kulturní orientace.

Výsledky

1) Odvození dílčích charakteristik orientace na českou a vietnamskou kulturu

Kritickým okamžikem v analýze hlavních komponent je určení počtu faktorů, které vystihují obsahově odlišné charakteristiky obsažené v konkrétní matici dat. Výzkumníci obvykle určí počet faktorů na základě grafického zobrazení (tzv. scree

Tabulka 1. Demografické charakteristiky souboru rozděleného podle generačního statusu

	Jedenapůltá generace			Druhá generace		
		M	sd		M	sd
N	119			279		
Věk (v letech)	15–35	22,09	4,56	12–36	17,72	3,20
Věk migrace	0–12	6,70	3,25	–	–	–
Délka pobytu v ČR (v letech)	7–26	15,38	4,58			
Pohlaví (ženy)	71 (60 %)			162 (58 %)		
Místo narození otce Vietnam	119 (100 %)			271 (97 %)		
Místo narození matky Vietnam	118 (99 %)			269 (96 %)		
Národnost						
vietnamská	84 (71 %)			188 (67 %)		
česká	5 (4 %)			14 (5 %)		
vietnamská i česká	29 (24 %)			71 (25 %)		
Občanství*						
vietnamské	37 (31 %)			131 (47 %)		
české	20 (17 %)			51 (18 %)		
vietnamské i české	61 (50 %)			95 (34 %)		
Rodný jazyk						
vietnamština	84 (71 %)			69 (25 %)		
čeština	4 (3 %)			60 (22 %)		
vietnamština i čeština	30 (25 %)			147 (53 %)		
Dokončené vzdělání						
VŠ	29 (24 %)			24 (9 %)		
SŠ	39 (33 %)			91 (32 %)		
vyučen	1 (1 %)			3 (1 %)		
ZŠ	5 (4 %)			51 (18 %)		
neuvedl/a	44 (37 %)			108 (39 %)		

Poznámka: * Respondenti se vyjadřovali odděleně ke své národnosti a občanství. Občanství bylo specifikováno jako údaj uvedený v občanském průkazu nebo cestovním pasu.

Tabulka 2. Faktorová struktura položek pro měření orientace na českou kulturu – první část

Zkrácené znění položky	J	K, V	H	M	Z	SA
34. mluvení česky	0,88*					
35. čtení česky	0,87*					
36. psaní česky	0,87*					
37. porozumění češtině	0,79*					
26. mluvení česky ve škole	0,49*			0,37		
29. mluvení česky s kamarády	0,45*	0,43		0,40		
27. mluvení česky v práci	0,39*					
22. čeští kamarádi		0,73*				
10. chodí, kde jsou Češi		0,69*				
21. čeští kamarádi v dětství		0,66*				
11. zná české zvyky		0,62*				
2. v dětství vystaven/a vlivu české kultury	0,38	0,43*				
3. nyní vystaven/a vlivu české kultury	0,38	0,41*			0,34	
23. přání být Čechy akceptován/a		0,37*	0,36			
6. hrdost na českou kulturu			0,79*			
7. pozitivní vliv české kultury			0,73*			
13. obdiv k Čechům			0,65*			
5. stydí se za českou kulturu			0,61*			
4. kritika české kultury méně než jiných			0,38*			
8. děti by měly číst, psát a mluvit česky			0,32*			
31. filmy v češtině				0,79*		
30. sledování TV v češtině				0,72*		
32. rádio v češtině				0,68*	0,32	
33. literatura v češtině	0,39			0,49*		
16. české tance					0,74*	
15. česká hudba					0,74*	
17. česká rekreace					0,59*	
18. české svátky		0,33			0,43*	
20. česká jídla v restauracích		0,32			0,39*	
9. děti česká jména						0,62*
24. chození s Čechem/Češkou						0,57*
25. mluvení česky doma						0,55*

Tabulka 2. Faktorová struktura položek pro měření orientace na českou kulturu – dokončení

Zkrácené znění položky	J	K, V	H	M	Z	SA
1. výchova jako v Česku						0,49*
14. preference české komunity			0,42			0,48*
12. chování k partnerovi obvyklé v Česku		0,39				0,42*
19. česká jídla doma		0,30				0,41*
28. modlení česky						0,32*

Poznámky: Názvy faktorů: J = jazyk, K, V = kontakt, vystavení kultuře, H = hrdost, M = média, SA = sociální afiliace. Kurzívou jsou označeny položky, které spadají do obsahově shodných faktorů v české i vietnamské verzi ODE. Čtyři společné dimenze tvoří položky 34, 35, 36, 37 (jazyk), 2, 3, 10, 11, 21, 22 (vystavení, kontakt), 4, 5, 6, 7, 8, 13, 23 (hrdost), 24, 12 (blízké vztahy). Hvězdičkou jsou označeny faktorové náboje vyšší než 0,30, které reprezentují jednotlivé faktory orientace na českou kulturu.

plotu). Courtney a Gordon [2013] doporučili namísto odhadu počtu faktorů podle vizuálního posouzení scree plotu stanovit jejich počet matematicky a navrhli pět způsobů, které jsem v analýzách uplatnila. V případě české kulturní orientace tři z pěti způsobů – minimum average partial (MAP), parallel analysis (PA), optimal coordinate (OC) – určily jako optimální řešení šestifaktorové. Způsob acceleration factor (AF) doporučil dva a comparison data (CD) sedm faktorů. Ve vietnamské kulturní orientaci pak čtyři z pěti způsobů určily jako optimální řešení čtyřfaktorové (MAP, PA, OC, CD), AF stanovil jako optimální jednofaktorové řešení. V prvním kroku jsem proto z analýzy hlavních komponent odvodila šest dílčích charakteristik české a čtyři dílčí charakteristiky vietnamské kulturní orientace.

Struktura položek měřících orientaci na českou kulturu: Provedla jsem explorační faktorovou analýzu s následnou rotací Varimax a odvodila šestifaktorovou strukturu z posouzení české kulturní orientace. Faktory 1–6 po rotaci vyčerpávaly 12,07 %, 9,48 %, 7,78 %, 7,07 %, 6,88 % a 6,82 % rozptylu, celkem šestifaktorové řešení vyčerpávalo 50,12 % rozptylu. Faktorová struktura položek určených k měření orientace na českou kulturu je uvedena v Tabulce 2.

První faktor jsem na základě položek, které do něj vstupují, pojmenovala *jazyk*. Obsahuje položky, které zjišťují zvládání češtiny (mluvení, psaní, čtení, porozumění) a její používání v různých kontextech (ve škole, s kamarády, v práci). Do druhého faktoru vstupuje šest položek s faktorovým nábojem vyšším než 0,35. Tři z nich souvisejí s kontaktem s Čechy, tři s vystavením vlivu české kultuře. Druhý faktor byl proto pojmenován *kontakt, vystavení české kultuře*. Třetí faktor obsahuje položky, které autorky původní verze vytvořily pro měření hrdosti na danou kulturu. Do faktoru *kulturní hrdost* vstupují i dvě položky, které vyjadřují přání být akceptován Čechy a přání, aby děti zvládaly češtinu. Položky dotazující

Tabulka 3. Faktorová struktura položek pro měření orientace na vietnamskou kulturu – první část

Zkrácené znění položky	J, M, R	K, V	H	PJ, V
36. psaní vietnamsky	0,81*			
35. čtení vietnamsky	0,81*			
33. literatura ve vietnamštině	0,74*			
34. mluvení vietnamsky	0,73*	0,40		
31. filmy ve vietnamštině	0,73*			0,34
37. porozumění vietnamštině	0,70*	0,35		
15. vietnamská hudba	0,60*			0,35
30. sledování TV ve vietnamštině	0,58*			0,40
32. rádio ve vietnamštině	0,57*			
16. vietnamské tance	0,42*			0,38
28. modlení vietnamsky	0,40*			
17. vietnamská rekreace	0,37*		0,31	0,36
2. vystavení vietnamské kultury v dětství		0,63*		
3. vystavení vietnamské kultury nyní		0,62*		
22. vietnamští kamarádi nyní		0,60*		0,41
19. vietnamská jídla doma		0,59*	0,33	
26. mluvení vietnamsky doma		0,58*		
11. znám vietnamské zvyky	0,36	0,54*		
10. chodí, kde jsou Vietnamci		0,51*		0,51
21. vietnamští kamarádi v dětství		0,51*		
1. výchova jako ve Vietnamu	0,39	0,42*		
6. hrdost na vietnamskou kulturu			0,75*	
13. obdiv k Vietnamcům			0,69*	
7. pozitivní vliv vietnamské kultury			0,66*	
5. stydí se za vietnamskou kulturu			0,58*	
14. preference vietnamské komunity			0,48*	0,42
8. děti by měly číst, psát, mluvit vietnamsky		0,38	0,46*	
18. vietnamské svátky		0,43	0,45*	
23. přání být Vietnamci akceptován/a			0,45*	
4. kritika vietnamské kultury méně než jiných			0,33*	
26. mluvení vietnamsky ve škole				0,62*
29. mluvení vietnamsky s kamarády	0,40			0,60*

Tabulka 3. Faktorová struktura položek pro měření orientace na vietnamskou kulturu – dokončení

Zkrácené znění položky	J, M, R	K, V	H	PJ, V
24. chození s Vietnamcem/Vietnamkou				0,58*
27. mluvení vietnamsky v práci	0,33			0,54*
20. vietnamská jídla v restauracích				0,43*
12. chování k partnerovi obvyklé ve Vietnamu	0,37		0,30	0,40*
9. děti vietnamská jména			0,31	0,32*

Poznámky: Názvy faktorů: J, M, R = jazyk, média, rekreace; K, V = kontakt, vystavení kultuře, H = hrdost, PJ, V = používání jazyka, vztahy. Hvězdičkou jsou označeny faktorové náboje vyšší než 0,30, které reprezentují jednotlivé faktory orientace na vietnamskou kulturu. Kurzívou jsou označeny položky, které spadají do obsahově shodných faktorů v české i vietnamské verzi ODE (společné dílčí charakteristiky).

se na sledování filmů, televize, poslech rádia a čtení beletrie vstupovaly do čtvrtého faktoru, který byl pojmenován *média*. Položky vztahující se k *rekreaci* a *zábavě* se vydělily jako samostatný, pátý faktor. Znamená to, že pro vietnamské adolescenty a mladé dospělé jsou významnou dílčí charakteristikou jejich orientace na českou kulturu způsoby rekreace a trávení volného času (česká hudba, tance, české způsoby rekreace a české svátky, včetně konzumace českých jídel v restauracích). Šestý faktor jsem pojmenovala *sociální afiliace*. Vstupují sem položky, které vyjadřují blízké svazky s Čechy a Češkami, preference českých způsobů (jména, výchova, partnerské vztahy, česká kuchyně). Do tohoto faktoru vstupuje i jedna položka, která souvisí s jazykem a dotazuje se na používání češtiny doma. Zatímco předchozí faktory se týkají vnějších charakteristik orientace na českou kulturu (zvládnutí jazyka, výběr přátel, sledování médií, způsoby trávení volného času), šestý faktor zahrnuje položky vyjadřující přijetí českých způsobů a zvyků v osobní rovině.

Struktura položek měřících orientaci na vietnamskou kulturu: Opět jsem provedla analýzu hlavních komponent s následnou rotací Varimax a odvodila čtyřfaktorovou strukturu z posouzení orientace na vietnamskou kulturu. Faktory 1–4 po rotaci vyčerpávaly 16,13 %, 10,74 %, 9,63 %, 9,23 % rozptylu, celkem čtyřfaktorové řešení vyčerpávalo 45,75 % rozptylu. Faktorová struktura položek určených k měření orientace na vietnamskou kulturu je uvedena v Tabulce 3.

Do prvního, obsahově široce vymezeného faktoru vstupují položky, které souvisí se znalostí vietnamštiny (psaní, čtení, mluvení, porozumění, četba ve vietnamštině). Spadají do něj i položky vyžadující znalost vietnamštiny, protože se týkají sledování médií ve vietnamštině (hudba, televize, rádio, beletrie) a modlení ve vietnamštině. Do prvního faktoru vstupují navíc i dvě položky dotazující se na trávení volného času (vietnamské tance a rekreace), proto jsem ho pojmenova-

la *jazyk, média, rekreace*. Druhý faktor tvořily položky odkazující na *kontakt* s Vietnamci (kamarádi v dětství, nyní) a *vystavení* vlivu vietnamské kultury. Položky vyjadřující *hrdost* na vietnamskou kulturu vstupovaly do třetího faktoru. Čtvrtý faktor reprezentovaly položky vyjadřující frekvenci používání vietnamštiny mimo rodinu (ve škole, s kamarády, v práci) a blízké vztahy (chození, partnerství, děti). Faktor je obtížně interpretovatelný, pojmenovala jsem jej *používání jazyka, vztahy*.

Zatímco orientaci na českou kulturu reprezentuje šest faktorů (dílčích charakteristik), orientaci na vietnamskou kulturu reprezentují pouze čtyři. Znamená to, že orientace na českou kulturu má složitější, více rozčleněnou strukturu než orientace na vietnamskou kulturu. V obou kulturních orientacích je nejvýznamnější dílčí charakteristikou znalost jazyka, ve vietnamské kulturní orientaci je tento faktor obsahově širší a vstupují do něj i položky, které v analýze hlavních komponent české verze ODE tvořily samostatné faktory (média, zábava). Znalosti vietnamštiny jsou nezbytným předpokladem pro sledování TV a filmů, poslech rádia a četby ve vietnamštině. Zajímavé, ale obtížně interpretovatelné je vyčlenění položek vyjadřujících frekvenci používání vietnamštiny mimo rodinu do samostatného, čtvrtého faktoru. Kromě odlišností se ve faktorové struktuře české i vietnamské verze ODE vyskytují i dva obsahově velmi podobné faktory *kontakt + vystavení* a *hrdost*. Obsahově odlišné jsou šestý faktor (orientace na českou kulturu) a čtvrtý faktor (orientace na vietnamskou kulturu). Zatímco v orientaci na českou kulturu jde o konkrétní projevy přináležení k české kultuře v osobní rovině, což představuje pro mladé Vietnamce také mluvení česky doma a konzumace českých jídel, tak ve čtvrtém faktoru vietnamské kulturní orientace jsou obsaženy již výše zmíněné položky o frekvenci používání vietnamštiny mimo domov a blízké vztahy.

2) Porovnání kulturní orientace jedenapůlté a druhé generace Vietnamců v ČR (porovnání skupin)

V další fázi analýz jsem pomocí t-testů porovnala celkovou orientaci na (a) českou a (b) vietnamskou kulturu u příslušníků jedenapůlté a druhé generace. Porovnala jsem také, zda se mladí Vietnamci ze dvou generací liší v dílčích charakteristikách kulturních orientací, které jsem odvodila z analýzy hlavních komponent. Na závěr jsem porovnala u dvou generací českou a vietnamskou kulturní orientaci.

Porovnání orientace na českou a na vietnamskou kulturu u jedenapůlté a druhé generace Vietnamců v ČR: V Tabulce 4 uvádím deskriptivní statistiky (průměry a směrodatné odchylky), výsledky t-testů a jejich statistické průkaznosti. Z těchto údajů vyplývá, že dvě generace Vietnamců se neliší ve své orientaci na českou kulturu. Odlišnosti byly zaznamenány v celkové orientaci na vietnamskou kulturu. Ve shodě s očekáváním byli příslušníci jedenapůlté generace více orientováni na vietnamskou kulturu než příslušníci druhé generace.

Tabulka 4. Porovnání kulturní orientace a jejich dílčích charakteristik u příslušníků jedenapůlté a druhé generace

Generace	α	Jedenapůltá		Druhá			
		M	sd	M	sd	t-test	p
Orientace na českou kulturu	0,89	3,58	0,47	3,61	0,49	-0,550	0,582
Jazyk	0,85	4,51	0,56	4,60	0,60	-1,284	0,200
Kontakt, vystavení kultuře*	0,81	4,12	0,72	4,33	0,68	-2,748	0,006
Hrdost	0,71	3,50	0,62	3,42	0,60	1,213	0,220
Média	0,77	3,81	0,96	3,74	1,01	0,646	0,519
Rekreace, zábava	0,71	2,30	0,90	2,95	0,82	0,217	0,828
Sociální afilice	0,65	2,72	0,70	2,75	0,65	-0,357	0,721
Orientace na vietnamskou kulturu*	0,91	3,27	0,53	2,98	0,52	4,982	0,000
Jazyk, média, rekreace*	0,87	2,84	0,82	2,23	0,65	7,811	0,000
Kontakt, vystavení kultuře	0,80	3,92	0,63	3,84	0,70	1,123	0,262
Hrdost	0,74	3,64	0,52	3,57	0,63	1,007	0,315
Používání jazyka, vztahy*	0,55	2,73	0,71	2,45	0,70	3,640	0,000

Poznámky: α = koeficient vnitřní konzistence, hvězdičkou jsou označeny charakteristiky, v nichž se jedenapůltá a druhá generace statisticky průkazně odlišují.

Porovnání dílčích charakteristik české a vietnamské orientace u jedenapůlté a druhé generace Vietnamců: Ačkoliv v celkové orientaci na českou kulturu se dvě generace neliší, na základě detailnější analýzy byla zaznamenána odlišnost v jedné dílčí charakteristice: *kontakt, vystavení české kultuře*. Příslušníci druhé generace mají více kontaktů s Čechy a jsou více vystaveni české kultuře než příslušníci jedenapůlté generace. Ještě zajímavější je mezigenerační porovnání dílčích charakteristik orientace na vietnamskou kulturu. Umožnilo zjistit, které z nich mají nejvýraznější podíl na odlišné míře orientace na vietnamskou kulturu mezi oběma generacemi. Jedenapůltá generace má vyšší skóre ve všech čtyřech dílčích charakteristikách ve srovnání s druhou generací. Avšak statisticky průkazné odlišnosti byly zaznamenány ve dvou dílčích charakteristikách. V obsahově různorodé charakteristice zahrnující znalost vietnamštiny, sledování vietnamských médií a vietnamských způsobů rekreace (1. faktor). Obě generace se liší také v používání vietnamštiny mimo rodinu (4. faktor). Konkrétně to znamená, že mladí Vietnamci, kteří se narodili ve Vietnamu, mají lepší znalosti vietnamštiny, sledují častěji vietnamská média, věnují se vietnamským formám rekreace a používají častěji vietnamštinu mimo rodinu než Vietnamci narození v ČR.

Tabulka 5. Porovnání společných dílčích charakteristik orientace na českou a vietnamskou kulturu ve dvou generacích

	Jedenapůltá generace					Druhá generace				
	M	sd	α	t-test	p	M	sd	α	t-test	p
Orientace CZ	3,59	0,47	0,88	4,343	0,000	3,61	0,50	0,90	13,400	0,000
Orientace V	3,27	0,53	0,90			2,98	0,52	0,91		
Jazyk CZ	4,45	0,70	0,94	5,490	0,000	4,58	0,69	0,92	26,465	0,000
Jazyk V	3,76	1,04	0,91			2,95	0,83	0,85		
Kontakt CZ	4,11	0,72	0,79	3,292	0,001	4,32	0,68	0,81	9,955	0,000
Kontakt V	3,81	0,70	0,73			3,77	0,78	0,76		
Hrdost CZ	3,50	0,62	0,75	-3,061	0,003	3,42	0,60	0,69	-4,701	0,000
Hrdost V	3,70	0,55	0,66			3,70	0,67	0,75		

3) Porovnání společných dílčích charakteristik a celkové orientace na českou a vietnamskou kulturu (porovnání kultur)

ODE pro měření orientace na majoritní a minoritní kultury obsahuje totožné položky. Proto je možné porovnat celkovou orientaci na obě kultury a zjistit, na kterou kulturu jsou Vietnamci žijící v ČR více orientováni. Porovnat orientaci na českou a vietnamskou kulturu v rámci dílčích charakteristik odvozených z analýzy hlavních komponent není možné, protože do jednotlivých faktorů vstupují různé položky. Pro porovnání dvou generací i v dílčích charakteristikách jejich kulturních orientací, jsem vybrala stejné položky, které vstupují do obsahově shodných faktorů v orientaci na českou i vietnamskou kulturu. Položky jsou v Tabulce 3 a 4 označeny kurzívou. V Tabulce 5 uvádím deskriptivní statistiky, koeficienty vnitřní konzistence α a párové t-testy pro tři společné charakteristiky kulturních orientací (*jazyk*; *kontakt + vystavení*; *hrdost*). Šestý faktor (české kulturní orientace) a čtvrtý faktor (vietnamské kulturní orientace) měly shodné jen dvě položky, proto jsem je do porovnání nezahrnula.

Z párových t-testů vyplývá, že v obou generacích jsou její příslušníci více orientováni na českou než na vietnamskou kulturu (viz Tabulka 5, Orientace CZ vs. Orientace V). Obdobný výsledek byl zaznamenán také u dvou dílčích charakteristik kulturní orientace odvozených ze stejných položek v obou kulturních orientacích. Příslušníci obou generací udávali lepší znalost češtiny než vietnamštiny a více kontaktu a vystavení vlivům české kultury než kontaktů s Vietnamci a vystavení vlivům vietnamské kultury. V obou generacích ovšem Vietnamci udávali více hrdosti na vietnamskou než na českou kulturu.

Diskuse výsledků

Kolik dílčích charakteristik reprezentuje kulturní orientaci a jaké to jsou? Autorky ODE se při formulování položek inspirovaly metodami dostupnými v době jeho vzniku. Kulturní orientace je proto v ODE vymezena velmi široce a postihuje různorodé aspekty života příslušníků minorit, avšak dílčí charakteristiky kulturní orientace dotazník nerozlišuje. Odvozují se z analýzy hlavních komponent v každém konkrétním souboru a pro každou kulturní orientaci separátně. Prvním cílem studie proto bylo odvodit dílčí vlastnosti orientace na českou a vietnamskou kulturu a porovnat je. Mezi odborníky dosud nepanuje shoda na tom, kolik dílčích charakteristik kulturní orientaci vystihuje a jaké to jsou. Výsledky studie proto obohacují diskusi o počtu a obsahu dílčích charakteristik kulturní orientace.

Z porovnání faktorových struktur české a vietnamské verze ODE vyplynulo, že orientace na majoritní kulturu má složitější strukturu, protože dílčí charakteristiky kulturní orientace se vydělily do šesti faktorů, kdežto minoritní kulturní orientace má jednodušší, pouze čtyřfaktorovou strukturu. Složitější a diferencovanější struktura položek měřících orientaci Vietnamců na českou kulturu a jednodušší struktura položek měřících orientaci na vietnamskou kulturu odráží realitu, ve které v ČR žijí. Vietnamští účastníci výzkumu prožili buď celý svůj život, nebo jeho podstatnou část v České republice, vzdělávali se na českých školách a jsou v každodenním kontaktu s Čechy, svoji orientaci na českou kulturu více diferencují než orientaci na vietnamskou kulturu. Tu pro ně v ČR reprezentují jen jejich příbuzní, přátelé a známí s vietnamskými kořeny. Pouze pokud ovládají na přijatelné úrovni jazyk, pak vietnamskou kulturu mohou zprostředkovat také vietnamská média nebo kontakt s příbuznými v zemi původu rodičů. V zahraničních studiích sice byly publikovány výsledky faktorových struktur ODE, ale porovnání analýzy hlavních komponent české a vietnamské verze ODE s výsledky z USA je problematické. Tsaiová se svým týmem odvodila z ODE u čínských Američanů v obou kulturních orientacích (americká, čínská) šestifaktorová řešení, avšak autorky studie neuvádějí, jak při stanovení optimálního počtu faktorů postupovaly [Tsai, Ying, Lee 2000]. Ying, Han a Wong [2008] u tří skupin přistěhovalců z jižní Asie (Vietnamci, Kambodžané, Hmongové) záměrně odvodili v obou kulturních orientacích čtyřfaktorová řešení, která reprezentovala nikoliv specifické dílčí vlastnosti kulturních orientací, ale společné faktory, do kterých vstupovaly v obou kulturních orientacích stejné položky. Takový postup sice umožňuje porovnat orientaci na minoritní a majoritní kultury ve stejných charakteristikách, ale nepostihne případné odlišnosti v počtu extrahovaných faktorů ve faktorové struktuře odvozené z posouzení orientace k majoritní a k minoritní kultuře. V dalších výzkumech je proto nutné ověřit, zda má ODE při posuzování orientace na minoritní kulturu jednodušší, ale při posuzování kulturní orientace na majoritní kulturu složitější strukturu.

Porovnání počtu faktorů v naší studii a studiích z USA je sice problematické, ale můžeme porovnat obsah faktorů odvozených z posouzení Vietnamců v ČR a respondentů pocházejících z Asie v USA. Z tohoto porovnání vyplynulo,

že důležitými dílčími charakteristikami kulturních orientací v obou zemích jsou jazyk, hrdost na kulturu, sociální afiliace a kontakt, média, vystavení kulturnímu vlivu a volnočasové aktivity. Výraznější shody mezi strukturami jsme našly u dílčích charakteristik orientace na majoritní kulturu, zatímco dílčí charakteristiky orientace na minoritní kulturu se počtem i obsahem dílčích charakteristik více odlišují.

Kulturní orientace jedenapůlté vs. druhé generace. Druhým cílem studie bylo porovnat kulturní orientaci a její dílčí charakteristiky u příslušníků dvou generací Vietnamců v ČR. Předpoklad, že příslušníci druhé generace budou mít vyšší míru orientace na českou kulturu a menší míru orientace na vietnamskou kulturu než Vietnamci narození ve Vietnamu, se potvrdil jen částečně. Z výsledků vyplynulo, že druhá generace má nižší míru orientace na vietnamskou kulturu než příslušníci jedenapůlté generace, ale obě generace se nelišily v míře orientace na českou kulturu. Výsledky z ČR se neshodují ze závěry Tsaiové se spoliauto-ry [Tsai, Ying, Lee 2000]. V USA zkoumali kromě druhé a jedenapůlté generace také první generaci imigrantů, kteří přišli do USA ve věku, kdy jim bylo více než 12 let. Zjistili, že všechny tři generace se v míře orientace na majoritní a minoritní kulturu odlišují. Příslušníci druhé generace měli nejvyšší orientaci na americkou kulturu, o něco nižší orientace na americkou kulturu byla zaznamenána u příslušníků jedenapůlté generace a nejnižší orientaci na americkou kulturu měli příslušníci první generace. Opačný trend byl zaznamenán u orientace na čínskou kulturu, která byla u příslušníků s nejvyšším generačním statutem (druhá generace) nejnižší, nejvyšší míru pak měli příslušníci první generace a o něco vyšší míru orientace na minoritní kulturu vykazovali příslušníci jedenapůlté generace. Zatímco v USA zaznamenali, že místo narození ovlivňuje míru kulturní orientace na majoritní i minoritní kulturu, z výsledků této studie vyplynulo, že se dvě skupiny Vietnamců žijících v ČR odlišují pouze v orientaci na minoritní kulturu, ale jejich orientace na majoritní kulturu je přibližně stejná. Nepotvrdil se ani předpoklad o tom, že příslušníci dvou generací se budou lišit svými znalostmi češtiny. Obě generace zvládají češtinu přibližně stejně. Odlišnosti mezi generacemi ve shodě s očekáváním byly zaznamenány pouze u znalostí vietnamštiny, kterou lépe ovládají příslušníci jedenapůlté generace, kteří ve Vietnamu prožili část dětství.

Orientace na českou vs. vietnamskou kulturu. Z tohoto porovnání vyplynulo, že druhá i jedenapůltá generace jsou více orientovány na českou než na vietnamskou kulturu. Tsaiová oproti tomu na základě ODE zjistila, že mladí čínští Američané se neliší ve své orientaci na čínskou a americkou kulturu [Tsai, Ying, Lee 2001]. Ying, Han a Wong [2008], kteří použili ODE u Vietnamců, Kambodžanů a Hmongů, dokonce ve všech třech skupinách zaznamenali vyšší orientaci na minoritní než na majoritní, americkou kulturu. Stejně jako většina respondentů v této studii také respondenti v USA patřili do druhé generace, případně žijí v nové zemi již od dětství. Důvodem, proč jsou mladí vietnamští Češi orientováni více na českou než na vietnamskou kulturu, mohou být specifické podmínky, ve

kterých v ČR vyrůstali. Na jejich rychlejší akulturaci se může podílet český vzdělávací systém, případně české chůvy, kterým někteří pracující vietnamští rodiče svěřovali do péče své děti [Souralová 2015, 2016].

Z porovnání společných dílčích charakteristik kulturních orientací vyplynulo, že potomci vietnamských rodičů z obou generací mají lepší znalost češtiny než vietnamštiny. Také druhé generace Asijců v USA ovládaly lépe angličtinu než jazyky své minority [Tsai, Ying, Lee 2001; Ying, Han, Wong 2008]. Ovládnání jazyka majority je pro příslušníky menšin nejdůležitější pro úspěšné fungování ve společnosti, protože jim umožňuje získat kvalifikaci a uplatnit se na pracovním trhu. Důležitost jazyka potvrzují i výsledky analýzy hlavních komponent, protože faktory *jazyk* byly nejrobustnější. Zatímco Asijci v USA [Ying, Han, Wong 2008] měli přibližně stejnou míru kontaktu s příslušníky obou kultur, Vietnamci v ČR deklarovali více kontaktu s Čechy než s Vietnamci. Důvodem může být to, že v ČR nejsou ve velkých městech čtvrti obývané převážně imigranty z Asie, jako je tomu v USA, a Vietnamci v ČR mají proto ve svém okolí více možností ke kontaktu s majoritou. Ačkoliv příslušníci obou generací měli celkovou vyšší míru kulturní orientace na českou kulturu a dvou jejich dílčích charakteristik (*jazyk, kontakt*), udávali vyšší hrdost na vietnamskou než na českou kulturu. Zjištění koresponduje s údaji z USA, kde čtyři výše zmíněné skupiny asijských imigrantů deklarovaly vyšší hrdost na minoritní než na majoritní kulturu. Zatímco ostatní dílčí charakteristiky kulturní orientace odvozené z analýzy hlavních komponent obsahují položky dotazující se na konkrétní způsoby a projevy chování, položky spadající do faktoru hrdost se dotazují na postoje k dané kultuře. Pro minority žijící v euroamerické společnosti tvoří hrdost na kulturu země jejich původu důležitou součást jejich etnické identity, vnitřní kulturní prvek, který se ani s probíhající akulturací nemění. Konkrétní způsoby chování podléhají výrazněji socializačním tlakům, proto se mění rychleji [Gordon 1964].

Srovnání údajů o integraci Vietnamců v ČR. Bernard a Mikešová [2014] na základě měření vybraných indikátorů akulturace a sociální integrace zjistili relativně vysokou míru integrace Vietnamců. K měření akulturace použili čtyři položky a k měření sociální integrace pět položek. Abych mohla zjištění výzkumů vietnamské minority porovnat, vybrala jsem z ODE položky, které se svým obsahem blíží položkám ze sociologického výzkumu. V něm Bernard a Mikešová použili údaje od 445 Vietnamců vybraných metodou kvótního výběru. V Tabulce 6 je uveden přehled položek z obou výzkumů. Údaje v posledních dvou sloupcích udávají, kolik procent respondentů v obou výzkumech odpovědělo na pětibodové škále rozhodně souhlasím, případně velmi dobře (pol. 34 z ODE).

Z porovnání údajů v Tabulce 6 vyplývá, že Vietnamci v našem souboru jsou více orientováni na majoritní kulturu než Vietnamci účastníci se studie Bernarda a Mikešové. Důvodem může být složení souboru (průměrný věk 20 let), který zahrnoval mladé Vietnamce, kteří se v ČR narodili nebo přišli do země v dětství. Soubor Bernarda a Mikešové zahrnoval i příslušníky první generace, kteří do ČR přišli ještě před rokem 1989 a jsou proto více propojeni se zemí svého původu.

Tabulka 6. Porovnání vybraných položek pro měření akulturace/kulturní orientace

Položky		BM (%)	ODE (%)
Bernard, Mikešová [2014]	Obecný dotazník etnicity		
Rád jí česká jídla.	19. Doma jím česká jídla	27	11/63
	20. V restauracích jím česká jídla.		25/7
Domluví se česky.	34. Jak dobře mluvíte česky?	37	65/21
Rád se baví s Čechy.	10. Chodí na místa, kde se vyskytují Češi.	34	48/21
Má teď v okolí svého bydliště přátele (krajany i Čechy nebo jenom Čechy).	22. Nyní mám české kamarády.	65	72/52
Má manžela nebo partnera z ČR.	24. Chodím s Čechem/Češkou.	6	18/16

Poznámky: Údaje jsou převzaty ze studie Bernarda a Mikešové [2014: 534]. Údaje v posledních dvou sloupcích udávají, kolik procent respondentů odpovědělo na pětibodové škále rozhodně souhlasím, případně velmi dobře (pol. 34 ODE). BM = údaje ze studie Bernarda a Mikešové, ODE = údaje z Obecného dotazníku etnicity. Pro porovnání uvádím v posledním sloupci za lomítkem výsledky z korespondujících položek i ve verzi ODE pro zjišťování míry orientace na vietnamskou kulturu.

Omezení studie a náměty na další výzkumy. Složení souboru a výběr respondentů jsou hlavními omezeními studie. Leontiyeva a Chytil [2012] k tomu poznamenávají, že spolehlivá data, která by zachycovala dostatečně reprezentativní vzorek cizinců tak, aby jeho charakteristiky mohly být komparovány s charakteristikami většinové populace, nejsou k dispozici. Náš soubor je složen výhradně z příslušníků druhé a jedenapůlté generace, kteří již absolvovali české školy a ovládají češtinu. V populaci Vietnamců v ČR je stále ještě početně zastoupena první generace, která neovládá češtinu natolik, aby se mohla účastnit psychologického výzkumu, který je naformulován česky. Způsob sběru dat (na středních školách) a prostřednictvím vietnamských spolků a organizací mohl způsobit převahu zastoupení respondentů se studijními předpoklady a zájmem o dění v komunitě. V důsledku těchto skutečností soubor nereprezentoval celou vietnamskou minoritu žijící v ČR. Zaměřil se pouze na mladé, kteří se vzdělávali v českých školách a ovládají češtinu. Z rozhovorů s vietnamskými Čechy vyplynulo, že ve vietnamské minoritě rozlišují dvě skupiny. První tvoří starousedlíci a příslušníci druhé generace, do druhé spadají nově příchozí, jejichž integrace do většinové společnosti je zpomalena kvůli jejich neschopnosti domluvit se česky. Odpovídá to teorii *segmentované asimilace* [Portes, Zhou 1993], v rámci které se předpokládá v jedné minoritě existence skupin s různou mírou přizpůsobení. Další výzkumy by proto měly zahrnout i skupinu nově příchozích a nejlépe v longitudinální studii postihnout vývoj a změny v kulturních orientacích v závislosti na prodlužující se době pobytu v ČR.

Závěry a doporučení

V ČR dosud nebyla použita tak obsáhlá a komplexní metoda pro měření kulturní orientace Vietnamců žijících v ČR. Navíc byl výzkum realizovaný ve dvou skupinách lišících se generačním statutem unikátní i proto, že poprvé zachytil míru kulturní orientace nejen na majoritní kulturu, na kterou se soustředily dosavadní výzkumy [Bernard, Mikešová 2014], ale také na minoritní kulturu, kterou dosavadní výzkumy opomíjely. Ze srovnání vietnamských Čechů lišících se generačním statutem vyplynulo zajímavé zjištění. Místo narození nehraje roli při orientaci na českou kulturu (obě skupiny mají stejnou míru), ale má vliv na míru orientace na vietnamskou kulturu (narození ve Vietnamu jsou na vietnamskou kulturu více orientováni). Další důležité zjištění se týká dílčích charakteristik kulturních orientací. Ukazuje se totiž, že v různých dílčích charakteristikách probíhá přizpůsobování většinové společnosti různě. Chování a každodenní praktiky (dorozumívání, média, kontakty s lidmi) se přizpůsobují většinové kultuře snadněji než postoje. N nejen Vietnamci v ČR, ale také čínští Američané deklarují vyšší hrdoost na zemi svého původu než na kulturu majority.

Nejdůležitější poznatek zde předkládané studie je, že mladí lidé z druhé a jedenapůlté generace ve zkoumaném souboru jsou již více orientováni na českou nežli na vietnamskou kulturu. Podle Berryho čtyřsložkového modelu akulturaace vyšší míra orientace na majoritní než na minoritní kulturu odpovídá strategii *asimilace*, tj. dochází k potlačování vlivů původní kultury. Výzkumníci neměli v minulosti jednotný názor, zda je pro příslušníky menšin vhodnější s většinovou společností zcela splynout a potlačit vlivy původní kultury (*asimilace*), nebo usilovat sice o přizpůsobení, ale za současného podržení kultury země původu (*integrace*). Výzkumy z poslední doby ukazují, že lidé pocházející z různých menšin jsou úspěšnější a spokojenější, pokud uplatňují strategii integrace [van Oudenhoven, Ward 2013]. Doporučení a opatření pro mladé Vietnamce v ČR by proto měla směřovat k budování, rozvíjení a udržování vztahu k vietnamské kultuře a tradicím. Podle výsledků našeho i zahraničních výzkumů je nejdůležitějším prvkem kulturní orientace znalost jazyka. Proto je jednou z možností, jak zvýšit orientaci na vietnamskou kulturu, zlepšit znalosti vietnamštiny.

Závěrem lze konstatovat, že naše zjištění podporují spíše výsledky sociologických výzkumů o přizpůsobování vietnamských Čechů většinové kultuře než zjištění z etnologických a antropologických studií, ve kterých byla vietnamská komunita charakterizována jako uzavřená a s malým zájmem o integraci [Brouček 2003; Martínková 2008].

MARTINA HŘEBÍČKOVÁ je vedoucí vědeckou pracovnicí Psychologického ústavu AV ČR, v. v. i. Těžištěm jejího odborného zájmu je pětifaktorový model osobnosti a metody pro jeho diagnostikování. Zkoumá také sociální percepce, národní stereotypy a akulturaci. Pa-

tří k nejcitovanějším českým psychologům. V letech 2010–2016 byla jako první zástupce z České republiky zvolena do Executive Committee European Association of Personality Psychology.

Literatura

- Alba, R., V. Nee. 1997. „Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration.“ *International Migration Review* 31 (4): 826–874, <https://doi.org/10.1177/019791839703100403>.
- Bagby, I. 2009. „The American Mosque in Transition: Assimilation, Acculturation and Isolation.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35 (3): 473–490, <https://doi.org/10.1080/13691830802704640>.
- Barša, P. 1999. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Baršová, A., P. Barša. 2005. *Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita.
- Benet-Martínez, V., J. Haritatos. 2005. „Bicultural Identity Integration (BII): Components and Psychosocial Antecedents.“ *Journal of Personality* 73 (4): 1015–1050, <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00337.x>.
- Bernard, J., R. Mikešová. 2014. „Sociální integrace imigrantů na rozhraní mezi dočasnou migrací a trvalým usazením.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 50 (4): 521–545, <https://doi.org/10.13060/00380288.2014.50.4.107>.
- Berry, J. W. 1997. „Immigration, Acculturation, and Adaptation.“ *Applied Psychology* 46 (1): 5–34, <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>.
- Berry, J. W. 2003. „Conceptual Approaches to Acculturation.“ Pp. 17–37 in K. M. Chun, O. P. Balls, G. Marín (eds.). *Acculturation: Advances in Theory, Measurement, and Applied Research*. Washington, DC: American Psychological Association, <https://doi.org/10.1037/10472-004>.
- Berry, J. W., U. Kim, T. Minde, D. Mok. 1987. „Comparative Studies of Acculturative Stress.“ *International Migration Review* 21 (3): 491–511, <https://doi.org/10.1177/019791838702100303>.
- Berry, J. W., Y. H. Poortinga, S. M. Breugelmans, A. Chasiotis, D. L. Sam. 2011. *Cross-cultural Psychology: Research and Application*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511974274>.
- Bourhis, R. Y., L. C. Moise, S. Perreault, S. Senecal. 1997. „Towards an Interactive Acculturation Model: A Social Psychological Approach.“ *International Journal of Psychology* 32 (6): 369–386, <https://doi.org/10.1080/002075997400629>.
- Brouček, S. 2003. *Český pohled na Vietnamce: mediální obraz Vietnamu, Vietnamců a vietnamství*. Praha: Portál.
- Brouček, S. 2016. *The Visible and Invisible Vietnamese in the Czech Republic. The Problems of Adaptation of the Modern-day Ethnic Group in the Local Environment of the Czech Majority*. Prague: Institute of Ethnology CAS.
- Brown, S. K., F. D. Bean. 2006. „Assimilation Models, Old and New: Explaining a Long-term Process.“ *Migration Information Source*: 3–41.
- Courtney, M. G. R., M. Gordon. 2013. „Determining the Number of Factors to Retain in EFA: Using the SPSS R-Menu v2.0 to Make More Judicious Estimations.“ *Practical Assessment, Research & Evaluation* 18 (8): 1–14, <http://pareonline.net/getvn.asp?v=18&n=8>.

- Dixon, J., M. Levine. 2012. *Beyond Prejudice: Extending the Social Psychology of Conflict, Inequality and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139022736>.
- Drbohlav, D., D. Dzúrová. 2007. „Where Are They Going?: Immigrant Inclusion in the Czech Republic.“ *International Migration* 45 (2): 69–95, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2007.00404.x>.
- Drbohlav, D., D. Dzúrová. 2017. „Social Hazards as Manifested Workplace Discrimination and Health (Vietnamese and Ukrainian Female and Male Migrants in Czechia).“ *International Journal of Environmental Research and Public Health* 14 (10): 1207, <https://doi.org/10.3390/ijerph14101207>.
- Freidingerová, T. 2014. *Vietnamci v Česku a ve světě: migrační a adaptační tendence*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Gärtner, M., D. Drbohlav. 2012. „Akulturace expatriotů v českém prostředí (vyšší manažeri versus „český lid“).“ *Český lid* 99 (4): 385–406.
- Goldberg, L. R. 1981. „Language and Individual Differences: The Search for Universals in Personality Lexicon.“ Pp. 141–165 in L. Wheeler (ed.). *Review of Personality and Social Psychology*, Vol. 2. Beverly Hills: Sage.
- Gordon, M. M. 1964. *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press, <https://doi.org/10.2307/3510186>.
- Guarnaccia, P. J., C. Hausmann-Stabile. 2016. „Acculturation and Its Discontents: A Case for Bringing Anthropology Back into the Conversation. *Sociology and Anthropology*.“ *Sociol Anthropol* 4 (2): 114–124, <https://doi.org/10.13189/sa.2016.040209>.
- Gulová, L. 2008. *Sociální pedagogika a multikulturní výchova v otázkách*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hřebíčková, M., T. Urbánek. 2001. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae)*. Praha: Testcentrum.
- Chvojková, P., M. Hřebíčková. 2018. „Psychologická akulturace: teoretické přístupy a metody měření.“ *Československá psychologie* 62 (2): 153–172.
- Janská, E., Z. Čermák, R. Wright. 2014. „New Immigrant Destinations in a New Country of Immigration: Settlement Patterns of Non-natives in the Czech Republic.“ *Population, Space and Place* 20 (8): 680–693, <https://doi.org/10.1002/psp.1824>.
- Jarkovská, L., K. Lišková, J. Obrovská, A. Souralová. 2015. *Etnická rozmanitost ve škole. Stejnost v různosti*. Praha: Portál.
- Kajanová, A., D. Urban, E. Davidová, M. Elichová. 2009. *Sociální práce s etnickými a menšinovými skupinami: etnické, marginální a rizikové skupiny*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Kang, H. 2004. *Heritage Language Maintenance, Acculturation, and Identity: Chinese and Korean 1.5 Generation Immigrants in New Jersey*. Doctoral dissertation. Ohio: The Ohio State University.
- Kang, S. M. 2006. „Measurement of Acculturation, Scale Formats, and Language Competence their Implications for Adjustment.“ *Journal of Cross-Cultural Psychology* 37 (6): 669–693, <https://doi.org/10.1177/0022022106292077>.
- Kim, C., M. Laroche, M. A. Tomiuk. 2001. „A Measure of Acculturation for Italian Canadians: Scale Development and Construct Validation.“ *International Journal of Intercultural Relations* 25 (6): 607–637, [https://doi.org/10.1016/S0147-1767\(01\)00028-1](https://doi.org/10.1016/S0147-1767(01)00028-1).
- Kocourek, J. 2007. „Vietnamci v ČR.“ *Sociologické studie* 6 (10): 46–62.
- Laroche, M., C. Kim, M. K. Hui. 1997. „A Comparative Investigation of Dimensional Structures of Acculturation for Italian Canadians and Greek Canadians.“ *The Journal of Social Psychology* 137 (3): 317–331, <https://doi.org/10.1080/00224549709595443>.
- Leontiyeva, Y., D. Chytil. 2012. „Statistiky a výzkumy imigrantů aneb Jak srovnávat

- nesrovnatelné.“ *Cesty k datům. Zdroje a management sociálněvědních dat v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Martinková, Š. 2008. „Sociabilita vietnamského etnika v Praze.“ Pp. 167–210 in Z. Uherek, Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy významných imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Morawska, E. 1994. „In Defense of the Assimilation Model.“ *Journal of American Ethnic History* 13 (2): 76–87.
- MV ČR. Čtvrtletní zpráva o migraci – IV. 2019 [online]. Ministerstvo vnitra České republiky, odbor azylové a migrační politiky. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/migrace/soubor/ctvrtletni-zpravy-o-situaci-v-oblasti-migrace-dokumenty-ctvrtletni-zprava-o-migraci-iv-2019-pdf.aspx>.
- Navas, M., A. J. Rojas, M. García, P. Pumares. 2007. „Acculturation Strategies and Attitudes According to the Relative Acculturation Extended Model (RAEM): The Perspectives of Natives versus Immigrants.“ *International Journal of Intercultural Relations* 31 (1): 67–86, <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2006.08.002>.
- Ostendorf, F. 1990. *Sprache und Persönlichkeitsstruktur: Zur Validität des Fünf-Faktoren-Modells der Persönlichkeit*. Regensburg: S. Roderer Verlag.
- Oudenhoven, J. P. van, C. Ward. 2013. „Fading Majority Cultures: The Implications of Transnationalism and Demographic Changes for Immigrant Acculturation.“ *Journal of Community Applied Social Psychology* 23 (2): 81–97, <https://doi.org/10.1002/casp.2132>.
- Padilla, A. M., W. Perez. 2003. „Acculturation, Social Identity, and Social Cognition: A New Perspective.“ *Hispanic Journal of Behavioral Sciences* 25 (1): 35–55, <https://doi.org/10.1177/0739986303251694>.
- Portes, A., M. Zhou. 1993. „The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants.“ *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530 (1): 74–96, <https://doi.org/10.1177/0002716293530001006>.
- Průcha, J. 2010. *Interkulturní psychologie*. 3. vyd. Praha: Portál.
- Rudmin, F. W. 2003. „Critical History of the Acculturation Psychology of Assimilation, Separation, Integration, and Marginalization.“ *Review of General Psychology* 7 (1): 3–37, <https://doi.org/10.1037/1089-2680.7.1.3>.
- Sam, D. L., J. W. Berry. 1995. „Acculturative Stress among Young Immigrants in Norway.“ *Scandinavian Journal of Psychology* 36 (1): 10–24, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.1995.tb00964.x>.
- Sam, D. L., J. W. Berry. 2006. *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489891>.
- Sam, D. L., J. W. Berry. 2010. „Acculturation: When Individuals and Groups of Different Cultural Backgrounds Meet.“ *Perspectives on Psychological Science* 5 (4): 472–481, <https://doi.org/10.1177/1745691610373075>.
- Scheu, H. Ch. 2011. *Migrace a kulturní konflikty*. Praha: Auditorium.
- Souralová, A. 2015. „Můžeš prostě říct, že máš babičku: Vietnamské děti, české babičky a význam prarodičovství v jejich biografiích.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (5): 815–845, <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.215>.
- Souralová, A. 2016. „Vietnamské rodiny a jejich české chůvy: Vzájemná závislost v péči o děti.“ *Sociální studia* 9 (3): 31–50, <https://doi.org/10.5817/SOC2012-3-31>.
- Stephenson, M. 2000. „Development and Validation of the Stephenson Multigroup Acculturation Scale (SMAS).“ *Psychological Assessment* 12 (1): 77–88, <https://doi.org/10.1037/1040-3590.12.1.77>.
- Sýkora, L., K. Fiedlerová, T. Freidingerová, A. Svobodová, D. Čermáková. 2016. „Soužití v městské čtvrti: majorita a Vietnamci v Praze-Libuši.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 52 (4): 475–503, <https://doi.org/10.13060/00380288.2016.52.4.269>.

- Szaló, C. 2007. *Transnacionální migrace: Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Šišková, T. 2008. *Výchova k toleranci a proti rasismu: multikulturní výchova v praxi*. Praha: Portál.
- Tsai, J. L., Y. W. Ying, P. A. Lee. 2000. „The Meaning of ‘Being Chinese’ and ‘Being American’ Variation among Chinese American Young Adults.” *Journal of Cross-Cultural Psychology* 31 (3): 302–332, <https://doi.org/10.1177/0022022100031003002>.
- Tsai, J. L., Y. W. Ying, P. A. Lee. 2001. „Cultural Predictors of Self-esteem: A Study of Chinese American Female and Male Young Adults.” *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 7 (3): 284, <https://doi.org/10.1037/1099-9809.7.3.284>.
- Tsai, J. L., Y. Chentsova-Dutton, Y. Wong. 2002. „Why and How Researchers Should Study Ethnic Identity, Acculturation, and Cultural Orientation.” Pp. 41–65 in G. C. N. Hall, S. Okazaki (eds.). *Asian American Psychology: The Science of Lives in Context*. Washington: American Psychological Association, <https://doi.org/10.1037/10473-002>.
- Uherek, Z. 2011. „Migrace a postmigrační kontaktní situace z antropologické perspektivy.” Pp. 256–263 in E. Aslan (ed.). *Migrace a kulturní konflikty*. Praha: Auditorium.
- Uherek, Z., Z. Korecká, T. Pojarová. 2008. *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy významných imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Wallace, D. S., R. M. Paulson, C. G. Lord, C. F. Bond Jr. 2005. „Which Behaviors Do Attitudes Predict? Meta-analyzing the Effects of Social Pressure and Perceived Difficulty.” *Review of General Psychology* 9 (3): 214–227, <https://doi.org/10.1037/1089-2680.9.3.214>.
- Ward, C. 2008. „Thinking Outside the Berry Boxes: New Perspectives on Identity, Acculturation and Intercultural Relations.” *International Journal of Intercultural Relations* 32 (2): 105–114, <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2007.11.002>.
- Ward, C., A. Rana-Deuba. 1999. „Acculturation and Adaptation Revisited.” *Journal of Cross-Cultural Psychology* 30 (4): 422–442, <https://doi.org/10.1177/0022022199030004003>.
- Ying, Y. W., M. Han, S. L. Wong. 2008. „Cultural Orientation in Asian American Adolescents: Variation by Age and Ethnic Density.” *Youth & Society* 39 (4): 507–523, <https://doi.org/10.1177/0044118X06296683>.
- Zhou, M. 1997. „Growing up American: The Challenge Confronting Immigrant Children and Children of Immigrants.” *Annual Review of Sociology* 23 (1): 63–95, <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.23.1.63>.

Příloha

Tabulka P1. Obecný dotazník etnicity (orientace na českou kulturu) – první část

Označte prosím na stupnici, do jaké míry souhlasíte s následujícími tvrzeními:	
<i>1 = vůbec nesouhlasím, 2 = spíše nesouhlasím 3 = ani nesouhlasím, ani souhlasím, 4 = spíše souhlasím, 5 = zcela souhlasím</i>	
1. Byl/a jsem vychován/a tak, jak je to v Česku obvyklé.	1 2 3 4 5
2. Když jsem vyrůstal/a, byl/a jsem vystaven/a vlivu české kultury.	1 2 3 4 5
3. Nyní jsem vystaven/a vlivu české kultury.	1 2 3 4 5
4. Ve srovnání s tím, jak kritizují jiné kultury, kritizují českou kulturu méně.	1 2 3 4 5
5. Stydím se za českou kulturu.	1 2 3 4 5
6. Na českou kulturu jsem hrdý/á.	1 2 3 4 5
7. Česká kultura má na můj život pozitivní vliv.	1 2 3 4 5
8. Myslím si, že by moje děti měly číst, psát a mluvit česky.	1 2 3 4 5
9. Jsem přesvědčen/a o tom, že by moje děti měly mít jenom česká jména.	1 2 3 4 5
10. Chodím na místa, kde se vyskytují Češi.	1 2 3 4 5
11. Zním české způsoby a zvyky.	1 2 3 4 5
12. Ke svému partnerovi/partnerce se chovám tak, jak je to v Česku obvyklé.	1 2 3 4 5
13. Obdivuji Čechy.	1 2 3 4 5
14. Raději bych žil/a v české komunitě.	1 2 3 4 5
15. Poslouchám českou hudbu.	1 2 3 4 5
16. Tančím české tance.	1 2 3 4 5
17. Věnuji se českým formám rekreace.	1 2 3 4 5
18. Slavím české svátky.	1 2 3 4 5
19. Doma jím česká jídla.	1 2 3 4 5
20. V restauracích jím česká jídla.	1 2 3 4 5
21. Když jsem byl/a malý/malá, měl/a jsem české kamarády.	1 2 3 4 5
22. Nyní mám české kamarády.	1 2 3 4 5
23. Přál/a bych si, aby mě Češi akceptovali.	1 2 3 4 5
24. Chodím s Čechy/Češkami.	1 2 3 4 5

Tabulka P1. Obecný dotazník etnicity (orientace na českou kulturu) – dokončení

Použijte následující škálu pro vaše odpovědi:	
<i>1= nikdy, 2 = zřídka, 3= občas, 4 = často, 5= velmi často</i>	
25. Jak často doma mluvíte česky?	1 2 3 4 5
26. Jak často mluvíte česky ve škole?	1 2 3 4 5
27. Jak často mluvíte česky v práci?	1 2 3 4 5
28. Jak často se modlíte v češtině?	1 2 3 4 5
29. Jak často mluvíte česky s kamarády?	1 2 3 4 5
30. Jak často sledujete televizní vysílání v češtině?	1 2 3 4 5
31. Jak často sledujete filmy v češtině?	1 2 3 4 5
32. Jak často posloucháte češtinu v rádiu?	1 2 3 4 5
33. Jak často čtete literaturu v českém jazyce?	1 2 3 4 5
Použijte následující škálu pro vaše odpovědi:	
<i>1 = velmi špatně, 2 = dost špatně, 3 = dobře, 4 = dost dobře, 5 = velmi dobře</i>	
34. Jak dobře mluvíte česky?	1 2 3 4 5
35. Jak dobře čtete česky?	1 2 3 4 5
36. Jak dobře píšete česky?	1 2 3 4 5
37. Jak dobře rozumíte češtině?	1 2 3 4 5

Tabulka P2. Obecný dotazník etnicity (orientace na vietnamskou kulturu) – první část

Označte prosím na stupnici, do jaké míry souhlasíte s následujícími tvrzeními:

1 = *vůbec nesouhlasím*, 2 = *spíše nesouhlasím* 3 = *ani nesouhlasím, ani souhlasím*,
4 = *spíše souhlasím*, 5 = *zcela souhlasím*

1. Byl/a jsem vychován/a tak, jak je to ve Vietnamu obvyklé.	1 2 3 4 5
2. Když jsem vyrůstal/a, byl/a jsem vystaven/a vlivu vietnamské kultury.	1 2 3 4 5
3. Nyní jsem vystaven/a vlivu vietnamské kultury.	1 2 3 4 5
4. Ve srovnání s tím, jak kritizují jiné kultury, kritizují vietnamskou kulturu méně.	1 2 3 4 5
5. Stydím se za vietnamskou kulturu.	1 2 3 4 5
6. Na vietnamskou kulturu jsem hrdý/á.	1 2 3 4 5
7. Vietnamská kultura má na můj život pozitivní vliv.	1 2 3 4 5
8. Myslím si, že by moje děti měly číst, psát a mluvit vietnamsky.	1 2 3 4 5
9. Jsem přesvědčen/a o tom, že by moje děti měly mít jenom vietnamská jména.	1 2 3 4 5
10. Chodím na místa, kde se vyskytují Vietnamci.	1 2 3 4 5
11. Zním vietnamské způsoby a zvyky.	1 2 3 4 5
12. Ke svému partnerovi/partnerce se chovám tak, jak je to ve Vietnamu obvyklé.	1 2 3 4 5
13. Obdivuji Vietnamce.	1 2 3 4 5
14. Raději bych žil/a ve vietnamské komunitě.	1 2 3 4 5
15. Poslouchám vietnamskou hudbu.	1 2 3 4 5
16. Tančím vietnamské tance.	1 2 3 4 5
17. Věnuji se vietnamským formám rekreace.	1 2 3 4 5
18. Slavím vietnamské svátky.	1 2 3 4 5
19. Doma jím vietnamská jídla.	1 2 3 4 5
20. V restauracích jím vietnamská jídla.	1 2 3 4 5
21. Když jsem byl/a malý/malá, měl/a jsem vietnamské kamarády.	1 2 3 4 5
22. Nyní mám vietnamské kamarády.	1 2 3 4 5
23. Přál/a bych si, aby mě Vietnamci akceptovali.	1 2 3 4 5
24. Chodím s Vietnamci/Vietnamkami.	1 2 3 4 5

Tabulka P2. Obecný dotazník etnicity (orientace na vietnamskou kulturu) – dokončení

Použijte následující škálu pro vaše odpovědi:	
<i>1 = nikdy, 2 = zřídka, 3 = občas, 4 = často, 5 = velmi často</i>	
25. Jak často doma mluvíte vietnamsky?	1 2 3 4 5
26. Jak často mluvíte vietnamsky ve škole?	1 2 3 4 5
27. Jak často mluvíte vietnamsky v práci?	1 2 3 4 5
28. Jak často se modlíte ve vietnamštině?	1 2 3 4 5
29. Jak často mluvíte vietnamsky s kamarády?	1 2 3 4 5
30. Jak často sledujete televizní vysílání ve vietnamštině?	1 2 3 4 5
31. Jak často sledujete filmy ve vietnamštině?	1 2 3 4 5
32. Jak často posloucháte vietnamštinu v rádiu?	1 2 3 4 5
33. Jak často čtete literaturu ve vietnamštině?	1 2 3 4 5
Použijte následující škálu pro vaše odpovědi:	
<i>1 = velmi špatně, 2 = dost špatně, 3 = dobře, 4 = dost dobře, 5 = velmi dobře</i>	
34. Jak dobře mluvíte vietnamsky?	1 2 3 4 5
35. Jak dobře čtete vietnamsky?	1 2 3 4 5
36. Jak dobře píšete vietnamsky?	1 2 3 4 5
37. Jak dobře rozumíte vietnamštině?	1 2 3 4 5
Poznámky: Jedna položka, která je obsažena v originální verzi (<i>Celkem vzato jsem Čech/Češka; Celkem vzato jsem Vietnamec/Vietnamka</i>) nebyla do analýz zahrnuta, proto ji neuvádíme. Položky 25–37 se před výpočtem hrubého skóru kulturní orientace přepólují [Tsai, Ying, Lee 2000].	

Obsah č. 2/2020, 14. roč.

Aktuální úvaha

Jaromíra Kotíková – Petr Víšek: Koronavirová pandemie jako podnět k nové společenské smlouvě?

Recenzované články

Ladislav Průša: Úhrada klientů za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb v ČR

Kateřina Součková – Jiří Buriánek: Vyloučené lokality na Chomutovsku z pohledu péče o rizikové mladistvé

Monika Punová – Magdaléna Danková: Postoj sociálních pracovníků pracujících s lidmi bez domova k silným stránkám jejich klientů

Diskuse

Jaroslav Šulc – Radim Valeník: Jakou reformu penzí pro ČR a proč?

Karolína Silná: Sociální solidární ekonomika – spravedlivější systém fungování hospodářství a společnosti je možný

Poznatzky z výzkumu

Olga Nešporová: Zkušenosti rodičů s otcovskou poporodní péčí

Magdalena Kotýnková: Vliv sdílené ekonomiky na snižování nejistot trhu práce

Poznatzky z praxe

Olga Bičáková: Sdílené pracovní místo

Recenze

Vladimír Barák: Recenze knihy „Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku?“

Rudolf Červený: Recenze knihy „Laskavý průvodce po sociálních dávkách“

Novinky z publikací a činnosti VÚPSV

Fórum sociální politiky (FSP) je odborným recenzovaným časopisem. Jeho vydavatelem je Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

FSP vychází šestkrát ročně v minimálním rozsahu 32 stran, cena jednotlivého čísla je 60 Kč, celoroční předplatné činí 360 Kč.

Objednávky jednotlivých čísel i celého ročníku přijímá Česká pošta: oddělení periodický tisk, Olšanská 38/9, 130 00 Praha 3; e-mail: postabo.prstc@cpost.cz

<https://www.vupsv.cz/casopis/>

Z obsahu 2. čísla:

Koronavirová pandemie jako podnět k nové společenské smlouvě
Jaromíra Kotíková – Petr Víšek

Recenzované články

Úhrada klientů za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb v ČR
Ladislav Průša

Vyloučené lokality na Chomutovsku z pohledu péče o rizikové mladistvé
Kateřina Součková – Jiří Buriánek

Postoj sociálních pracovníků pracujících s lidmi bez domova k silným stránkám jejich klientů
Monika Punová – Magdaléna Danková

Nerecenzované články

Jakou reformu penzí pro ČR a proč?
Jaroslav Šulc – Radim Valeník

Sociální solidární ekonomika – spravedlivější systém fungování hospodářství a společnosti je možný
Karolína Silná

Olga Nešporová

**„Vy, mladí Vietnamci (,nenakažení‘), nás počestěné
banány prostě pochopit nemůžete“:
Mladí Vietnamci a superdiverzifikace českého
novomediálního prostoru***

JIŘÍ HOMOLÁČ**

Akcent College, Praha

TAMAH SHERMAN

Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

**‘You, the Young Vietnamese (the “Uninfected”), Simply Cannot
Understand Us, the Czechified Bananas’: Young Vietnamese
and the Superdiversification of the Czech New Media Space**

Abstract: This article analyses media texts written in Czech by young Vietnamese from 2008 to 2017. It aims to: a) describe how the authors categorise themselves and determine whether they construct their identity as hybrid; and b) consider whether these texts contribute to the superdiversification of the Czech space. Three identity versions appear in the material: banana children, young ‘uninfected’ Vietnamese, and the younger generation of banana children (BC, YUV, and YG). BC emphasise the hybrid character of their identity, i.e. the necessity of using two languages and behaving in accordance with the norms of two ethnic societies in their everyday lives. YUV declare that competence in Czech and knowledge of the social norms of the majority cannot change the fact that they are Vietnamese. YG assign basically the same features to their own category as to BC. But unlike them, YG usually consider the hybrid character of their identity to be self-evident. That the analysed texts problematise the role of language as a defining feature of ethnic identity can be considered an expression of the superdiversification of the Czech media and new media space. BC defend their right to not belong to a single ethnic society, YUV declare their identity to be exclusively Vietnamese, and MG express amazement that the existence of young Czech-speaking Vietnamese is still surprising to a part of the majority population.

Keywords: superdiversity, Vietnamese, new media, identities

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2020, Vol. 56, No. 2: 229–257

<https://doi.org/10.13060/csr.2020.008>

---

* Článek je jedním z výstupů projektu „Vietnamští a čeští mluvčí v prostředí formálního a neformálního vzdělávání: Interakce a její reflexe vietnamskými mluvčími“ (GA ČR 14-02509S). Autoři děkují anonymním recenzentům a kolegům K. Mrázkové, P. Kaderkovi a J. Kopeckému z Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Jiří Homoláč, CSc., Akcent College, Bítovská 1122/5, 140 00 Praha 4, e-mail: jiri.homolac@seznam.cz.

Úvod

Česká republika se od devadesátých let postupně mění ze zdrojové země, z níž se migruje, v cílovou zemi, do které se migruje, případně v zemi tranzitní, přes kterou se migruje [Kostecká, Hána, Hasman 2017], a v důsledku toho se mění etnické, sociokulturní a jazykové složení obyvatelstva. Tento fakt bývá v sociologii a příbuzných oborech reflektován většinou prostřednictvím všeobecných přehledů [Drbohlav 2011] nebo studií kladoucích důraz na integraci/asimilaci v různých doménách [Kostecká, Hána, Hasman 2017; Bernard, Mikešová 2014], integrační politiku státu [Tollarová 2006], pohled majority na etnické menšiny [Leontiyeva, Vávra 2009; Klvačová, Bittrich 2003] a ojediněle na případy soužití majority s minoritou v určité lokalitě [Sýkora et al 2016].

Zkoumání neobyčejné sociokulturní rozmanitosti, jež je důsledkem probíhajících změn, je teprve v počátcích. V tomto textu navazujeme na Slobodu [2016], podle něhož se Česká republika nachází ve fázi „přechodu k superdiverzitě“ (k pojmu superdiverzity viz Vertovec [2007]). Jeho analýzu doplňujeme o rozbor „superdiverzifikace“ (tak přechod k superdiverzitě dále nazýváme) v novomediální komunikaci, kterou se rozhodl ponechat stranou [Sloboda 2016: 169].

Probíhající superdiverzifikace se neprojevuje jen tím, že na území ČR je mnohem více etnických a jazykových skupin a že tyto skupiny jsou mnohem heterogennější než dříve, ale i tím, že rostoucí přítomnost národnostních menšin a imigrantů způsobuje další rozrůžňování majority: její příslušníci jako jednotlivci i jako členové generačně i jinak vymezených skupin mají se soužitím s jinými etniky různě bohaté zkušenosti (například dnešní šedesátníci měli jen výjimečně spolužáky jiného etnického původu), případně mají zkušenost s jinými etniky nebo s lidmi s různým socioekonomickým statutem (například v nadnárodních společnostech spíše s lidmi ze západní Evropy, ve stavebnictví s lidmi z Evropy východní), liší se vědomostmi o nich a mají odlišné postoje k nim a k proměně české společnosti a Evropy.

Naše analýza česky psaných novomediálních textů mladých Vietnamců se pokouší zodpovědět následující otázky:

- Jaké členské kategorie a za jakým účelem užívají mladí Vietnamci v těchto textech?
- Přispívají mladí Vietnamci konstruováním vlastní identity a zpochybňováním jiných identit k superdiverzifikaci (novo)mediálního prostoru v ČR? A pokud ano, jak toho dosahují?

Superdiverzita a cesty k ní

Vymezení pojmu

Pojem superdiverzita (angl. super-diversity) zavedl v roce 2007 Steven Vertovec na základě analýzy tehdejší demografické situace ve velkých britských městech. Chtěl jím postihnout to, že v současnosti je charakter etnického, kulturního i so-

cioekonomického složení obyvatelstva těchto měst komplexnější než kdykoliv v jejich dějinách, respektive v kolektivní a individuální paměti jejich obyvatel (někdy se proto mluví o „nové“ diverzitě). Má-li být obraz současné diverzity v této zemi vyčerpávající, je podle něho třeba brát v úvahu nejen národnost nebo státní příslušnost migrantů, ale i fakt, že od devadesátých let přicházejí do Velké Británie skupiny migrantů z více zemí než dříve a tyto skupiny jsou navíc značně vnitřně různorodé [Vertovec 2007: 1028–1032]. Proto je čím dál tím obtížnější predikovat identity, potřeby a problémy migrantů, zkoumat je a následně o nich uvažovat z hlediska veřejné politiky [Vertovec 2007: 1044–1049].

Tato koncepce našla rychle ohlas v etnologii a příbuzných oborech a během dalších deseti let byla aplikována například v sociolingvistice a lingvistické antropologii. V současnosti se superdiverzitou rozumí [Meissner, Vertovec 2015; Sloboda 2016 a další]: (1) stav, v němž se nějaké situace, kontexty staly významně rozmanitější a mnohem méně předvídatelné než v minulosti („diverzita na n-tou“), (2) konceptuální nástroj k tvorbě politiky, zvláště v kontextech, pro které již nejsou pojmy jako „multikulturalismus“ považovány za adekvátní, (3) paradigma inspirované měnící se skutečností, které lze využít při reinterpretaci starých kategorií jako jazyky nebo národnosti či při zpochybňování předpokladů, na jejichž základě byly tyto kategorie vymezeny [viz zvláště Blommaert, Rampton 2011].

Po Velké Británii, respektive Londýně, byla z této perspektivy analyzována další prostředí, která byla v posledních desetiletích častým cílem migrace z východu na západ a z jihu na sever. Vertovec tento pojem aplikoval na centra velkých evropských měst [Vertovec 2007; Meissner, Vertovec 2015], jiní autoři ho používají při popisu městských periférií (peri-urban contexts) i venkova (rural contexts) [Blommaert 2014]. Dosavadní eurocentrický pohled však bývá terčem kritiky: mnozí autoři [např. Piller 2016; Pavlenko 2018] poukazují mimo jiné na to, že pojem superdiverzity vychází primárně ze situace na „globálním severu“, konkrétně ve vybraných západoevropských metropolích. V poslední době je tento pojem využíván i pro popis situace v ČR. Sloboda [2016] jej aplikuje na celý stát. Nekvapil a Sherman [2018] pak superdiverzitu považují za fenomén spojený nejen s velkoměsty či státy, ale i s různými oblastmi sociálního života v nich, konkrétně s doménou nadnárodních podniků. Procesy označované zde jako superdiverzifikace podle nich existují v neustálém souboji s procesy standardizace, nutnými pro každodenní život každé společnosti.

Současná situace v ČR sice nemusí v očích západních badatelů představovat „modelový“ příklad superdiverzity pojmávané jako stav nějakého prostředí (viz výše bod 1), soudíme však, že její popis představuje relevantní příspěvek do diskuse o aplikovatelnosti tohoto pojmu na další prostředí. Česká republika má totiž odlišnou migrační historii než například Velká Británie nebo Holandsko (o nichž se v souvislosti se superdiverzitou hojně píše) a v důsledku toho ve zdejším každodenním a v zásadě i politickém diskurzu dlouhodobě dominuje představa, že ČR je jazykově a kulturně víceméně homogenní země a měla by takovou i zůstat [srov. Leontijeva, Vávra 2009; Sloboda 2016: 23–26]. Ti, kteří tuto představu sdílejí, neberou v úvahu míru etnické a jazykové diverzity českých zemí před druhou

světovou válkou ani nárůst počtu migrantů přicházejících po roce 1989 i z etniky, jazykově a kulturně odlišných oblastí, jakými jsou Asie a Afrika. Proměnu společnosti v důsledku rostoucí migrace přehlíží nebo na ni – zvláště v případě migrantů z muslimských zemí – reagují přinejmenším s obavami.

Podle Slobody [2016: 170] by bylo mylné prohlásit ČR za „diverzifikovanější“ prostředí, než jakým byla kdykoliv v minulosti, ale současný stav je – mimo jiné kvůli vývoji v komunikačních technologiích a dopravě – pestřejší, co se týče původu migrantů a způsobu, jak se do země dostali. Soudí dále, že míra superdiverzity v ČR odpovídá její zeměpisné poloze a jejímu místu v globální ekonomice. Je sice menší než v západní Evropě, ale větší než v jiných zemích střední a východní Evropy, a to mimo jiné proto, že menšiny zde převážně nežijí izolovaně od většinové populace [Sloboda 2016: 170–171].

Ve prospěch teze, že se Česká republika nachází ve stádiu přechodu k superdiverzitě, lze argumentovat i tím, že se nejedná pouze o diverzifikaci migrantů nebo menšin, ale i o diverzifikaci zdánlivě homogenní jazykově a občansky definované většiny, a to mimo jiné cestou postupné asimilace migrantů. Například vzhled mluvčích češtiny i jejich jazykový projev jsou ve srovnání s devadesátými lety mnohem rozmanitější a po změně zákona o občanství v roce 2013, která umožnila dvojí občanství, vzrostl počet občanů ČR neevropského původu, mimo jiné právě Vietnamců.

Superdiverzifikace ČR a zdejší Vietnamci

Tato etnická skupina přispívá k superdiverzifikaci ČR už tím, že se neustále vnitřně rozrůžňuje. Ti, kdo ji tvoří: (a) přišli do ČR v různé době a za různých podmínek – v sedmdesátých a osmdesátých letech šlo o časově omezený pracovní nebo studijní pobyt na základě mezistátních dohod, od devadesátých let už jejich migrace nebyla ani centrálně řízená, ani časově omezená: migranti přicházeli za účelem podnikání, jako děti nebo mladí dospělí za účelem sloučení rodiny, jako agenturní dělníci a v posledních letech také jako zájemci o studium na českých vysokých školách, například na Technické univerzitě v Liberci nebo České zemědělské univerzitě v Praze [srov. např. Brouček 2016]; (b) na rozdíl od Vietnamců žijících v USA nebo ve Francii [srov. Martínková 2011: 195–198] pocházejí až na malé výjimky ze severního Vietnamu [srov. např. Brouček 2016: 27–38]; (c) dosáhli různého vzdělání, a to jak ve Vietnamu, tak i později v ČR nebo v bývalé NDR [Pechová 2007: 11]; (d) vykonávali a/nebo vykonávají různé profese a mají různý socioekonomický status; například Brouček [2016: 49–50] rozlišuje elitu, tj. bohaté podnikatele, střední třídu, majitele obchodů, a „nižší třídu“, tj. bývalé agenturní dělníky vykonávající pomocné a jiné práce (k profesním kariérám vysokoškolsky vzdělaných vietnamských mužů a žen jedenapůlté generace srov. Formánková, Lopatková [2018]); (e) v ČR žijí různě dlouhou dobu – sami se dělí na starousedlíky, tj. ty, kteří přišli do ČR studovat nebo pracovat před rokem 1989

nebo na počátku devadesátých let, jejich potomky a na nově příchozí, tj. ty, kteří do ČR přišli až po roce 2000 [Freidingerová 2014: 94–106]; (f) přišli do ČR v různém věku – příslušníci první generace až v dospělosti, takže jejich socializace proběhla ve Vietnamu, příslušníci jedenapůlté generace absolvovali alespoň část základní školní docházky v Česku a příslušníci druhé generace se zde narodili (k vymezení migračních generací/kohort srov. Rumbaut [2012], k jejich využití při popisu vietnamské komunity v ČR srov. Freidingerová [2014] aj.). Podstatné rozdíly ale existují i mezi příslušníky téže generace: například jazykové znalosti starousedlíka-absolventa české VŠ a jeho kontakty s českými spolužáky bývají výrazně lepší než jazykové znalosti a kontakty jeho vrstevníka, který do ČR přijel v osmdesátých letech pracovat v továrně, absolvoval tříměsíční kurz češtiny, pohyboval se především mezi Vietnamci a k vyřízení pracovních a částečně i mimo-pracovních záležitostí využíval tlumočníka nebo vedoucího skupiny [srov. např. Ngo 1989; Martínková 2008].

K superdiverzifikaci ČR přispívají zdejší Vietnamci i tím, že se jejich nejmladší generace postupně integruje do české společnosti a tím ji činí různorodější. Díky rozšířené představě, že dospělí Vietnamci jsou pracovití a že se jejich děti dobře učí, a díky tomu, že české majoritě (zejména ve velkých městech a především v Praze) zprostředkovávají exotické podněty hlavně v oblasti gastronomie, totiž zvláště mladá generace zdejších Vietnamců představuje pro jistou část většinové populace akceptovatelnou etnickou menšinu (v diskusích pod blogy a v internetových diskusích jsou často stavěni do protikladu k Romům a muslimům).

Práce popisující zdejší vietnamskou komunitu jako vnitřně rozrůzněnou a proměňující se celek donedávna podávaly spíše detailní popis „staré diverzity“, tj. orientovaly se na věk respondentů, příslušnost k dané migrační kohortě, délku pobytu či socioekonomický status [srov. zvl. Freidingerová 2014; Brouček 2016; Freidingerová, Mai 2018]. Nejnovější práce však oprávněnost Slobodova chápání [2016] situace v ČR jako jisté formy superdiverzity v zásadě potvrzují: ukazují, že rozdíly v trajektoriích užívání a osvojování jazyků existují nejen mezi příslušníky první, jedenapůlté a druhé generace, ale i mezi příslušníky téže generace [Sherman, Homoláč v tisku], a především zdůrazňují to, že se identita mladých Vietnamců vyvíjí a že se způsob její prezentace liší podle kontextu [Svobodová, Jánská 2016; Svobodová 2017].

Za jeden z projevů superdiverzifikace považujeme aktivity mladých Vietnamců v česky psaném novomediálním prostoru [k roli nových médií v rozvoji superdiverzity srov. Blommaert 2013 aj.]. V jejich textech jsou totiž v zásadě monolingvní a monokulturní příslušníci majority mj. konfrontováni s tím, že vztahy mezi jazykem a kulturní či etnickou identitou mohou být mnohem složitější.

Data

V tomto článku využíváme data z let 2008–2017, a to:

a) Blogy¹

Celkem 576 příspěvků z 13 blogů publikovaných především na serverech iDNES.cz a Aktuálně.cz v letech 2008–2017. Tyto blogy psalo šest Vietnamců a devět Vietnamek (jeden z blogů měl tři autorky) jedenapůlté a druhé generace. Působení blogerek se jeví jako významnější: Začaly blogovat jako první, zavedly téma identity i samo pojmenování *banánové děti*, jejich příspěvky vyvolaly rozsáhlé diskuse, častěji také publikovaly či dodnes publikují i v tradičních médiích. Do Thu Trang² byla v roce 2016 za blog Asijatka.cz nominována na cenu Magnesia Litera. Duong Nguyen Jirásková vydala v roce 2017 knihu *Banánové dítě Vietnamka v české džungli*.

b) Vlogy

Celkem šest příspěvků youtuberky Andie Nguyen z let 2015–2016, především její první příspěvek *Otravný řeči Čechů, co říkávají Vietnamcům* (k 17. 1. 2020 468 787 zhlédnutí a 2 535 komentářů).

Celkem 80 příspěvků zveřejňovaných od roku 2013 na YouTube kanálu EmperKingVision (k 17. 1. 2020 138 000 sledujících).

c) Facebooková stránka Přiznání Vietnamců (dále PV, k 17. 1. 2020 23 796 sledujících)

Na této stránce píšou od roku 2013 mladí Vietnamci především druhé generace mimo jiné o svých zkušenostech s mezigeneračními i mezinárodními vztahy. Na jejich příspěvky nezřídka reagují jejich čeští vrstevníci.

d) Diskusní příspěvky Vietnamců i Čechů pod výše uvedenými blogy a pod články na stránkách Klubu Hanoj, vlogy a posty na PV.

e) Jazykověbiografická interview

Celkem 48 jazykověbiografických, případně i následných interview [Sherman, Homoláč 2014] s 20 respondenty jedenapůlté a 11 respondenty druhé generace. Dvě respondenty jsou aktivními blogerkami a jeden respondent administrátorem facebookové stránky PV. Tato data jsme využili především jako zdroj infor-

¹ Česky psané blogy mladých Vietnamců analyzovala Vídenská [2010]. Z její bakalářské práce přebíráme texty „Do řady! Do řady! Kráčejte na Východ, milé vietnamské děti!“, „Do Vietnamu se vracet nebudu, Mladí čeští Vietnamci – tradice nebo integrace?, Tak dost!, Vietnamky se rozhodly mezi sebou blogově válčit a Introduction, na internetu už jinak nedostupné.

² Vietnamská jména a příjmení píšeme bez diakritiky a v pořadí, v jakém je užívají autoři analyzovaných textů.

mací o tom, zda se identifikují s některou z kategorií vyskytujících se v analyzovaných novomediálních textech.

Východiskem naší analýzy byly příspěvky na blogu Duong Nguyen Jiráskové, v nichž byla kategorie „banánové děti“ uvedena do širšího oběhu a opakovaně tematizována. Poté jsme se zaměřili na to, zda je tato kategorie užívána i na jiných blozích a jaké rysy jsou jí tam připisovány. Analýza diskusí pod těmito blogy ukázala, že vietnamští diskutující se většinou považovali za nositele kategorie „banánové děti“, ale někteří existenci této kategorie striktně odmítali. Ty jsme podle reakce jedné z blogerek na ně, citované v názvu našeho článku, pojmenovali „mladí, nenakažení Vietnamci“ (Vietnamky se rozhodly, 17. 7. 2008³). Analýza facebookové stránky PV pak ukázala, že její příspěvatelé o sobě také mluví jako o „banánových dětech“, ale na rozdíl od výše zmíněných blogerů a blogerek už svou existenci v ČR považují za samozřejmou. Proto tuto kategorii označujeme „mladší generace banánových dětí“.

Teoreticko-metodologický rámec

Proměna etnických identit jakožto součást procesu superdiverzifikace

Podle Blommaerta charakterizuje superdiverzitu či přechod k ní mimo jiné to, že se (až k nepoznání) proměňují kategorie jazyk, identita a kultura. Když se v souvislosti s těmito procesy užívají komponenty *trans-*, *multi-* aj. a vymezují se entity jako *multilingvní repertoár* nebo *hybridní identita*, vytváří to podle něho mylnou představu, že jazyky či etnické identity, jejichž míšením tyto nové entity vznikly, nebyly superdiverzifikací nijak zasaženy [Blommaert 2013: 617]. S tímto tvrzením se ztotožňujeme a považujeme za vysoce nepravděpodobné, že by s hybridizací identity mladých Vietnamců současně nedocházelo k proměně kategorií „Vietnamci“ a „Češi“. Jako etnometodologicky orientovaní analytici, sledující perspektivu aktérů samých [srov. např. Nekvapil 2010], však musíme konstatovat, že ti, kteří v analyzovaných textech prezentují svou identitu jako hybridní, kategorie „Češi“ a „Vietnamci“ nijak neproblematizují, zůstávají pro ně „ontologically intact“ [srov. Blommaert 2013: 613]. Jako homogenní, neproměnné totiž představují pozadí, na němž může vyniknout jejich postavení „mezi“ dvěma etniky.

Členská kategorizační analýza

Při analýze toho, jak Vietnamci jedenapůlté a druhé generace konstruuji svou identitu v nových médiích, vycházíme z členské kategorizační analýzy [Sacks

³ U ukázek uvádíme zkrácený název a datum zveřejnění, úplné odkazy jsou uvedeny v seznamu citovaných pramenů na konci článku. U textů již nedostupných na původní adrese nebo blíže nedatovaných uvádíme jen rok.

1992; Nekvapil, Leudar 2006]. Tento přístup zkoumá, jak členové nějakého společenství v interakci vybírají kategorii ze souborů možných kategorií (například při popisu osoby mohou ze souboru „národnost“ zvolit například kategorii „Vietnamec“) a přisuzují jí určité kategoriální predikáty (například „být pracovitý“). Kategorizace, tj. výběr kategorie a kategoriálních predikátů, se řídí pravidly (například vybrat pro daného jedince jen jednu kategorii z daného souboru) a je situačně podmíněná, děje se pro účely dané interakce.

V tomto článku sledujeme, s jakými kategoriemi pracují a s jakými kategoriálně vázanými aktivitami (jako ekvivalent dále užíváme výraz „rasy“) je spojují mladí Vietnamci na česky psaném internetu.

Autoři analyzovaných textů používají jazykové, národnostní (i jiné) kategorie jako zdroj „pro praktické účely“ [Garfinkel 1967: 7], v neposlední řadě právě pro vymezení vlastní individuální či skupinové generační identity. Slouží jim k tomu, aby se – pro české čtenáře – vydělili z jednolité „masy“ Vietnamců, aby mohli – nezřídka v protikladu ke generaci svých rodičů – psát o sobě a svých vrstevnících, například o tématech jako přísná rodičovská výchova nebo hledání partnera. Pro tento účel nejčastěji využívají dvojici kategorií „my“ / „mladí Vietnamci“ – „starší Vietnamci“ / „rodiče“. Pokud to však dělají blogeři na internetových stránkách velkých českých deníků, je to něco jiného, než když s touto dvojicí kategorií pracují autoři příspěvků a diskutující na PV. V prvním případě autory analyzovaných textů spojuje se čtenáři českost, evropanství, v druhém případě je zdá se mnohem silnějším spojovacím prvkem věk.

Užívání kategorií může být také prostředkem, jak se prezentovat jako expert. To platí zvláště pro užívání kategorie Vietnamci „první, jedenapůlté a druhé generace“, které se prostřednictvím neziskových organizací zaměřených na tuto skupinu dostaly do textů některých mladých Vietnamců z odborného diskurzu.

Kategorizace také umožňuje aktérům prezentovat vlastní verze vietnamské tematiky, je využívána v „boji“ o to, kdo je oprávněn či kvalifikován zprostředkovat majoritě informace o Vietnamcích v ČR a o Vietnamu, či verze je ta pravá, autentická. A v neposlední řadě pomáhá pisatelům kategorizujícím se jako „banánové děti“ získat pro svou věc sympatizanty mezi českými čtenáři. Viz například (...) *jste mostem mezi Asií svých otců a maminek a Evropou svých budoucích dětí, není divu, že se ve vás přetlačuje hluboká úcta k rodině a tradicím s touhou žít jinak, po svém, najít si svoji cestu* (...). *Trefně jste svou generaci označila za banánové děti* (Dvojí život banánových dětí – diskuse, 4. 2. 2008).

Tři identity mladých Vietnamců v česky psaných nových médiích

Na základě dosavadní literatury o Vietnamcích žijících v ČR i vlastního výzkumu (viz poznámka pod čarou *) dále vycházíme z toho, že identita příslušníků jedenapůlté a druhé generace je hybridní: tyto lidé na rozdíl od majority mluví dvěma jazyky, slaví dvě různé sady svátků, jejich příbuzní žijí v jiné zemi atd.

Reifikace prožívané hybridní identity mladých Vietnamců probíhá již více než deset let pomocí označení *banánové dítě* či *banán*, jimiž má být řečeno, že dotyčný jedinec má žlutý zevnějšek, ale bílý vnitřek, neboli že vypadá jako Vietnamec, Asiat, ale chová se více jako Čech, Evropan. Na existenci této metafory není nic neobvyklého. Metafory spojené s jídlem (viz též *oreo*, *coconut*, *apple* [Racial Slur Database 2013]) se pro osoby, jejichž uvažování a chování se liší od očekávání, které vyvolává jejich vzhled nebo například deklarovaná příslušnost k nějaké skupině, užívají již dlouho; obvykle jde o hanlivé označení hybridních sociokulturních identit. Protože tyto metafory užívají zpravidla příslušníci téže etnické skupiny, nesou i významový prvek zrady této skupiny. Častá označení pro lidi (alespoň částečně) afrického původu, kteří jednají více jako lidé evropského původu, jsou například *oreo* (po sušence, která má bílý krém mezi dvěma čokoládovými pláčky) nebo *kokos* [např. Rudwick 2008]. Za součást takového jednání může být považována například volba jazykové variety; Rudwick [ibid.] píše o označení *kokos* nebo *oreo* pro člověka, který používá angličtinu místo isiZulu.

O užívání označení *banánové děti* v českém prostředí a v Polsku se v odborné literatuře poprvé zmiňuje Černík [2006]. O několik let později se toto označení stalo pracovním a nakonec i definitivním názvem dokumentárního filmu M. Ryšavého, který měl premiéru v roce 2009 a na jehož vzniku se podílela organizace Klub Hanoi. K jeho rozšíření pak významně přispěla blogerka Nguyen Thi Thuy Duong, která je v roce 2008 začala používat na svém blogu. Jak už bylo řečeno výše, v česky psaných nových médiích jsme identifikovali tři verze identity mladých Vietnamců v ČR – „banánové děti“, „mladé, nenakažené Vietnamce“ a „mladší generaci banánových dětí“.⁴ Jako „banánové děti“ se kategorizovali blogeri a především blogerky z jedenapůlté generace, publikující od roku 2008 (k počátkům blogování mladých Vietnamců v češtině srov. Martínková [2011]). Šlo o středoškoláky nebo vysokoškoláky, z nichž někteří strávili alespoň část studia v zahraničí a/nebo takto naplňovali své literární ambice. Jejich mediální aktivita byla částečně podnícena zájmem českých médií (viz *Byly Vánoce roku 2007 a jeden ze správců blogů Aktuálně mě nenápadně přesvědčuje o tom, že bych měla zkusit psát blogy*, Banánové děti v české džungli po 7 letech, 12. 3. 2015), nárůstem počtu vietnamských ekonomických migrantů, negativními zprávami o Vietnamcích v médiích, policejním zásahem v tržnici Sapa v Praze 4 a zhoršením situace vietnamských agenturních pracovníků v důsledku ekonomické krize [srov. Brouček 2016].⁵

⁴ Mladí Vietnamci konstruují českou svou identitu především v každodenních interakcích s českými a vietnamskými vrstevníky a někteří také v rozhovorech s novináři nebo výzkumníky [srov. např. Svobodová, Janská 2016; Svobodová 2017].

⁵ Například blogerka Trang Tran Thu se opakovaně věnovala problémům spojeným s příchodem velkého počtu vietnamských agenturních dělníků v letech 2007–2008 a jejich pozdějším propouštěním, a to z perspektivy již usedlých Vietnamců i z perspektivy majority (viz ukázku 7).

Texty „banánových dětí“ byly primárně určeny českým recipientům. Jejich deklarovaným cílem bylo přiblížit majoritě život místní vietnamské komunity a především ji upozornit na existenci jazykově a kulturně adaptovaných mladých Vietnamců a tím přispět ke sblížení obou etnik, viz například *(p)saním článků bych chtěla vést ke vzájemnému pochopení mezi českými obyvateli a vietnamskou komunitou žijící v Čechách* (Introduction, 8. 3. 2008) nebo *Doufám, že se vám článek líbil a že jste si udělali lepší názor na Vietnamce a nedržíte se pouze té obecné myšlenky, že každý Vietnamec = stánkař na tržišti* (Vietnamská společnost v Čechách, 18. 10. 2008). Tito pisatelé se také snažili vyvracet negativní obraz Vietnamců jako neplatičů daní, majitelů jídelen nedodržujících hygienické standardy nebo výrobců drog, který česká veřejnost podle jejich názoru sdílí mimo jiné kvůli tomu, jak se o Vietnamcích informuje v médiích.

O tom, že blogy „banánových dětí“ četli či zprostředkovaně znali i někteří Vietnamci, svědčí mj. pasáže, v nichž blogeri reagovali na kritiku ze strany starší generace nebo ji předjímal, viz například *Už mám dost těch urážek na mou adresu ze strany některých starších Vietnamců, které vznikly jen z neporozumění mých článků. (...) Když nesouhlasíte s mými názory, proč prostě nenapíšete článek, který má dojmy vyvrátit?* (Tak dost!, 10. 3. 2008).

Jako „mladé, nenakažené Vietnamce“ označujeme ty, kteří se polemicky vymezovali vůči „banánovým dětem“ v diskusích pod jejich blogy. Soudě podle jejich vyjádření šlo často o lidi, kteří alespoň nějaký čas studovali na vysoké škole. Zpochybňovali kompetenci „banánových dětí“ jako zdroje informací o Vietnamu, místních Vietnamcích a především jejich právo mluvit za jiné mladé Vietnamce v ČR. Viz *Vy zřejmě moc vietnamců ve vašem věku neznáte a celkově vaše představy o Vietnamu jsou dosti povrchní (...) měla byste na konci každého článku naznačit, že jde čistě o váš subjektivní názor* (Dvojí život banánových dětí – diskuse, 19. 3. 2008).

Soudě podle textů nositelů kategorie „mladší generace banánových dětí“ na Facebooku nebo YouTube a rozhovorů s našimi respondenty šlo většinou o středoškolské, případně vysokoškolské studenty, kteří se narodili v Česku v druhé polovině devadesátých let a později. Na PV sdíleli životní zkušenosti s jinými mladými Vietnamci, ale jejich příspěvky četli a komentovali i mladí Češi. Generační zkušenost vyjadřují i videa na YouTube kanálu EmperKingVision, mj. parodující scény ze života místních Vietnamců (například *Večeře u NGUYENŮ!*, 30. 1. 2017) a stereotypní obraz Vietnamců jako pěstitelů marihuany nebo pojídačů psů (například *Stereotypy Vietnamců*, 9. 3. 2015). Počet zhlédnutí těchto videí svědčí o tom, že je sledovali i Češi. Především Čechům byla určena i videa vlogerky Andiexoan (viz zvláště *Otravný řeči Čechů*, 18. 1. 2015).

Dále se zaměříme na to, jaké rysy prisuzovali autoři analyzovaných textů vlastní kategorii a zda svou identitu prezentovali jako hybridní.

„Banánové děti“

Autoři analyzovaných blogů připisovali „banánovým dětem“ především to, že žijí *dvojitý život* (srov. např. čeští přátelé mi neřeknou jinak než „Jardo“. :) *Mezi vietnamské přátele jsem zase „Phuong“, „CarrotJack“... Takže jmén mám více než dost! :) To také napovídá, že žiju si „dvojím životem“*, Nguyen The Phong, 2008) a že se počestili, tj. že mluví více a často lépe česky než vietnamsky a že přinejmenším částečně myslí a chovají se jako Češi. Uvedené i další rysy kategorie „banánové děti“ podává s nadsázkou autorka ukázky 1 (zde sice užívá kategorii „český Vietnamec“, ale jinde se kategorizuje jako „banánové dítě“). Viz zvláště řádky 2–3, 4–5, 7–8, 10, 12 a 14.

(1)

- 1 Jsi český Vietnamec, když:
  - 2 mixuješ češtinu a vietnamštinu podle toho,
  - 3 jak ti to přijde na jazyk
  - 4 máš někde po Čechách, Moravě a Slezsku
  - 5 českou „babičku, dědu, strejdu, tetu“
  - 6 (...)
  - 7 bereš své české kamarády na „výlet“ nebo
  - 8 „exkurzi“ do SAPY
  - 9 (...)
  - 10 mluvíš vietnamsky s českým přízvukem
  - 11 (...)
  - 12 jezdíš do Vietnamu „domů na návštěvu“
  - 13 (...)
  - 14 zřejmě se jednou staneš občanem ČR
  - 15 (...)
  - 16 směješ se vtipům o Vietnamcích
  - 17 děláš vtipy o Vietnamcích.
- (Jsi český Vietnamec, 6. 3. 2013)⁶

Hybridní povahu identity „banánových dětí“ líčili ti, kteří se takto kategorizovali, převážně jako něco pozitivního. V ukázce 2 viz řádky 1–2 a metafory *multi-kulturní koktejl* a *život „na mostě“ mezi různými kulturami* (řádky 5, 6–7). Bránili se představě příslušníků obou etnik, že by měly mít jednoznačnou etnickou identitu (viz zvláště řádky 1–2, 4–7 v ukázce 3). Svou identitu totiž chápali jako věc osobní volby a hledání, viz řádky 7–8 a 5–6 v ukázce 2 a řádky 2–3 v ukázce 3).

⁶ Z důvodu zachování autenticity nebyly ukázky redakčně upraveny.

(2)

- 1 Jsem banánové dítě, svrchu žlutá (asijské kořeny),
  - 2 uvnitř spíše bílá (evropské vlivy). A jsem tomu ráda.
  - 3 Asie a Evropa mi daly všechny dostupné ingredience
  - 4 k tomu, abych si mohla namíchat svůj vlastní
  - 5 multikulturní koktejl. (...) Po letech boje
  - 6 se sebou samou jsem došla k názoru, že můj život
  - 7 „na mostě“ mezi různými kulturami je zajímavý
  - 8 a hodnotný právě díky tomu, jaký je. Střet kultur je moje volba.
- (Duong Nguyen Jirásková, 2016)⁷

(3)

- 1 Už nechci mluvit za Vietnamku, když se mě ptají Češi,
- 2 jak se mi to tu líbí. (...) Nechte mě mluvit jen za sebe,
- 3 za člověka žijící v Čechách, řekla bych, že mám ráda
- 4 české pivo. (...) Nebudu žít, jen abych se stala
- 5 „pravou“ Vietnamkou, či Češka ve vietnamském slupku.
- 6 Vietnamka, to není moje jméno, není moje značka
- 7 a já nejsem vůbec západně padělaná Vietnamka. (...)

(Do řady!, 10. 1. 2009)

Nutnost volit mezi kategoriemi „Češi“ a „Vietnamci“ zpochybňovali někteří pisatelé tím, že akcentovali vlastní zkušenost s dalšími jazyky a kulturami (viz například *Priznání Vietnamky a Češky se špetkou Francie*, 10. 3. 2015), jiní tím, že zdůrazňovali svou regionální identitu, viz například *Mluvím vietnamsko-plzeňským akcentem, a když se vožeru (opiju), neumím skloňovat. No a? Jsem Plzeňáčka* (Do Vietnamu se vracet nebudu, 20. 11. 2009).

Jako součást hledání vlastní identity je v analyzovaných textech popisován návrat k vietnamštině a vietnamské kultuře, tj. snaha zlepšit si vietnamštinu a poznat lépe vietnamskou kulturu. V ironicky pojaté ukázce 4 je tento návrat podán jako průvodní jev dospívání (viz řádky 3–4), ukázka 5 svědčí o tom, že roli hraje i uvědomění si toho, že zvolenou individuální identitu musí akceptovat i okolí, majorita (viz řádky 6–8).

(4)

- 1 Bohužel nemám tu čest, ale moji kamarádi mi vždycky
- 2 vyprávěli, že existuje proces jménem „vietnamizace“.

---

⁷ Toto je upravená verze původní, na internetu již nedostupné sebecharakteristiky na jejím blogu.

- 3 Vietnamizace se objeví ve věku 15–16 let, když
- 4 pubertáči mají potřebu si najít svou vnitřní identitu
- 5 v souladu s vzhledem.
- 6 Kámoši prostřednictvím internetu googlovali
- 7 všechny informace o Vietnamu, cítili se být
- 8 nepraví Vietnamci a chtěli se chybějící znalosti
- 9 naučit/doučit. (...)

(Mladí čeští Vietnamci, 13. 9. 2008)

(5)

- 1 (...) Že bych mohla být pro Čechy jaksi ehm exotickým
- 2 zjevem, jsem si uvědomila až s letošním znojemským
- 3 vinobraním, hodně kluků, mladých či starých pánů,
- 4 co šli kolem, si k nám kolikrát zaskočilo na burčák
- 5 jen proto, že jsem, kdo jsem, a mluvím česky, tak
- 6 jak mluvím. (...) S touto událostí jsem si už konečně
- 7 uvědomila to, co jsem si měla naplno uvědomit
- 8 už dávno. Nikdy mezi Čechy pořádně nezapadnu.
- 9 Dennodenně je mi připomínáno, jak jsem odlišná.
- 10 Ze strany komunity, ze strany české. Třeba nevinnou
- 11 narážkou při normální konverzaci. (...) Či při vyslovení
- 12 mého jména (...) Nebo v diskuzích pod články. (...)
- 13 Dnes už to vím, nikdy nemůžu být Češka. Protože jsem
- 14 se tu nenarodila, protože žiji se svými vlastními rodiči
- 15 a ne v české rodině. Protože stále ovládám mateřský
- 16 jazyk dobře, protože mě to někdy táhne zpět tam,
- 17 odkud pocházím. Protože miluju Vietnam. Protože jsem jiná (...)

(Češka nikdy nebudu, 3. 11. 2008)

Jako Vietnamci bez dalšího určení se tito blogeři kategorizovali výjimečně, zvláště v příspěvcích o vietnamské kuchyni, tradicích nebo o Vietnamu.⁸ Ale i tam, kde se hlásili k vietnamskému původu či psali o Vietnamu jako *vlasti, kolébce, domovu no. 1* nebo použili metaforu *kořenů* (viz řádek 1 v ukázce 2 a řádek 2 v ukázce 6), obvykle zdůrazňovali, že jsou ovlivněni především českým prostředím a že chtějí žít v Česku (viz řádky 2–5 v ukázce 6).

⁸ Popularizaci vietnamské kuchyně se soustavně věnovali či stále věnují autorky blogu *Viet Food Friends* a blogger Tiep Nguyen Huu (<https://vietaip.wordpress.com/>), příspěvky s touto tematikou se ale ve sledovaném období objevily na většině analyzovaných blogů a vlogů.

(6)

- 1 Přestože je Vietnam mojí kolébkou a odtud pocházejí
- 2 moje kořeny, nehodlám se tam vracet. Ani nevím
- 3 zda by moje myšlenky a postoje k životu, které
- 4 jsou z valné části ovlivněné západní kulturou, vůbec
- 5 zapadli mezi zdejšími. Jednoho dne snad pochopím,
- 6 jak se věci skutečně mají, čímž lze ovlivnit můj názor
- 7 ohledně návratu. Vietnam však mám přes to všechno
- 8 ráda a budu ho mít neustále v srdci jako svůj domov no. 1.

(Introduction, 8. 3. 2008)

Jako součást zdejší vietnamské komunity se nositelé kategorie „banánové děti“ charakterizovali tam, kde se pokoušeli o její obecnější charakteristiku nebo ji bránili před kritikou majority. V ukázce 7 (řádky 1–4) je součástí této obrany rozlišování mezi již usedlými a *novými* či *nově příchozími* Vietnamci, jimž je přisuzována neadaptovanost na české prostředí, způsobující problémy ve vztazích mezi majoritou a zdejší vietnamskou minoritou (viz charakteristiku stánkařů a nově příchozích Vietnamců na řádcích 4–6 v ukázce 8).

(7)

- 1 Vy vidíte Vietnamce jako celek, bohužel poslední
- 2 dobou nejsme jednotní. Počet Vietnamců v ČR
- 3 roste až šokově. Noví lidé přichází a docela změnili
- 4 naši tvář. Perou se před továrnou, na trhu a také
- 5 v nočním klubu. Sem tam někdo někoho bodá,
- 6 pak někdo je zatčen z pěstování marihuany. (...)
- 7 Tak pojďme se podívat na život nově příchozích
- 8 Vietnamců a lépe je poznat dřív než v hlavě
- 9 si vytvořit nějaké předsudky.

(Jak opravdu žijí Vietnamci v ČR?, 2. 8. 2008)

Míra adaptovanosti na české prostředí byla pro „banánové děti“ také hlavním kritériem, podle něhož členily vietnamskou menšinu v ČR. Například autorka ukázky 8 proti *počeštěn(ým) banán(ům)* staví kromě starší generace i své vrstevníky, kteří také vyrostli v ČR, ale *dokázali (si) udržet vše asijské, vietnamské, vše, co je starodávné, čisté a neposkvrněné* (viz řádky 10–12).

(8)

- 1 Ti nejstarší, kteří myslí ještě staromódně, podle tradic,
- 2 nám kázali, ať píšeme o svých krajanech v co nejlepším
- 3 světle (...) Další byli Vietnamci vyrůstající zde od malička,

4 kteří mysleli také staromódně a podle tradic, ti nás
 5 ale obvinili z toho, že nechápeme naprosto nic
 6 a píšeme nesmysly. A pak jsme tu my, banáni, značně
 7 počestění, stále hledající sami sebe a vlastní příslušnost,
 8 kteří se snažili něco změnit. (...) Velice obdivuji své mladé
 9 krajany – druhou skupinu – kteří tu žijí od malička,
 10 stejně jako já, a přesto si dokázali udržet vše asijské,
 11 vietnamské, vše, co je starodávné, čisté a
 12 neposkvřené. Já jsem to už nedokázala, ale přece mě
 13 za to nemůžete odsuzovat. Prostě jsem se počestila,
 14 je to jen kvůli mě, nikomu jinému (neházejte to na styl
 15 výchovy mých rodičů), prostě jsem napůl česká. (...)
 (Vietnamky se rozhodly, 17. 7. 2008)

Autor ukázky 9 rozčlenil *vietnamskou společnost v ČR* podle znalosti obou jazyků a znalosti či dodržování zvyklostí v obou prostředích, povahy styků s majoritou a toho, zda svou budoucnost spojují s Českou republikou, na stánkaře a nové přistěhovalce, podnikatele a obchodníky a mladé Vietnamce, převážně studenty, viz zvláště řádky 1–2, 4–5, 6–8, 11–16.

(9)

1 (...) stánkaři a noví přistěhovalci z Vietnamu (...) neumějí
 2 vůbec česky (...) Radši by se odstěhovali do Vietnamu,
 3 ale jejich současná finanční situace jim to nedovoluje. (...)
 4 Z jejich pohledu jsou Češi úplně cizí bytosti. (...) Češi si
 5 s nimi nerozumí, proto jsou mezi nimi takové problémy.
 6 Dvě naprosto odlišné komunity. Druhou skupinu tvoří
 7 Vietnamci znající trochu více Českou republiku. Neumí
 8 dokonale česky, ale s Čechy se jakžtakž dorozumí. (...)
 9 Někdy v budoucnosti se ale do Vietnamu určitě vrátí.
 10 Jsou to hlavně podnikatelé a obchodníci. A poslední
 11 třetí skupinu tvoří (...) převážně vietnamští studenti
 12 chodící do českých škol. Mají mnoho přátel mezi Čechami.
 13 Nebo dokonce i lásku, (...) Většina z nich ovládá lépe
 14 češtinu než jejich rodný jazyk – vietnamštinu. Znají lépe
 15 i českou kulturu než tu vlastní. Žít v České republice
 16 je pro ně samozřejmostí. Hodlají tu zůstat i do budoucna
 17 a pracovat tu a založit v Čechách rodinu. (...)
 (Vietnamská společnost v Čechách, 18. 10. 2008)

Konstitutivním rysem kategorie „banánové děti“ je podle jejích nositelů „život ve dvou světech“. K majoritním čtenářům se obracejí jako jazykově i sociálně kompetentní členové české společnosti, kteří jsou jim schopni zprostředkovat informace o Vietnamu a vietnamské menšině v ČR. Svou individuální identitu prezentují nositelé této kategorie jako výsledek volby a hledání. To, že má hybridní povahu, obvykle považují za přednost, jako zdroj problémů ji prezentují především tam, kde se jejich „české“ normy rozcházejí s normami a postoji jejich rodičů a starší generace vůbec.

„Mladí, nenakažení Vietnamci“

Nositelé této kategorie o sobě obvykle psali jako o (mladých) Vietnamcích, ale označení „nenakažení“, ironicky užívané jednou z blogerek (viz výše), vystihuje velmi dobře to, jak se sami charakterizovali, viz například *Přijel jsem do čech před 14 lety a nyní studuji Mezinárodní Vztahy na Vše. Nevedu dvojitý život a ani se necítím jako banán nebo nějaké jiné tropické ovoce. I přesto, že mám české občanství se vždy hrdě hlásím ke svému původu* (Dvojitý život banánových dětí – diskuse, 19. 3. 2008). Jako nejdůležitější část své identity prezentovali tyto pisatelé etnickou příslušnost, hrdost na vietnamský původ a zdůrazňovali, že jejich znalost češtiny a české kultury ani české občanství nemohou na tom, že jsou Vietnamci, nic změnit, viz řádky 2–5 v ukázce 10.

(10)

- 1 At Vietnamec zustane Vietnamcem a Cech zase Cechem
- 2 na tom nevidim nic spatneho! Pokud nejakej Vietnamec
- 3 tvrdi, ze je Cech jen pro to, ze umi dobre cesky, tak lze
- 4 sam sobe. !Ja jsem Vietnamec a zustanu Vietnamcem
- 5 i kdyz budu mit ceske občanstvi. Ale narodnost VN.

(Do řady! – diskuse, 15. 1. 2009)

Možnost, že je identita mladých Vietnamců v ČR hybridní, odmítali a deklarovali takové identity „banánovými dětmi“ chápali jako projev zapomínání, ztráty kořenů u konkrétního jedince (viz řádky 4–10 v ukázce 11).

(11)

- 1 Slečno Duong jestli žijete dvojitým životem, tak
- 2 je to opravdu jen Váš způsob. A nazvat se
- 3 banánem? Žlutý zevnitř a bílý uvnitř? Co je to
- 4 za nesmysl? Žlutý zevnitř jste a to se nedá
- 5 změnit a jestli máte opravdu tak hezký
- 6 vztah k rodinně, jak píšete, tak nemůžete

- 7 být ani bílí unitř. V nejlepším případě je
  - 8 to mix půl na půl nebo v horším případě
  - 9 převládá bílá část a zapomínáte na své
  - 10 kořeny a kulturu. A k pojídání psy.
  - 11 Psy nejím, byl jsem od malička vychován
  - 12 jako buddhista, ale je to kulturní zvyk
  - 13 a nikdo nemá právo to odsuzovat.
  - 14 Na druhou stranu žijeme v ČR, takže
  - 15 musíme dodržovat zdejší zvyky a hlavně
  - 16 zákony! Pojídání psy v ČR je tehdy špatné
- (Dvojí život banánových dětí – diskuse, 23. 3. 2008)

„Mladí, nenakažení Vietnamci“ zdůrazňovali svou kompetenci ve vietnamštině a vyjadřovali se o vietnamštině svých vrstevníků (viz například *Mou jedinou výhodou oproti ostatním mé generace je to, že vietnamštinu stále ovládám perfektně*; Hai Anh, 2011). V diskusích s „banánovými dětmi“ někdy přecházeli do vietnamštiny. Zřejmě proto, že podle jejich názoru mají mladí Vietnamci spolu mluvit vietnamsky. Viz ukázkou 12.

(12)

- 1 Nemam rad vietnamske deti, ktore se povidaji cesky
- 2 na ulici. Povazuju to za ostudu a vzdychky, kdyz
- 3 takove deti potkavam na autobusu, citim se, jak jsou
- 4 vietnamci hloupi a blbi. Ano, cestina je krasna, ale
- 5 vietnamstina je nas matersky jazyk. Nesmime
- 6 na neho zapomenout. ☺

(Mladí čeští Vietnamci – diskuse, 22. 9. 2008)

Následující ukáзка z PV dokládá, že pro „mladé, nenakažené Vietnamce“ je jednání „banánových dětí“ nežádoucí odchylkou od normy či ideálu mladého Vietnamce v ČR a že identita „mladí, nenakažení Vietnamci“ je v česky psaném novomediálním prostoru nadále přítomná. Autor svým vrstevníkům vytýká, že jsou *zkažení a poevropštělí* (řádek 2): neumějí vietnamsky (řádky 20–23), používají česká jména (řádky 14–18), neváží si rodičů (řádky 5–6), o místní vietnamské komunitě nic nevědí (řádky 11–12), a kritizuje je za to, že své vietnamství jen deklarují (řádky 7–10).

(13)

- 1 Jsem doslova znechucen, jak je většina mladých
- 2 Vietnamců žijících v Česku zkažená a poevropštělá.
- 3 Po přečtení několika zde uvedených příspěvků mi

4 přijde, že snad nemyslíte na nic jiného než na sebe
5 a stěžujete si úplně na všechno. Copak si nevážíte
6 svých rodičů, svých předků, svého původu? (...)
7 No a když pak dojde na narážky na vietnamskou
8 komunitu, tak jste jak hrdinové, co jsou hrozně
9 ochotní, pracovití, hrozně moc myslíte na své
10 rodiče a chcete ukázat světu, jak jsme skvělý národ.
11 Ve skutečnosti o počátku vietnamské menšiny tady
12 v ČR víte kulový. (...)
13 Další věc, která mi nepřichází na mysl: Proč si musíte
14 dávat ta vtipná přízviska – Jakub Nguyen. Myslíte si,
15 že se tak více asimilujete? Nevím, proč tomu tak je,
16 ale každý člověk se rodí se jménem, které mu dají
17 jeho rodiče, a když pak vidím ty malé děti na tržnici,
18 jak je i jejich rodiče oslovují tzv. českým jménem,
19 je mi z toho špatně.
20 Naši generaci postihl ještě jeden problém a to náš
21 mateřský jazyk. Jsem si jist že, kdybych tohle napsal
22 vietnamsky, polovina z vás by si to ani nepřečetla, ba
23 ani by si to nedokázala přečíst. Opravdu se za to stydím.
(PV, 7. 7. 2014)

Konstitutivním rysem identity „mladí, nenakažení Vietnamci“ je etnická příslušnost. Hybridní identitu deklarovanou „banánovými dětmi“ tito pisatelé odmítají jako projev „ztráty kořenů“ (vietnamsky *mất gốc*), jako odchylku od norem zdejší vietnamské menšiny. Soudí totiž, že pro identitu mladých Vietnamců v ČR je určující etnická příslušnost a že znalost češtiny a českého prostředí na tom nemůže nic změnit.

„Mladší generace banánových dětí“

Autoři příspěvků na stránce Přiznání Vietnamců o sobě a o svých vietnamských vrstevnících obvykle píšou jen jako o Vietnamcích žijících v Česku (viz i charakteristiku PV jako *stránk(y) pln(é) přiznání, historek, každodenních problémů a příběhů ze života Vietnamců žijících v ČR*). Sousedství „mladší generace“ v názvu této kategorie má postihnout fakt, že daná facebooková stránka byla založena v roce 2013 a že většina dále uváděných ukázek pochází až z let pozdějších. Autoři analyzovaných textů se někdy označují jako *banánové dítě* nebo *banán* (viz například *Mám jenom jednoho vietnamského kamaráda a to jsem vietnamka... jsem fakt banán*, PV, 25. 9. 2014) a stejně jako „banánové děti“ prezentují jako podstatné rysy své kategorie „život ve dvou odlišných kulturách“, generačně a kulturně podmíněné

konflikty s rodiči, například kvůli výběru partnera (viz *Mí rodiče mi říkají, že si nemám brát Češku, protože prý jen chodí na párty a jedí jen rohlíky*, PV, 5. 11. 2016), a to, že jsou ze strany majority vystaveni stereotypizaci či negativnímu chování.

V závislosti na tom, za jakým účelem sebe a jiné mladé Vietnamce kategorizují, nositelé této kategorie jednou akcentují shody s „banánovými dětmi“, jindy naopak zdůrazňují odlišnosti. Když například administrátor PV upozornil na rozhovor blogerky „banánového dítěte“ Do Thu Trang na DVTV a označil jej za *super rozhovor o vn-cz tématice* (PV 23. 6. 2016), jedna z diskutujících se proti jejím názorům poměrně ostře vymezila a zdůraznila svou odlišnou generační zkušenost, viz *Tak slečna si v některých věcech hodně protirečí a dneska už dávno není pravda že vn holka nemůže mít českého partnera je jich spousta kolem nás a rodiče to podporují to vím zase já* (PV 23. 6. 2016).

Nositelé kategorie „mladší generace banánových dětí“ se liší od svých předchůdců „banánových dětí“ také tím, že se o různých aspektech svého života, mimo jiné negativním či přezíravým chováním majority, vyjadřují otevřeněji a že se při sdílení zkušeností s vrstevníky snaží být co nejvtipnější. To je dáno žánrem přiznání a samozřejmě také tím, že – soudě podle přezdívek (nicků) a obsahu příspěvků – absolutní většina diskutujících na PV jsou Vietnamci.

V následující ukázce, popisující autorovu zkušenost s verbální agresí, viz například formulaci *urážejíc mě rozkošné přímočaré oči*.

(14)

- 1 Když mi na párty nějaký neřád nadává do mé krásně
- 2 slunečné docela opálené barvy pleti či urážejíc mé
- 3 rozkošné přímočaré oči a také jejich jiskru, srovnám
- 4 ho se zemí svou pěstí plnou hněvu, uložím
- 5 do stabilizované polohy a zavolám mu rychlou.
- 6 Protože to je moje cesta ninji.⁹

(PV, 7. 12. 2013)

Stejně jako „banánové děti“ ovládá i „mladší generace banánových dětí“ podle vlastních slov lépe češtinu než vietnamštinu. Kromě příspěvků, jejichž autoři litují, že jim to brání porozumět si lépe s rodiči (viz řádky 4–5 v ukázce 15) nebo příbuznými, případně líčí směšná nedorozumění zapříčiněná nedostatečnou znalostí vietnamštiny (ukázka 16), to dokládá i fakt, že nepříliš často užitě vietnamské věty či jednotlivé výrazy pisatelé překládají (jistou roli zřejmě hraje také to, že stránku sledují i Češi).

⁹ Podobně se vyrovnávají i s předsudky, například s tím, že Vietnamci jedí psy, viz *Chtěla jsem jít na brigádu. Bylo to venčení psů. Nevzali mě* (PV, 5. 8. 2015).

(15)

- 1 Občas bych chtěla říct své matce, že pokud bude své
- 2 děti neustále porovnávat s dětmi jinými a mnohem
- 3 úspěšnějšími, nebude nikdy šťastná, nebude nikdy
- 4 spokojená. To se lehce řekne česky, ale vietnamsky jí
- 5 ani nedokážu popsat svůj den. #banánovýdětistruggles

(PV, 24. 9. 2016)

(16)

- 1 Když jsem byl ve Vietnamu tak jsem v supermarketu viděl
- 2 šunku a tam bylo napsaný: thịt nguội (šunka), a já jak
- 3 neumím číst tu vietnamskou diakritiku tak jsem si myslel
- 4 že je to lidské maso – thịt người (lidské maso).

(PV, 13. 11. 2016)

Podstatný rozdíl mezi „banánovými dětmi“ a „mladší generací banánových dětí“ je v tom, že ti druzí hybridní povahu své identity prezentují jako samozřejmou. Například autorka následující ukázky se diví, jak může přítomnost mladých Vietnamců a to, že umějí česky, stále ještě – zvláště starší – Čechy překvapovat (viz zvláště řádky 5–10).

(17)

- 1 Ty umíš ale krásně česky plynule ty ses tady narodila?
- 2 Jak to že umíš tak krásně česky? Nebudete tomu věřit
- 3 pane ale já sem chodím do školy žiju tady už od narození
- 4 (...) většinou se mě takhle ptají lidi staršího věku pořád
- 5 mě to překvapuje protože si přece jenom myslím že česká
- 6 republika je zrovna stát kde se vyskytuje vcelku mnoho
- 7 Vietnamců proto bych řekla že Češi jsou i zvyklí na to potkávat
- 8 Vietnamce že sou Vietnamci ve školách vyrůstají tady proto
- 9 se pořád divím že se stejně najde někdo kdo se diví že
- 10 umím plynule česky

(Otravný řeči Čechů, 18. 1. 2015, 0.24–1.12)¹⁰

---

¹⁰ Srov. jeden z nejvýše hodnocených příspěvků na PV: *Má učitelka češtiny si pořád myslí, že jsem se narodil ve Vietnamu a že jsem se do ČR přestěhoval nedávno. Po každé hodině se mě ptá, jestli jsem všemu rozuměl i když jsem ji několikrát řekl, že jsem se tu narodil a česky umím lépe než vietnamsky. Mám ji už dva roky a už to není vtipné, spíše mě to unavuje. Dokonce mi i po slohové práci řekla, že mám dobrou slovní zásobu a že tolik slov nečekala* (PV, 24. 10. 2016).

Jako součástí vietnamské menšiny v ČR se „mladší generace banánových dětí“ prezentuje především tam, kde se pisatel vyjadřuje ke vztahům mezi vietnamskou minoritou a majoritou obecněji. V následující ukázce viz řádky 10–13.

(18)

- 1 Jsem trochu nesvůj, když Češi nadávají na imigranty
- 2 a jejich neochotu se integrovat. Sedí u nás v hospodě,
- 3 nechají si přinést závitky s pivem a hlasitě u toho
- 4 pomlouvají muslimy, jak mají strach z toho že se nikdy
- 5 nezačlení, jak by zavřeli hranice a jak Čechy patří jenom
- 6 Čechům. Divné mi ale je, že zaplatí s úsměvem a příjdu
- 7 zase. To, že moji rodiče na integraci nemají naprosto
- 8 žádný zájem, naučit se Česky se neobtěžovali (krom pár
- 9 frází co je potřeba v restauraci) a zbláznili by se kdybych
- 10 si vzal Českou holku je Čechům očividně šumák. Díky bohu,
- 11 že nás media nehaní. Být z imigrantské komunity je očividně
- 12 v pořádku za předpokladu, že přineseme jídlo nebo
- 13 levné oblečení :))

(PV, 30. 11. 2016)

Jako Vietnamci vůbec se tito pisatelé kategorizují spíše výjimečně. O Vietnamu píšou málo a spíše jako o zemi, kde lze utrpět kulturní šok (viz řádky 2–3 v ukázce 19a), než jako o vlasti. I na PV ale může být „hanění“ Vietnamu odsouzeno jako projev ztráty kořenů (viz řádky 2–5 v ukázce 19b).

(19a)

- 1 Do Vietnamu jezdívám, jen ne tak často. Jsem
- 2 zvyklá už na jiný standardy. Jakmile jsem přiletím
- 3 do Vietnamu zažívám kulturní šok, že ho během
- 4 týdne těžce rozdýchávám.
- 5 Vietnam je krásná země: příroda, jídlo, moře
- 6 (...) Jenže když se vrátím do Čech odpovím
- 7 na otázku. „Jak bylo ve Vietnamu?“ –
- 8 „Jo bylo to dobrý, ale..všude špína, smrad,
- 9 vedro, vlhko. Jsem od hlavy až k patě
- 10 poštipaná od komárů. Z jídla jsem měla první
- 11 týden sračku. Z vody jsem dostala vyrážku.
- 12 Jinak to bylo fakt super.“

(PV, 8. 8. 2017)

(19b)

- 1 (...) Všechno pravda, ale podle Tvého podání
- 2 tak zniš jako totální „mát gốc“. Pravděpodobně,
- 3 neznáš ani historický kontext, proč tomu
- 4 všechno je, a proto se Ti utkvěly v hlavě jen
- 5 tyto negativní věci 😊 A pak nechápu, proč
- 6 VN rodiče chtějí, aby si jejich děti vzali VNmký,
- 7 když češky mají o dost lepší názor na Vietnam
- 8 😊:D 😊

(PV, 8. 8. 2017)

Konstitutivním rysem této kategorie je „život ve dvojím světě“, nutnost užívat dva jazyky a dodržovat dvojí normy jednání. Na rozdíl od „banánových dětí“ však tito pisatelé hybridní povahu své identity deklarují výjimečně. To je dáno především tím, že se obracejí primárně na ty, kteří situace a problémy, které jsou s hybridní identitou spojené, sami dobře znají. Jak ale ukázala analýza vlogu *Otravný řeči, co říkávají Češi Vietnamcům*, je tomu tak i proto, že svou identitu považují za samozřejmou a očekávají, že ji tak bude chápat i majorita.

Diskuse

Ačkoli analyzované texty patří k různým žánrům, mají různé cíle a adresáty a texty „mladší generace banánových dětí“ vznikly téměř o deset let později než texty „banánových dětí“ a „mladých, nenakažených Vietnamců“, lze předloženou analýzu shrnout takto: Mladí Vietnamci, kteří se v Česku narodili nebo sem přišli ve školním věku, prezentují jako konstitutivní rysy své identity „život ve dvojím světě“, tj. skutečnost, že v každodenním životě užívají dva jazyky a řídí se dvěma dost odlišnými normami jednání.

„Banánové děti“ jsou v naší analýze zastoupeny především blogerkami, které byly v česky psaných médiích nejaktivnější v letech 2008–2010 (podstatnou výjimkou je Duong Ngyuen Jirásková, která v roce 2014 svůj blog obnovila po pětileté odmlce), ale tato identita je v textech určených majoritě přítomná i v současnosti, nejvýrazněji na blogu Asijatka.cz. Nositelé této kategorie prezentují jako podstatný rys své identity její hybridní charakter. Psaní o sobě a o ostatních Vietnamcích chápou mimo jiné jako prostředek, jak sblížit minoritu a majoritu, resp. korigovat stereotypy o Vietnamcích šířené médii, především ty negativní (například Vietnamci pěstují marihuanu), ale někdy i ty pozitivní (například vietnamské děti se dobře učí).

„Nenakažení mladí Vietnamci“, tj. vrstevníci „banánových dětí“, na které polemicky reagovali především v diskusích pod jejich blogy z roku 2008, svou identitu za hybridní rozhodně nepovažují, znalost českého jazyka a prostředí

a ani české občanství pro ně nejsou něčím, co by na jejich vietnamském původu mohlo něco změnit, co by mělo nutně vést k jejich asimilaci.

Ti, které v tomto článku řadíme k „mladší generaci banánových dětí“, píšou stejně jako „banánové děti“ o tom, že v každodenním životě užívají dva jazyky a jednají podle norem dvou etnických společenství, ale na rozdíl od nich se tuto zkušenost primárně nesnaží sdělit majoritě, ale na PV ji sdílejí se svými vietnamskými vrstevníky. Hybridní povahu vlastní identity a samu svou přítomnost v Česku považují za samozřejmé a od majority očekávají totéž.

Rozdíly mezi popisovanými kategoriemi lze formulovat také tak, že „banánové děti“ se vymezují proti tomu, jací by podle rodičů a starší generace obecně měli být a jak by se měli chovat zdejší mladí Vietnamci, „mladí, nenakažení Vietnamci“ představy starší generace hájí a „mladší generace banánových dětí“ tento generační a kulturní spor prožívá především na individuální rovině jako konflikt s rodiči.

Nositelé těchto tří kategorií se liší také tím, zda užívají výraz „mát gốc“ (doslovně ztratit kořeny, tj. chovat se jako Čech/Evropan) a koho tak kategorizují. „Mladí, nenakažení Vietnamci“ tímto výrazem nebo jeho více či méně přesnými českými ekvivalenty označují „banánové děti“ (viz *V nejlepším případě je to mix půl na půl nebo v horším případě převládá bílá část a zapomínáte na své kořeny a kulturu* v ukázce 11) a „mladší generaci banánových dětí“ (viz *Všechno pravda, ale podle Tvého podání tak zní jako totální „mát gốc“* v ukázce 19b).

„Banánové děti“ tento výraz neužívají, ale když opakovaně mluví o svých vietnamských kořenech, je to podle našeho názoru implicitní reakce na výtky starší generace, že tyto kořeny nemají, že je ztratili. (O tom, že starší generace mladým Vietnamcům vytýká ztrátu kořenů nebo na ně apeluje, že je nesmí ztratit, se zmiňovali naši respondenti.)

Na PV se výraz *mát gốc* vyskytuje v postech upozorňujících na existenci stejnojmenného filmu mladého vietnamského režiséra Dužana Duonga z roku 2014. Tento fakt a administrátorova upoutávka na další režisérův film Bo Hai z roku 2017 (viz *Je určen pro všechny, kteří se někdy cítili, že někam nepatří, měli problémy s rodiči nebo je prostě zajímá, jestli doma mluvíme česky nebo vietnamsky*, PV, 20. 8. 2017) se zdají nasvědčovat tomu, že nositelé kategorie „mladší generace banánových dětí“ se mohou částečně jako *mát gốc* cítit. Jednoznačně převažující znevažující reakce (20b) na post, jehož pisatel toto označení evidentně vztahuje na celou tuto kategorii (20a), však vypovídají spíše o tom, že to pro ně téma nebo problém není.

(20a)

- 1 (...) Představte si, co by jste se asi dočetli kdyby existovala stránka
- 2 „Přiznání vietnamských rodičů“? Obě generace jsou úplně odlišné a
- 3 vždy zde bude nějaký konflikt a střet dvou odlišných názorů. Když se
- 4 ale pokusíme porozumět tomu druhému, je pak nasnadě dělat
- 5 různé kompromisy, co myslíte? Co mi ale nejvíce vadí jsou příspěvky,

6 ve kterých se lidé vyjadřují, jak se stydí být Vietnamcem nebo mají
7 různé narážky na Vietnamce nebo na způsob jaký my Vietnamci
8 vedeme život. Každý národ má své klady i zápory. Neexistuje
9 ideální stav. Ale vyjadřovat se tímto způsobem je jako by jste
10 nadávali svým vlastním rodičům a svým předkům. Vietnamci by
11 tomu říkali „mát gốc“. Já bych tomu řekl „vůra mát gốc vůra ngu“!¹¹
(PV 8. 10. 2013)

(20b)

jses fakt myspulin ty vole 😊

(PV, 8. 10. 2013)

Na základě analyzovaných novomediálních textů, reakcí českých čtenářů na ně i textů o mladých Vietnamcích v majoritních médiích lze říct, že v současnosti v médiích dominuje verze prezentovaná „banánovými dětmi“. Podle ní jsou mladí Vietnamci na rozdíl od starší generace jazykově i sociálně více či méně asimilováni a domnívají se, že by se Vietnamci v ČR měli více integrovat. K dominantnímu postavení této verze přispívá i to, že nositelé kategorie „mladší generace banánových dětí“ se ve veřejné komunikaci s majoritou, například na akcích typu *Banán fest*¹² nebo *Ochutnej Vietnam*, prezentují jako „banánové děti“: užívají toto označení a připisují vlastní kategorii konstitutivní rysy znalost češtiny a českého prostředí a snahu sblížit obě etnika, resp. přiblížit majoritě vietnamskou minoritu. To vše může vést k představě, že integrace Vietnamců v ČR je jen otázkou výměny generací. Jak ale ukazují texty „nenakažených mladých Vietnamců“, osvojení českého jazyka a norem jednání sdílených majoritou pro část mladých Vietnamců (zvláště z jednapůlté generace) nutně neznamená počeštění, asimilaci.

Předložená analýza představuje podle našeho názoru také příspěvek do debaty o tom, zda má v případě České republiky smysl uvažovat o počínající superdiverzifikaci:

a) V českých psaných novomediálních textech mladých Vietnamců je problematizována úloha jazyka jako jednoho z definičních rysů etnické identity, tedy něco, co je pro majoritu stále ještě nezpochybnitelné. „Banánové děti“ tak činí tím, že zdůrazňují svoje místo mezi oběma etniky, „mladí, nenakažení Vietnamci“ tím, že znalost jazyka a kultury i české občanství odmítají považovat za něco,

¹¹ Volně přeloženo: (takoví lidé) nejen ztratili kořeny, ale jsou i hloupí.

¹² Banán fest pořádá v Praze organizace Viet up, sdružující mladé Vietnamce. V propagačním textu se mimo jiné píše: *Spousta z nás považuje Českou republiku za svůj domov. Ale jsme i hrdí na naše „kořeny“.* Proto vznikla myšlenka Banán Fest. Chceme se s Vámi podělit o náš pohled na naši krásnou a bohatou kulturu. Abyste ji i nás poznali z jiné stránky než obvykle. PROČ „Banán Fest“ Jednoduše: vzhledem připomínáme sice Vietnamce (žlutí navenek), ale povahou a myšlením jsme více jako Češi (bílí uvnitř) (<https://www.facebook.com/events/113956289293238/>).

co by mělo jakýkoli vliv na jejich příslušnost ke kategorii Vietnamci, a „mladší generace banánových dětí“ tím, že svou znalost češtiny považuje za samozřejmost a nechápe ty, pro které to samozřejmé není. O komplexní, rozhodně ne jednoznačné povaze vztahu mezi jazykem a etnickou identitou svědčí v tomto konkrétním případě skutečnost, že zatímco u „banánových dětí“ a „mladší generace banánových dětí“ je užívání češtiny v každodenním životě možné interpretovat jako projev asimilace, u „mladých, nenakažených Vietnamců“ nikoli.

b) Při utváření identit „banánové děti“ a „mladší generace banánových dětí“ hrály a hrají důležitou roli pojmenování *banánové děti* a žánry, které mladí Vietnamci převzali odjinud, ať už přímo, nebo prostřednictvím majority (například přiznání nebo *Ten kámoš co / That one friend who* na Facebooku).

Na závěr je třeba zdůraznit, že se autoři analyzovaných textů nemusí na svou etnickou identitu orientovat vždy a že se například ti, kdo se obvykle kategorizují jako „banánové děti“, mohou někdy prezentovat pomocí rysů spojených s kategorií „mladí, nenakažení Vietnamci“. Výše prezentovaná zjištění mají platnost právě jen pro česky psanou novomediální komunikaci mladých Vietnamců a nelze z nich vyvozovat, že se autoři analyzovaných textů (a ještě méně jiní mladí Vietnamci) i v česky, natož pak vietnamsky vedené offline komunikaci kategorizují stejně a/nebo že je tam pro ně téma vlastní identity stejně důležité.

JIRÍ HOMOLÁČ učí na Akcent College v Praze, připravující učitele angličtiny a češtiny jako cizího jazyka, a pracuje v oddělení stylistiky a sociolingvistiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Zabývá se sociolingvistikou, stylistikou a analýzou diskurzu, zvláště pak analýzou (novo)mediálních textů. V letech 2002–2012 učil český jazyk na Tokyo University of Foreign Studies.

TAMAH SHERMAN učí sociolingvistiku na Karlově univerzitě a pracuje v oddělení stylistiky a sociolingvistiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Ve svých výzkumech vychází z kvalitativních sociolingvistických přístupů. Zabývá se multilingvismem v České republice a jeho jazykovým a sociokulturním managementem na pracovištích, v rodinách, ve vzdělávacích institucích a nových médiích.

Literatura

- Bernard, J., R. Mikešová. 2014. „Sociální integrace imigrantů na rozhraní mezi dočasnou migrací a trvalým usazením.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 50 (4): 1–25.
- Blommaert, J. 2013. „Complexity, Accent, and Conviviality: Concluding Comments.“ *Applied Linguistics* 34 (5): 613–622, <https://doi.org/10.1093/applin/amt028>.

- Blommaert, J. 2014. „From Mobility to Complexity in Sociolinguistic Theory and Method.“ *Tilburg Papers in Culture Studies* 103: 242–259, <https://doi.org/10.1017/CBO9781107449787.012>.
- Blommaert, J., B. Rampton. 2011. „Language and Superdiversity.“ *Diversities* 13 (2): 1–21.
- Brouček, S. 2016. *The Visible and Invisible Vietnamese in the Czech Republic: The Problems of Adaptation of the Modern-Day Ethnic Group in the Local Environment of the Czech Majority*. Prague: Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences.
- Černík, J. 2006. „Vietnamští žáci na základních školách: Náčrt problémů a přístupů.“ Pp. 176–185 in J. Kocourek, E. Pechová (eds.). *S vietnamskými dětmi na českých školách*. Praha: H&H.
- Drbohlav, D. 2011. „Imigrace a integrace cizinců v Česku: Několik zastavení na cestě země v její migrační proměně z Davida na téměř Goliáše.“ *Geografie* 116 (4): 401–421.
- Formánková, L., M. Lopatková. 2018. „Nerovná startovní čára? Intersekcionalní analýza počátků profesních drah jedenapůlté generace vietnamských mužů a žen na českém trhu práce.“ *Gender a výzkum / Gender and Research* 19 (2): 135–162, <https://doi.org/10.13060/25706578.2018.19.2.429>.
- Freidingerová, T. 2014. *Vietnamci v Česku a ve světě*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Freidingerová, T., M. N. Mai. 2018. „Občanská angažovanost druhé generace Vietnamců: nová vlna spolkové činnosti?“ Pp. 93–109 in J. Štědroň, R. Novak (eds.). *Kamenné instituce národnostních menšin a role samospráv při jejich podpoře. Sborník příspěvků z konference konané v Praze dne 7. prosince 2017*. Praha: Dům národnostních menšin, o. p. s.
- Garfinkel, H. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Klvačová, P., T. Bitrich. 2003. *Jak se (ne)píše o cizincích: Výzkumná zpráva*. Praha: Multikulturální centrum Praha.
- Kostecká, Y., D. Hána, J. Hasman. 2017. *Integrace žáků-cizinců v širším kontextu*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy.
- Leontiyeva, Y., M. Vávra. 2009. *Postoje k imigrantům*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Martínková, Š. 2008. „Vietnamese community in the CR and Its Changes in 2008.“ Pp. 8–17 in M. Krebs, E. Pechová (eds.). *Project Report: Vietnamese Workers in Czech Factories* [online]. Praha: La Strada ČR, o. p. s. [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <http://www.strada.cz/cz/publikace-a-vystupy-la-strada-cr>.
- Martínková, Š. 2011. „The Vietnamese Ethnic Group, Its Sociability and Social Networks in the Prague Milieu.“ Pp. 133–199 in Z. Uhrek et al. *Migration, Diversity and Their Management*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Meissner, F., S. Vertovec. 2015. „Comparing super-diversity.“ *Ethnic and Racial Studies* 38 (4): 541–555, <https://doi.org/10.1080/01419870.2015.980295>.
- Nekvapil, J. 2010. „Úvodem k monotematickému číslu ‚Etnometodologické inspirace‘.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 46 (4): 497–503.
- Nekvapil, J., I. Leudar. 2006. „Prezentace událostí 11. 9. 2001: Bush, bin Ládín a jiní v interakci.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 42 (2): 801–821.
- Nekvapil, J., T. Sherman. 2018. „Managing Superdiversity in Multinational Companies.“ Pp. 329–344 in A. Creese, A. Blackledge (eds.). *The Routledge Handbook of Language and Superdiversity*. London, New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781315696010-24>.
- Ngo, V. L. 1989. *Vietnamští pracující v Československu*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Pavlenko, A. 2018. „Superdiversity and Why It Isn't: Reflections on Terminological

- Innovation and Academic Branding." Pp. 142–168 in S. Breidbach, L. Küster, B. Schmenk (eds.). *Sloganizations in language education discourse*. Bristol, UK: Multilingual Matters, <https://doi.org/10.21832/9781788921879-009>.
- Pechová, E. 2007. *Migrace z Vietnamu do České republiky v kontextu problematiky obchodu s lidmi a vykořisťování* [online]. Praha: La Strada [cit. 5. 7. 2019]. Dostupné z: https://aa.ecn.cz/img_upload/224c0704b7b7746e8a07df9a8b20c098/Zprava_migrace_Vietnam.pdf.
- Piller, I. 2016. *Linguistic Diversity and Social Justice: An Introduction to Applied Sociolinguistics*. Oxford, UK: Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199937240.001.0001>.
- Rudwick, S. 2008. „'Coconuts' and 'Oreos': English-speaking Zulu People in a South African Township." *World Englishes* 27 (1): 101–116, <https://doi.org/10.1111/j.1467-971X.2008.00538.x>.
- Rumbaut, R. G. 2012. „Generation 1.5, Educational Experiences of." In J. A. Banks (ed.). *Encyclopedia of Diversity in Education* [online]. Thousand Oaks, CA: Sage [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <https://ssrn.com/abstract=2182167>.
- Sacks, H. 1992. *Lectures on Conversation. Volume 1*. Malden, MA, Oxford: Blackwell.
- Sherman, T., J. Homoláč. 2014. „Management Summaries and the Follow-up Interview in Language Biography Research." *Slovo a slovesnost* 75 (4): 294–324.
- Sherman, T., J. Homoláč. v tisku. „'Maybe the Worst Thing is that I Speak Vietnamese with a Czech Accent': Language and Trajectories of Young Vietnamese in the Czech Republic." In B. Brehmer (ed.). *Multilingual Language Biographies in Central and Eastern Europe*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Sloboda, M. 2016. „Transition to Super-diversity in the Czech Republic: Its Emergence and Resistance." Pp. 141–183 in M. Sloboda, P. Laihonon, A. Zabrodskaja (eds.). *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang, <https://doi.org/10.3726/978-3-653-05437-8>.
- Svobodová, A., E. Janská. 2016. „Identity Development Among Youth of Vietnamese Descent in the Czech Republic." Pp. 121–137 in M. L. Seeberg, E. M. Goździak (eds.). *Contested Childhoods: Growing up in Migrancy Migration, Governance, Identities*. Cham: IMISCOE Research Series. Springer Open, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44610-3_10.
- Svobodová, A. 2017. *Vietnam vzdálený i blízký. Potomci Vietnamců v Česku z pohledu teorie transnacionalismu*. Disertační práce. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Sýkora, L., K. Fiedlerová, T. Freidingerová, A. Svobodová, D. Čermáková. 2016. „Soužití v městské čtvrti: majorita a Vietnamci v Praze-Libuši." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 52 (4): 475–504, <https://doi.org/10.13060/00380288.2016.52.4.269>.
- Tollarová, B. 2006. „Integrace cizinců v Česku: pluralita, nebo asimilace?" *Biograf* [online] 39: 107 odst. [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v3902>.
- Vertovec, S. 2007. „Super-diversity and Its Implications." *Ethnic and Racial Studies* 30 (6): 1024–1054, <https://doi.org/10.1080/01419870701599465>.
- Vídenská, L. 2010. *Prezentace vývoje a utváření identity vietnamskými dvěma vyrůstajícími v České republice* [online]. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/ii91m/>.

Seznam citovaných pramenů

- „Banánové děti v české džungli po 7 letech – Duong Nguyen Jirásková: Banánové děti v české džungli po 7 letech“ [online]. Původně *aktuálně.cz*, 12. 3. 2015 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <http://doimoi.cz/bananove-deti-v-ceske-dzungli-po-7-letech-2/>.
- „Do řady! – Trang Tran Thu: „Do řady! Do řady! Kráčejte na Východ, milé vietnamské děti!““ [online]. Původně na *blogidnes*, 10. 1. 2009 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/261891/fss_b/13093214/3.Terka.pdf.
- „Do řady! – diskuse“ [online], 15. 1. 2009 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: https://tranthu.blog.idnes.cz/diskuse.aspx?iddiskuse=A090110_64871_blogidnes&setver=touch.
- „Do Vietnamu se vracet nebudu – Trang Tran Thu: Do Vietnamu se vracet nebudu, tak si na mě zvykněte!“ [online]. Původně na *blogidnes*, 20. 11. 2009 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/ii91m/13093214/3.Terka.pdf>.
- „Duong Nguyen Jirásková“ [online], 2016 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <http://www.bloggerky.cz/blog/duong-nguyen-jiraskova>.
- „Dvojí život banánových dětí – diskuse“ [online], 4. 2. 19. 3., 23. 3. 2008 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <http://blog.aktualne.cz/blogy/nguyen-thi-thuy-duong.php?itemid=2602>.
- „Hai Anh – Hai Anh: O autorovi“ [online], 2011 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <http://www.viet.cz/o-autorovi>.
- „Introduction – Žaneta Vuová / Vu Tran Hai Giang: Zpovědi česko-vietnamské studentky. Introduction“ [online], 8. 3. 2008 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/261891/fss_b/13093214/6.Zaneta.txt.
- „Jak opravdu žijí Vietnamci v ČR? – Trang Tran Thu: Jak opravdu žijí Vietnamci v ČR? (část 1.)“ [online], 2. 8. 2008 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné původně z: <https://tranthu.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=44718>, již nedostupné.
- „Jsi český Vietnamec – Do Thu Trang: Jsi český Vietnamec, když?“ *Blog iDnes.cz* [online], 6. 3. 2013 [cit. 5. 7. 2019]. Dostupné z: <https://do.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=317730>.
- „Mladí čeští Vietnamci – Trang Tran Thu: Mladí čeští Vietnamci – tradice nebo integrace?“ [online]. Původně na *blogidnes*, 13. 9. 2008 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/261891/fss_b/13093214/3.Terka.pdf.
- „Mladí čeští Vietnamci – diskuse“ [online], 22. 9. 2008 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: https://blog.idnes.cz/Diskuse.aspx?iddiskuse=A080913_49742_blogidnes.
- „Nguyen The Phong – Nguyen The Phong: O autorovi“ [online], 2008 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <https://thephuong.blog.idnes.cz/>.
- „Otravný řeči Čechů – Andiexoan: Otravný řeči Čechů, co říkávají Vietnamcům“ [online], 18. 1. 2015 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=PGaXAMgz8_o.
- „Přiznání Vietnamců“ [online]. [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/PriznaniVietnamcu/>.
- „Přiznání Vietnamky a Češky se špetkou Francie – Duong Nguyen Jirásková: Přiznání Vietnamky a Češky se špetkou Francie“ [online], 10. 3. 2015 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <http://blog.aktualne.cz/blogy/nguyen-thi-thuy-duong.php?itemid=24836>.
- Racial Slur Database. 2013. „Banana. Racial Slur Database“ [online]. [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <http://www.racialslurs.com/search/banana>.
- „Stereotypy Vietnamců“ [online], 9. 3. 2015 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=KPdZwLqd8Ac>.
- „Tak dost! – Phuong Thuy Do Thi: Tak dost!“ [online]. Původně *blogidnes.cz*, 10. 3. 2008 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/261891/fss_b/13093214/1.Lenka.txt.

- „Večeře u NGUYENů!“ [online], 30. 1. 2017 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z:
<https://www.youtube.com/watch?v=X0lIoEAI0hg>.
- „Vietnamky se rozhodly – Phuong Thuy Do Thi: Vietnamky se rozhodly mezi sebou
 blogově válčit“ [online]. Původně na *blogidnes.cz*, 17. 7. 2008 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné
 z: https://is.muni.cz/th/261891/fss_b/13093214/1.Lenka.txt.
- „Vietnamská společnost v Čechách – Ha Tran Dac Ngoc: Vietnamská společnost
 v Čechách“ [online], 18. 10. 2008 [cit. 30. 1. 2020]. Dostupné z:
<https://trandacngoc.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=54101>.

FILO
Vyšlo nové číslo

FILOSOFICKÉHO ČASOPISU

S
O
F
I
OBSAH ČÍSLA 2/2020

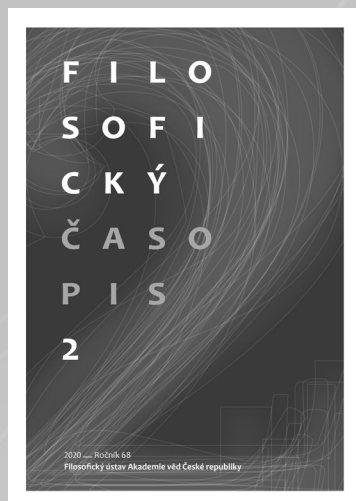
S. Sousedík: Hegelova filosofie náboženství jako typ moderní gnóze • T. Edl: Pojetí neurčenosti v současné debatě o svobodě vůle • W. Płotka: Subjektivita, svoboda a obnova. Přítomnost Patočkova myšlení v Polsku • M. Cívik: Rozumnost a konsensus • D. Kocourek: Sdílená intencionalita mezi filosofií a vědou • A. Kuchtová: Prelínanie. Modality neuchopiteľného

DISKUSNÍ STUDIE: R. Kostolný: Bežný jazyk v inštrumentálnom realizme Ladislava Kvasza

RECENZNÍ STUDIE: O. Beran: „O čem se nedá mluvit, o tom se musí zpívat“, nebo alespoň rapovat

POLEMIKA: J. Peregrin: Doznání rozumného zvířátka

RECENZE: P. Pavlas: Dilo Jana Amose Komenského 26/1. Korespondence. Část I, 1628–1638 • A. Novák: Martin Heidegger: Vier Hefte I–II (Schwarze Hefte 1947–1950) • S. Bašistová: Problém zmyslu interpretácie filozofického textu

Filosofický časopis je koncipován jako akademické periodikum, které je otevřeno názorové pluralitě.

Jeho vydavatelem je Filosofický ústav Akademie věd ČR. Patří k recenzovaným periodikům, je citován v databázích SCOPUS, Web of Science, ERIH a dalších.

Vychází šestkrát ročně v minimálním rozsahu 160 stran, cena jednotlivého čísla je 74Kč, celoroční předplatné činí 370Kč (poštovné a balné zdarma).

Objednávky jednotlivých čísel i celého ročníku přijímá redakce: Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. 222 221 752; e-mail: filcasop@flu.cas.cz. Objednávky ze Slovenské republiky: Kníhkupectvo AF, Kozia 20, 811 03 Bratislava, případně zasilatelství SUWECO, Českomoravská 21, 190 00 Praha 9.

<http://filcasop.flu.cas.cz/>

Obdělávat svou zahradu: Spekulativní etika Maríi Puig de la Bellacasa*

María Puig de la Bellacasa: Matters of Care: Speculative Ethics in More than Human Worlds

Minneapolis, London, Minnesota University Press 2017, 265 s.

„Tento nejlepší svět ze všech možných světů tvoří události, jež spolu navzájem souvisí, venkoncem vzato, kdyby nás nebyli vyhodili z jednoho zámku a nenakopali vás do zadku, protože jste miloval Kunigundu, kdyby vás nebyla dostala do drápů inkvisice, kdybyste neprošel celou Ameriku, kdybyste byl nenapíchl barona mečem, kdybyste nebyl přišel o všechny ovce z Eldorada, nepochutnával byste si zde na zavařovaných citronech a pistáciích.“

„To jste řekl velmi dobře,“ odpovídal Candide, „ale musíme obdělávat svou zahradu.“

[Voltaire 1949: 183]

Úvod

„Tato krásná planeta je rozbolavělá,“ píše Maríi Puig de la Bellacasa (dále MPB) hned v prvním odstavci první kapitoly recenzované knihy, „a snesitelné životní podmínky zůstávají mnohým nedostupné.“ [2017: 27]¹ Řešení problémů provázajících spolužití „bezpočetných forem života s lidskou technovědou“ [ibid.] se přitom zdá být ještě vzdálenější než v době, kdy hybridizace různých lidských i ne-lidských aktérů nabrala s přijetím moderní ústavy na obrátkách a vzájemná provázanost entit nazývaných „příroda“ a „kultura“ se stala těžko zastíratelnou – i když stále zastíranou – realitou [Latour 1993]. Zkušenost holokaustu [Petříček 2018], rasového, genderového a ableistického útlaku [aktuálně např. Kolářová 2017; Příbylaková 2019], jakož i klimatické krize a stále rychlejšího vymírání živočichů a rostlin zpochybnila mnohé civilizační danosti, včetně „vědecké opozice vůči rovnosti lidí“ [Friedlander 1995: 1]² a teze o nadřazeném postavení člověka v přírodě. Kyberprostor, jenž stále zřetelněji nejen odráží, ale i spoluutváří starý dobrý hmatatelný svět, se proměnil v „jarmark odvrácených stran všeho“ [Bělo-

---

* Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované GA ČR v rámci grantu „Zranitelní obyvatelé v křehkých obydlích: Dvojí starost pobytových služeb“ (reg. č. 19-07724S/P404).

¹ Citace cizojazyčných pramenů jsou překlady autorky a autora článku. Odkazy na recenzovanou knihu jsou dále uváděny pouze číslem stránky v hranaté závorce.

² Friedlanderova formulace použítá v pojednání o nacistickém programu „eutanázie“ má obzvláštní relevanci pro náš výzkumný projekt (viz níže).

hradský 2016], kde každá těžce vydobytá pravda je vzápětí vyvrácena protipravdou. Lidé – včetně těch, kteří mají hledání lepších způsobů spolužití v popisu práce – stále častěji nacházejí útěchu v nekritické víře v účinnost technických řešení nebo propadají beznaději. Zůstávat ve víru potíží je čím dál tím těžší a bolestnější [Haraway 2016].

Cílem této eseje je představit *spekulativní etiku péče* jako jeden z možných pohledů na situaci dnešního světa, jako jednu z možností, jak hledat odpověď na otázku, o co bychom se měli – jakožto lidé a badatelé – starat především, pro koho a s kým. Na základě čtení knihy *Matters of Care: Speculative Ethics in More than Human Worlds*, představující jeden z aktuálních pokusů využít koncept péče/starostlivosti v sociálních vědách, se zamýšlíme nad tím, co důležitého a inspirativního tento koncept vědám o soužití nabízí.

Začneme stručným pojednáním o etice péče, jednom ze dvou hlavních inspiračních zdrojů uvažování MPB, doplněným úvahou o příbuznosti spekulativní a empirické etiky. V následující kapitole pojednáme koncept *záležitosti starostlivosti* – ukotvený v latourovské kritice kritiky a konstruktivistických vědních studiích (druhém hlavním zdroji inspirace pro MPB) – a jeho rozpracování jakožto *záležitosti péče*, zdůrazňující situovanost a aktivní účast. Další část naznačí – na příkladu Latourova dialogu o sportovně užitkových vozidlech – jak by neměl vypadat pečující text a – především na základě četby Haraway – jak by vypadat měl. Následuje úvaha o půdě jako o místě, kde se normativita rodí ve vzájemném pečování, a posléze závěr, jenž se prostřednictvím spekulativního kritického zhodnocení našeho vlastního etnografického projektu vrací k otázce, jak bychom měli pečovat o své výzkumy a texty.

Etika péče a empirická etika Jeannette Pols

Úvodní věta nejednoho díla o péči (včetně toho recenzovaného) nás staví před hotovou věc – péče je všudypřítomná a nevyhnutelná. Po dlouhém čase zanedbávání pro její zdánlivou samozřejmost či opomíjení coby ženské záležitosti [Fine 2005] je od osmdesátých let minulého století péče popisována, zkoumána, prožívána a zjednávána jako teorie, praxe, hodnota, práce, emoce a vědění v mnoha oblastech. Stává se důležitým tématem ve filozofii [Tronto 1993, 2013; Kittay 1999; Held 2015; Koubová, Urban 2018], v sociálních vědách [Sevenhuijsen 1998; Mol, Moser, Pols 2010; Noddings 2002; Uhde 2009] a v dalších oborech, včetně práva, geografie, ekologie atd. V disability studies a v sociální práci bývá péče coby hodnota i praxe terčem kritiky. Mnohé badatelky a aktivisté připomínají, že péče v uplynulých stoletích znamenala (a mnohdy stále znamená) také institucionalizaci, segregaci a ovládání života lidí označených za postižené těmi, kdo se označují za schopné [Kröger 2009]. Upozorňují tak na nejednoznačnost pečujících vztahů, o níž MPB píše: „Pečovat může být krásné i strašné. Péče může prospívat a může také utlačovat.“ [s. 1]

Ani *etika péče* (*ethics of care*), rozvíjející se již několik desetiletí coby teorie morálky, vhodná pro sféru osobní, politickou i globální [Tronto 1993; Held 1995], nezastírá, že péče může být jak dobrá, tak špatná. Etika péče promlouvá feministickým „jiným hlasem“³ a v místě svého vzniku, ve Spojených státech amerických, byla formulována coby výzva tradičním liberálním hodnotám nezávislosti, oddělenosti a autonomie, s nimiž se počítá jako s *fakty* [Gilligan 1993: xiv]. Jádrem etické perspektivy vycházející z péče jakožto hodnoty a praxe je naopak zjištění, že člověk je bytostí vztahovou. Ontologie etiky péče je ontologií relační: osobní autonomie je utvářena ve vztazích, lidé jsou v mnoha ohledech na sobě vzájemně závislí a pečující vztah je základní podmínkou přežití [Tronto 1993: 117].

MPB ve své knize nejen zdůrazňuje, že nevyhnutelnost a potřeba vzájemnosti a pečujících vztahů se netýká pouze lidských bytostí v situacích, kdy je jim těžko a cítí se bezmocné, ale snaží se rovněž ukázat způsoby, jak by spekulativní dialog vedený s politikou péče mohl přispět k posunu od antropocentrické etiky k etice posthumanistické, zahrnující nejen-lidské záležitosti péče.

Opírá se přitom o „konejšivý refrén“ obecné definice péče, s níž v roce 1990 přišly Joan Tronto a Berenice Fisher [Tronto, Fisher 1990]. Ty charakterizují péči jako „aktivitu druhu [...] zahrnující *vše, co děláme* pro udržování, pokračování a opravování „našeho světa“, aby se nám v něm co nejlépe žilo. Tento svět zahrnuje naše těla, naše já a naše prostředí, *jež se všechny snažíme propojit v komplexní život-udržující síti.*“ [s. 3, zvýraznění autorka] Přestože jejich definice zahrnuje interakci nejen-lidských aktérů, jak sama Tronto poznamenává [1993: 103], hlediskem ekologickým se ve svém díle přímo nezabývá. Péči popisuje jako proces tvořený čtyřmi vzájemně provázanými fázemi: (1) pozorností k potřebám konkrétních (třebas i vzdálených) druhých (*attentiveness*), (2) přijetím spoluzodpovědnosti za řešení jejich potřeb (*responsibility*), (3) společným hledáním těch nejlepších možných řešení (*competence*) a (4) snahou o to, abychom věci nahlíželi z místa, kde se nacházejí ti, o něž pečujeme (*responsiveness*) [1993: 126–137]. Žádná z nich nesmí chybět, jedna bez druhé by nebyla funkční. Například těžko můžeme vidět svět z perspektivy druhého, nebudeme-li dostatečně empatičtí, citliví a pozorní k jeho potřebám.

Feministická etika péče se soustřeďuje nikoli na jednotlivce, jeho motivace a ctnosti, ale na vztah – člověk je bytost, která pečuje a o níž je pečováno. MPB si u Tronto všímá posunu hranic etiky od normativního a abstraktního pojetí péče k praxi a politice péče [s. 151] a spolu s Donnou Haraway a dalšími autorkami navrhuje jít ještě dál – k etickému dělání (*ethical doings*) situovanému v naturkulturních (*natureculture*) nejen-lidských vztazích. Navrhuje, aby „naš svět“, o němž se mluví v obecné definici péče Tronto a Fisher, zahrnoval nejen-lidské pečující,

³ Významné dílo Carol Gilligan *In a Different Voice* vyšlo v českém překladu v nakladatelství Portál v roce 2001. Sama Gilligan nepovažuje spojení etiky péče s přívlastkem feministická za šťastné. Domnívá se, že je třeba vynakládat úsilí, aby péče zůstávala záležitostí obecně lidskou.

a v druhé části knihy přináší příklad vlastní zkušenosti vzájemného pečování ve vztazích s vodou, vzduchem, s půdou a vším, co v ní žije.

Také pro další autory a autorky spojené s oborem vědních studií (STS) jsou antropocentrismus a normativita etiky péče příliš limitující. Vydávají se proto cestou etiky empirické [Pols 2015]. Ačkoli se MPB domnívá, že STS dostatečně nevyužívá vlastního potenciálu k tematizaci a rozvoji etických perspektiv [s. 142], soudíme, že např. empirická etika Jeannette Pols se v mnohém shoduje s cestou spekulativní etiky.⁴ Spekulativní etika jako „mezidruhovná fantazie“, v níž péče „proporcionálně cirkuluje mezi (všemi) lidskými, (všemi) nejen-lidským bytostmi a materiálními silami“ [s. 219], není nepodobná konstituování péče ve (vnitřních i vnějších) vztazích různých entit, jež popisuje Pols ve svých textech.

Pols, která se intenzivně zabývá zaváděním technologií do zdravotně-sociálních služeb, argumentuje, že zatímco etika péče předem definuje, co péče je a co je dobré udělat, z pohledu empirické etiky se teprve v praxi – ve vztazích zahrnujících konkrétní emoce, tělesnost a materialitu – obojí vždy znovu utváří. Teprve při společné činnosti (v soužití) se utvářejí normy a vědění, a to bez ohledu na to, zda jednotliví aktéři působí vědomě či nevědomě [Pols 2013].

Pro Pols je tak empirická etika radikalizací vztahovosti [2014], s níž přišla etika péče. Opírajíc se o sémiotiku materiality a praxiografii [Law, Mol 1995], empirická etika zkoumá „praxi péče a analyzuje její *intra-normativitu* neboli způsoby soužití, jimiž nejen-lidští aktéři usilují o to, aby tyto praxe byly nebo se stávaly dobrými“ [Pols 2015: 81, zvýraznění autorka]. Přijít na to, zda a k čemu je konkrétní technická pomůcka dobrá, znamená přiblížit se – vytvořit si k/s ní vztah, dotýkat se jí, komunikovat s ní, experimentovat, sledovat a vnímat, co dělá(me), jak reaguje(me) a přemýšlet o tom, co bychom ještě mohli dělat lépe, máme-li spolu řešit nějaký problém.

Fakt, záležitost starostlivosti, nebo věc péče?

Z obavy, že důraz na činnosti a zájmy spoluutvářející vědecká fakta a technické vynálezy přivedl konstruktivistická vědní studia k příliš radikálnímu zpochybňování přírodních a společenských daností, obrátil Bruno Latour v prvních letech 21. století pozornost svých čtenářů k *záležitostem starostlivosti* [*matter of concern*, viz Latour 2004a,⁵ 2005a, 2005b, 2010]. Nazveme-li nějakou danost předmětem starání se, zdůrazníme emoční, hodnotový a praktický rozměr věci, která by jinak mohla být odbyta coby ztělesnění sobeckých zájmů či prostě jako holý fakt. „La-

⁴ V knize nejsou [s výjimkou sborníku Mol, Pols, Moser 2010] citována díla autorek a autorů spojených s STS, jejichž díla perspektivu etiky péče cíleně rozvíjejí. Kromě výše zmiňovaných prací Jeannette Pols lze zmínit např. Moser, Thygesen [2015].

⁵ Česky viz Latour [2016]. Čestmír Pelikán překládá Latourův termín *matters of concern* jako „zájmy“, čímž se ovšem stírá rozdíl oproti pojmům *interest* a *interesement*, užíváním

tourův koncept záležitostí starostlivosti,“ píše MPB, „kriticky zhodnocuje jeden z raných poznatků sociologie vědy a techniky, totiž že vědecké a technologické asambláže nejsou pouhé objekty, ale uzly společenských a politických zájmů, a je tudíž vhodné považovat je za ‚sociálně konstruované‘ spíše než za existující objektivně coby projev zákonitostí přirozeného světa.“ [s. 20]

Latourova kritika kritiky, již jsou úvahy o záležitostech starostlivosti součástí, je vyslovena na pozadí nových, zneklidňujících společensko-přírodních jevů – jako je globální oteplování a popírání lidského podílu na něm. Proti zničujícím účinkům metakritického postoje staví právě uznání osobité hodnoty a nesouladnosti různých objektů a stylů starání se.

Latourem kritizované kritické gesto, vedené se stejnou vervou a téměř bezděčnou samozřejmostí v mnoha akademických disciplínách a proti celé řadě zájmů [srov. Love 2010 o pozorném čtení, *close reading*], sestává ze dvou oddělených, i když zároveň úzce provázaných tahů. Prvním z nich kritik útočí na nejrůznější objekty/zájmy, které sami aktéři považují za hybatele svého jednání (např. na božstva či politické ideály) a označuje je za fetiše, za „bílé plátno“ [Latour 2004a: 238], na něž promítají vlastní pohnutky. Druhým tahem kritik vysvětluje tyto „vlastní pohnutky“ jako odraz objektivizovaných přírodních či společenských faktů, jako je dědičnost, společenská nadvláda, moc, diskurz atd. Třídění různých objektů/zájmů na fetiše a fakta přitom zůstává plně v kompetenci samotného kritika. V důsledku toho, osvojíte-li si tento zastaralý, ale stále účinný arzenál kritiky, „[b]udete vládnout neomezeně, vyzbrojeni lépe než Zeus sám, zasahuje z výšin svého postavení šípem antifetišismu i oštěpem pevné kauzální objektivit“ [ibid.: 239]. Všude, kam Zeus kritiky vstoupí, zanechává za sebou poušť – s pomocí antifetišismu kombinovaného s objektivitou lze za vším odhalit „skutečnou podstatu“ a nikdo přece nepotřebuje, aby se právě jeho objekty/zájmy staly předmětem takového odhalení [srov. Synek et al. 2019].

Zatímco esencialistické přístupy vidí za komplikovanými věcmi poskládanými z různých, mnohdy nesouladných zájmů holá fakta (záležitosti faktů, *matters of fact*), kritické gesto je řeší radikálním vymazáním části významných působností. V obou případech se jedná o redukci. Naproti tomu důraz na starání se o něco komplikované věci obohacuje, když je předkládá k dalšímu vyjednávání coby proměnlivá shromáždění (*gathering*, viz Heidegger), společenství (*societies*, viz Tarde) nebo asociace [Latour 2004a: 245; MPB, s. 33]. Vyjednávání by neměl stát v cestě ani odkaz na nezpochybnitelnou fakticitu, ani urážlivé kritické gesto. Naopak, věci zájmu by měly být vyztuženy shromážděním významných starostlivostí. „Kritik není ten, kdo odhaluje, ale ten, kdo spojuje,“ říká Latour. „Kritik

---

v raných STS [viz např. Callon 1986]. Ve svém přelomovém textu věnovaném účasti ne-lidských entit v lidských záležitostech Callon působivě předvádí agentnost hřebenatek, aniž by se ovšem výslovně stavěl za jejich stanovisko či spekuloval o možnostech lepšího soužití s mlži. V některých svých dalších textech se ovšem Callon etickým problémům věnuje přímo [např. Callon, Rabeharisoa 2004].

není ten, kdo vyškubne koberec zpod nohou naivních věřících, ale ten, kdo nabídne prostor pro setkání.“ [Latour 2004a: 246]

Podle MPB chápání faktů jako objektů starostlivosti sice řeší řadu problémů, které mohou vyvstat na průsečíku antikritické otevřenosti vůči různým zájmům a záliby v detailních popisech fungování mechanismů moci, neřeší je však zcela uspokojivě. O jaké problémy se podle MPB jedná?

Za prvé, tam kde zájem o moc ústí v zájem o mocné a nezájem o bezmocné, příběh, který vyprávíme, je příběhem mocných a jako takový jen „vypráví příběh stejným příběhem“ [s. 41]. Za druhé, popisujeme-li mocenské vztahy jako vztahy vzájemného ovlivňování mezi svobodnými aktéry, mohou se z utlačovaných stát spolupachatelé. Za třetí, ptáme-li se spolu s Latourem, „kolik nás je?“ [Latour 2004b], věnujeme zesílenou pozornost množství a typu relevantních aktérů a ztrácíme ze zřetele hierarchizaci zájmů, a tudíž i dynamiku ovlivňování. Prostor pro setkání pak není ničím víc než pouhým soupisem (kartografií) různých nesourodých zájmů, v němž jednotlivé položky nejsou nijak seřazeny a není ukázáno, proč je jedna položka ve výsledku přednější než druhá. A za čtvrté, protože latourovské metodologické diktum „následuj samotné aktéry“ [Latour 2005a: 12, 68, 237] nebere dostatečně v potaz zájmy samotného vypravěče/badatele [s. 39–40], může etnograf znovu-skládající svět svých komunikačních partnerů snadno propadnout dojmu, že do své skládanky zařadil všechny relevantní verze tohoto světa, aniž by jejich výběr a uspořádání zásadně ovlivnil, tedy že je vykreslil „přesně podle skutečnosti“, jak říká François Rabelais.⁶ Rezignace na reflexi vlastního stanoviska je obdobou nekritické víry v objektivizující pohled odnikud, tedy stanoviska mimo všechna stanoviska. „[P]ozornost vůči zájmům – vůči těm, které studujeme, jakož i vůči těm vlastním – směřuje k větší situovanosti. Z feministické perspektivy však není možné učit studenty, že při uspořádávání sítí, můžeme všechny ty rozpory mezi stanoviskem a pohledem odnikud bez obav hodit za hlavu“ [Latour 2005a: 145].“ [s. 41]

A právě k feminismem inspirovanému pozornějšímu zacházení s cizími i vlastními stanovisky MPB mluví, když koncept *záležitosti starostlivosti* reformuluje jako *záležitosti péče*. Budeme-li více myslet na to, o co spolu se svými komunikačními partnery chceme pečovat, nemělo by nám uniknout, že zájmy aktérů našich příběhů aktivně ovlivňujeme. Promýšlení věcí starostlivosti jako předmětů pečování má především tu výhodu, že zdůrazňuje situované zájmy těch, o které se pečuje, a tím i soulad či nesoulad našich vlastních zájmů s jejich zájmy. Pečování, silněji než zájem či starost, tak tenduje ke kritickým otázkám po dopadech různých forem jednání (včetně badatelského úsilí výzkumníků).

Záležitosti péče nám však oproti záležitostem starostlivosti přinášejí ještě něco dalšího. Pečování je aktivnější než pouhá starost o něco. Mám-li o něco péči,

⁶ Nutno poznamenat, *pace* MPB, že Latour v celém svém díle klade důraz na znovu-vyjednání zájmů *společně* s aktéry [viz např. Latour 2005a: 138]. Otázkou pak zůstává, s kým a jak se vyjednává výsledný obraz, který autor či autorka předkládá svým čtenářům.

je to již velmi blízko k pečování jakožto aktivitě. Ze tří pojmů označujících nasměrování pozornosti a aktivity k nějakému cíli – zájem, starost a péče – tak pojem „záležitosti péče“ klade největší důraz na aktivní složku nejen-lidského vztahování se.

Latourovo SUV a přemýšlení-s (jinými) zanedbávanými věcmi

Své výhrady vůči Latourově konceptualizaci a praktikování záležitostí starostlivosti a výhody vlastního konceptu záležitostí péče MPB demonstruje prostřednictvím čtení Latourova filozofického dialogu o sportovně užitkových vozidlech (SUV) z perspektivy feministické teorie stanoviska [viz např. Harding 1986, 1993, 2015; Hartsock 1983].

V tomto dnes již obtížně dostupném dialogu, uveřejněném v roce 2005 v časopise *Domus*, Latour argumentuje ve prospěch inkluzivního, antikritického řešení problému sportovně užitkových vozidel, která podle části veřejnosti představují neúnosné riziko pro přírodu i člověka [2005c].⁷ Latour (v podání MPG) vyčítá odpůrcům SUV především dvě věci. Jednak že podobně jako Dr. Frankenstein z názvu dialogu opouští technologie, které člověk stvořil, místo aby se starali o jejich zdokonalení. A za druhé že neberou vážně zájmy – či předměty starostlivosti – zastánců (tedy výrobců a především uživatelů) SUV. Tím, že odmítají brát jejich starosti vážně, se podle Latoura předem sami vyřazují z demokratického úsilí o vyřešení problému škodlivosti sportovně užitkových vozidel. Pro Latoura, jak píše MPB, je politika „proces postupné progresivní inkluze, jehož prostřednictvím jsou různé ‚záležitosti‘ projednány a zařazeny do vesmíru demokratické společnosti“ [s. 46]. Radikální kritické gesto, šmahem odsouvající stranou zájmy podstatné části významných aktérů, může k „procesu postupné inkluze“ přispět jen stěží.

Proč ale v příběhu o SUV hrají roli fanatických fundamentalistů neschopných demokratické debaty právě ekologičtí aktivisté, ptá se MPB, a rovnou si sama s velkou vstřícností vůči Latourovi odpovídá. Ten se podle autorky knihy obává, že ekologické ohledy zdůrazňované odpůrci SUV zůstanou v rámci vědních studií marginálním problémem, jímž se zabývají pouze radikálové. Ještě horší by však bylo, kdyby podobný osud potkal názory ekologů v širší veřejné debatě o škodlivosti technických vynálezů. „Respekt k starostem a výzva k pečování se stávají argumentem ve prospěch zmírnění kritického stanoviska, tedy stanoviska, které produkuje odlišné a opoziční soubory vědění založené na partikulárních vizích a někdy opravdu prezentuje svoje pozice jako nevymeditelné [...]“ [s. 48]

⁷ Kontroverze kolem SUV neutichá a zastávat se jich dnes může být těžší než v roce 2005 [viz např. Kommenda 2019; Laker 2019]. Děkujeme autorce recenzované knihy, že nás na tyto skutečnosti upozornila.

Ačkoli se však MPB Latourovu pohnutky snaží pochopit, nemůže se vzdát svého vlastního stanoviska, zahrnujícího odpor ke škodlivým technologiím a obranu zájmů umlčovaných a utlačovaných. Z této pozice pak formuluje svoje výhrady vůči jeho podání problému SUV. Za prvé ne všichni jsme doktoři Frankensteinové, zodpovědní za vznik nebezpečných monster (zde SUV). Výzva kritizovaná vozidla neopouštět vyznívá naprázdno pro ty, kdo se na jejich vzniku a provozu nepodíleli.⁸ A za druhé – a zde se dostáváme k neuralgickému bodu sporu antikritiky a pečující teorie stanoviska – je třeba se ptát, proč Latourova intervence dává hlas zastáncům SUV, když některé jiné zájmy, jako například zájmy stromů a rostlin, malých dětí v kočárcích nebo cyklistů, ponechává stranou [s. 52]. MPB tu pracuje s Latourovou metaforou „třetího stavu“ – jsou-li opomíjeným „třetím stavem“, který je třeba zapojit do demokratické debaty, ne-lidští aktéři, kdo a co všechno naopak zůstává stranou? Čí zájmy padly za oběť této konkrétní snaze o rozšíření pole demokracie?

Navíc, na obecnější rovině, útočí-li Latour na metakritické teorie (které podle něj nevedou k emancipaci, ale pouze k nihilistické dekonstrukci), zasahuje tak často minoritní postoje, které se metakritickými teoriemi (např. teoriemi o rase, genderu nebo disabilitě) zaštiťují. To sice nemusí být záměrné – jeho útok není veden proti minoritním stanoviskům, ale proti ničivé moci metakritiky – nicméně to může vést k tomu, že minoritním stanoviskům není dán prostor.⁹ Kritika kritiky tak podle autorky „vyloučením celé řady zájmů z politiky věcí přispívá k formování redukcionistického pojetí kritického konstruktivismu“ [s. 48]. Přitom právě „tyto hlasy jsou oporou feministické vize péče, reprezentující starost o přetrvávající formy vyloučení, moci a dominance, k nimž věda a technologie rovněž přispívají“ [ibid.].

Jak by ale intervence respektující stanoviska stromů a květin a dalších umlčených aktérů měla vypadat? Musela by nutně stavět na metakritice, nebo by se mohla uskutečňovat přidáváním starostlivostí, které v předešlých verzích příběhu zůstaly upozaděny? A jaký nárok na objektivitu si může činit vyprávění vycházející z konkrétních zájmů?

„Feministická objektivita,“ píše ve své přelomové práci o teorii stanoviska Donna Haraway, „znamená prostě situovaná poznání.“ [1991a] Zatímco dílo Bruno Latoura slouží MPB jako opora, jíž se lze chopit a vykročit dál, texty autorky této věty tvoří stálý inspirativní proud jejího uvažování o záležitostech péče [především Haraway 1991a, 1991b, 1997, 2003, 2016].

⁸ Jako když se užitím pojmu „anthropocén“ naznačuje, že všichni lidé – včetně příslušníků chudých národů třetího světa – jsou stejnou měrou zodpovědní za ničení přírody kapitalisticky organizovanou výrobou [např. Moore 2016].

⁹ Lze namítnout, že Latour (a obor vědních studií obecně) umlčovaným hlasům slovo dává, jen jinak než s oporou v metakritických teoriích. Kritika kritiky navíc může být motivována, jak sama MPB uznává, snahou zajistit minoritním postojům místo na agoře tím, že se stanou pro ostatní přístupnějšími a srozumitelnějšími.

Ve světě, kde „realita je sloveso v aktivním rodě“ [Haraway 2003: 6], je podíl vypravěčky či vypravěče na osudech vyprávěných věcí a bytostí ontologickým východiskem, z něhož se nelze jenom tak vyvléct [s. 69–71]. Věci a bytosti – včetně sportovně užitkových vozidel a textů o nich – nejsou nejprve autonomními entitami a teprve poté účastníky vztahů. Ve skutečnosti je tomu právě naopak: „Bytosti neexistují před vzájemnými vztahy.“ [Haraway 2003: 6; MPB, s. 72] Přemýšlení je tak *přemýšlením-s* a sociálněvědní bádání/psaní/vyprávění *psaním-s*, kladoucím před nás neodbytnou otázku, s kým a jak spolu-vytváříme „své“ texty. Zatímco převládající způsob akademické práce konstruuje názory a starosti komunikačních partnerů jako pozadí, před nímž hrdě ční odborný text s autorovým podpisem [s. 76], psaní-s narušuje ustálené hranice společenství a vždy se znovu a znovu ptá, zda se jejich záležitosti péče mohou a mají stát též záležitostmi péče vypravěčky či vypravěče. Hledání způsobů, jak vepsat kolektiv do našich textů, zasluhuje více pozornosti i pro „svůj“ potenciál vyvážit vyprahlost způsobenou izolovaností akademické práce“ [s. 76].

Kromě reformulace pravidel akademického psaní, publikování a vykazování vede psaní-s rovněž ke zdůraznění kritické a spekulativní roviny poznávání, kterou MPB nazývá *vnitřním disentem* [s. 78–84]. Pracujeme-li s někým (nebo s něčím) na společném díle, přijmeme-li něčí zájmy jako reálnou možnost pro sebe sama [Noddings 2013: 19–21], dojdeme nevyhnutelně k poznání, že pečování zahrnuje nejen pěstování vztahů k lidským a ne-lidským bytostem, které náš svět spolu-vytvářejí, ale rovněž odpojení (MPB tu hovoří o „odříznutí“) relací, které jsou s našimi zájmy v příkrém rozporu. Přemýšlení-s nás přitom učí tyto kritické zásahy promýšlet novým způsobem: nikoli pouze jako gesta odloučení a zkázy, ale jako strategické tahy, nezbytné pro nejen-lidské spolu-stávání-se [s. 78].

Všechny tyto otázky, všechna východiska i výsledky spolu-promýšlení, jsou přitom vždy místně a časově specifické, situované „ve zranitelné, uzemněné práci“ [Haraway 2003: 7; MPB, s. 84]. To nás přivádí zpět k pevné objektivitě (*strong objectivity*) a k rozdílům mezi emočně a eticky oploštěným skládáním světů a pečováním o konkrétní stanoviska. „[P]oznání zasvěcené ‚přemýšlení-z‘ marginalizovaných pozic může být lepším poznáním a může pomoci s kultivací alternativních epistemologií překračujících dominantní dualismy [Hartsock 1983].“ [s. 84] Přemýšlení a poznávání však může být rovněž nástrojem totalizujících vizí a může vést ke zpredmetnění. Další intervence MPB do relačního pojmosloví Donny Haraway proto směřuje proti přivlastňování těch, o nichž, s nimiž – a především pro které – zkoumáme, analyzujeme a píšeme: „Tato specifická forma ‚přemýšlení-z‘ by měla být spíše nazývána ‚přemýšlení-pro‘. To by nám pomohlo uvědomit si její specifická úskalí: nebezpečí, že se automaticky budeme považovat za mluvčí, že marginalizované ‚druhé‘ budeme používat jako argument nebo že propadneme fascinaci inspirativními zkušenostmi ‚marginalizovaných‘ a utlačovaných.“ [s. 85]

Permakultura: blízkost a pečování s jinými-než-lidskými bytostmi

Spekulativní etika MPB pojímá pečování jako aktivitu, skrze niž můžeme spolu s ostatními pracovat na proměně toho, co je, v něco lepšího; samozřejmě s nejistým výsledkem. Nejde o snění a fabulace, ale o rozvážné přiložení ruky se srdcem na dlani k dílu na určitém místě a v určitém čase. V permakulturním společenství, jemuž je věnována čtvrtá kapitola knihy, je v souladu s tímto modelem péče nejčastější odpovědí na otázku, co by se mělo dělat, opatrné „přijde na to“ [s. 150].

Výzva permakultury k zodpovědné účasti na udržování světa směřující k lepšímu soužití lidského, ne-lidského a neživého v sobě nese jistou dávku kritiky zanedbávání půdy, jehož se mnozí lidé dlouhodobě dopouštějí [s. 170–171]. Jednu z příčin opomíjení půdy coby zdánlivě bezbranné entity dané člověku k užívání vidí autorka v dominanci obrazu budoucnosti, v němž technověda zajišťuje nekonečný růst a rozvoj prostřednictvím inovací [s. 175]. Přestože MPB po celou dobu hledá rovnováhu mezi péčí a kritikou, abstraktním a praktickým, normativitou a experimentem/spekulací, staví se spolu s dalšími feministkami na stranu zanedbávaných a umlčovaných (červů, žížal, hlíny a jiných významných druhů). Spolu s nimi vypráví nový příběh o udržování našeho světa – příběh o *alterbiopolitice v časech půdy a péče* [s. 125–169].

Ve světě alterbiopolitiky tvoří život-udržující-sítě lidé, ne-lidé i ti, o nichž se předpokládá, že nežijí vůbec. Spekulativní etika stojí na prolínání osobního a kolektivního prostřednictvím společného setkávání a ob/dělávání. Aktéři život-udržující-sítě se nemůžou o sebe nestarat, jsou na sobě závislí a utvářejí vztahy, v nichž prospívají, chřadnou, zanikají, případně se sobě navzájem stávají potravou. Díky každodenní bezprostřední blízkosti, vzájemnému dotýkání se zanechávajícímu hlínu za nehty a prožitku sdílení a radosti se vzájemná závislost stává nejen morálním závazkem, ale rovněž *záležitostí péče* [s. 146–147].

Pro nás, kteří považujeme Čapkův *Zahradníkův rok* [1929] za druh milostné literatury a každý měsíc jej netrpělivě otevíráme, abychom si připomněli, co se děje v půdě a kolem ní, a se zvědavostí a obdivem obcházíme kolem kompostu a opatrně nahlížíme dění uvnitř, je text MPB jen dalším potvrzením toho, že vědomě sypat do kompostu žhavý popel je akt hromadného zabíjení. S úlevou si uvědomujeme, že lítost nad tím, že jsme včas nezaopatřili záhony na zimu nebo svou neopatrností zlomili větev, není nepřiměřenou sentimentalitou. Jde o adekvátní emotivní reakci na nesplněný závazek (*obligation*), který s našimi bližními v zahradě utváříme a ctíme.

Nejsme si jisti tím, že o nás rukola a půda, ve které roste, chtějí pečovat, a že je zajímavá, co si o jejich péči myslíme. Možná ani nestojí o to, abychom je zaplétali do svých sítí, přehrabovali se v nich rukama, okopávali je motykou a otrhávali je ještě před tím, než rozkvetou. Vztahy a výsledek procesu péče jsou i zde nejisté. Nepřestáváme si uvědomovat, že ne/porozumění, napětí, kontroverze a ambivalence k péči neodmyslitelně patří; přesto spekulativně počítáme s tím, že máme-li spolu ve vymezeném čase koexistovat a oboustranně prospívat, musíme se

o sebe vzájemně dobře starat. Časová dimenze existence půdy tu lidskou dalece přesahuje – byla tu před námi a bude tu po nás [Povinnelli 2016]. Skutečnost, že čas, který lidé sdílejí s půdou, je omezený, nás však nezabavuje odpovědnosti za její prospívání a neopravňuje k jejímu zanedbávání a ničení. Spekulativní etika v časech půdy je hledáním cest, jak přerušit proud smrtící toxicity způsobený kontaminací půdy ve jménu vyšších výnosů a zisku [s. 219–221].

Kde my spolu s MPB opatrně a váhavě spekulujeme o vztazích s blízkými druhými v půdě, pohybují se jiní s jistotou. Přemýšlejíce-se svými přáteli a kolegy z kolektivu Karrabing,¹⁰ vzdalujeme se ještě více antropocentrickému pojetí světa. Elizabeth Povinnelli spolu s původními obyvateli Austrálie navrhuje zbavit se pozdně liberální dramatickosti v pohledu na (ohrožený) lidský život a současně s tím bezvýhradně přijmout odpovědnost za to, co děláme. Otvírají se tak jiné otázky než ty související s rozdělením na Život a Neživot. Je třeba se ptát, jaké spojení a formace udržujeme a které naopak ničíme. Ve světě Karrabingů věci existují díky vytrvalé snaze vzájemně si věnovat pozornost a starat se o sebe. Nerodí se ani neumírají. Mohou se však od sebe odvrátit, přestat o sebe pečovat – zavedená spojení se tak přeruší a ony se promění v něco jiného. Země neumírá, nicméně může se o některé z forem existence přestat starat. Uvažujeme-li takto, pak Poušť není metaforou radikálního ohrožení Života Neživotem, světem bez života, ale místem, kde se některé z entit přestaly starat o jiné, například o lidi, a proměnily je v jiný druh existence: kosti, mumie, popel, písečnou půdu [ibid.].

S oporou v konceptu imanentní povinnosti, kterou nastiňuje Povinnelli, posouvá MPB humanistické hranice etiky péče definované Tronto a Fisher [s. 217] k etickým povinnostem vyrůstajícím z naturkulturní ekosmologie, v níž je lidský život neoddelitelný od ostatních forem existence [s. 130]. Zbavuje člověka/subjekt role hybatele a rozšiřuje politický závazek pečování. Nejde tu o uvědomělou etickou volbu subjektu zaměřující se na přežití lidského druhu. Spekulativní etika se nevztahuje jen k člověku, ale k celé situaci pečování – k agencím, materialitám i praktickým činnostem. Ať chceme či ne, jsme (všichni) nevyhnutelně vtahováni do „proudu péče“ bez jasného začátku a konce [s. 152–159].

Co dělá pečující výzkum/text

MPB dokládá svou představu o pečujícím textu řadou příkladů. Zdůrazňuje zájem o umlčované aktéry a praktickou snahu vžít se, potažmo vepsat se, do jejich stanovisek a o tato stanoviska se co nejlépe postarat, přinejmenším v omezeném kruhu akademického publika. Stejně jako v případě Haraway a Latoura i zde cituje pozoruhodné, méně známé texty [např. Suchman 2007; Vora 2010; Despret

¹⁰ Karrabing Collective je filmové uskupení, které vzniklo v roce 2008 v reakci na vládní opatření umožňující těžbu na území, kde žijí původní obyvatelé Austrálie. Více o jejich spolupráci s Elizabeth Povinnelli viz Angelotti [2016].

2004; Myers 2013]. Příklady by bylo možné najít i v českých sociálních vědách. Abychom však neposilovali podezření z normativity vznesené proti studiím péče vynášením vlastních soudů o tom, co je – a co není – pečující text, rádi bychom namísto toho podrobili spekulativní kritice vlastní projekt, jehož je uvažování o péči a údržbě důležitou součástí. Doufáme, že se nám tak zároveň podaří upozornit na problém, který se tento výzkum snaží řešit.

Jde nám především o to, že v České republice jsou tisíce lidí označených za postižené umístěni ve velkých zařízeních pobytových služeb, jež organizují podstatnou část jejich života [Goffman 1961] způsobem, který navazování vztahů k lidem a věcem nacházejícím se mimo tyto instituce činí značně obtížným nebo nemožným. V zařízeních konkrétního typu, kde provádíme etnografický výzkum, jsou služby poskytovány za předpokladu, že u člověka bylo diagnostikováno mentální postižení, případně psychiatrické onemocnění. Ačkoli některé diagnózy je možné označit za arbitrární – lidé se pak shodnou, že onen člověk s diagnózou do ústavu vlastně nepatří – většina institucionalizací je spojena s podezřením, že člověk není normální a mnohé normální věci pro něj neplatí.

V souladu s teoretickými východisky ve vědních studiích a studiích péče jsme navrhli etnografický výzkumný projekt, jehož cílem není věci zjednodušit, ale naopak přivést do hry některé zájmy, které do této doby byly v debatě o pobytových službách upozaděny nebo nebyly usouvztažněny s preferovanými stanovisky. Kromě (různě pojímané) péče o lidi jsme zohlednili i praktickou starost o kulturní a ekonomickou hodnotu budov a údržbu každodennosti. Chtěli jsme také zůstat otevření ohledům, o nichž jsme nic netušili. Etnografie prvních měsíců ukázala, že ve hře je celá řada dalších záležitostí starostlivosti, a potvrdila, že věci, které se zdají být holým faktem – jako třeba mentální postižení – jsou upředeny z různorodých a často protichůdných zájmů. Říci, kdo nebo co pečuje o člověka nebo budovu a čím člověk nebo budova v kontextu konkrétního pečování jsou, není vůbec jednoduché.

Při výzkumu potkáváme lidi, kteří nám o svých zájmech vyprávějí nebo nám ukazují, co, jak a proč dělají. Vážíme si jejich otevřenosti a tušíme, že je projevem dobrých úmyslů. Péče o ústav či o budovu často staví na „faktu“, že lidé, kteří v ústavu žijí, nemají kam jít a že je třeba se o ně postarat. Na rovině realistických státních intervencí se přimlouváme za podporu komunitní péče pro lidi označené za postižené [Kocman, Paleček 2012; Pols 2016]. Na rovině teorie čelíme realismu českého ústavnictví [Kolářová 2017] spekulativní kritikou, kladouce sobě i svým komunikačním partnerům otázky překračující rámec vyprávění o tom, jak se věci v české ústavní péči v současné době ve skutečnosti mají. Lze si představit svět bez ústavů? A jak by takový svět vypadal? Lze si představit svět bez pobytových sociálních služeb? A lze si představit svět bez kategorie „mentálního postižení“, tedy svět, v němž lidé, kteří jsou takto označováni, budou žít s námi neoznačenými, s naší podporou, ale bez stigmatu postižení? „Popis nějaké věci formulovaný s péčí a pro péči,“ píše MPB, „může vést k neshodám a konfliktům [...]. Může stvořit vize, jež tvar oné věci ‚obrábějí‘ odlišně či zpochybnit existenci

sítě [...] – může dokonce ve jménu starostlivosti požadovat odříznutí některých částí.“ [s. 61; srov. Synek et al. 2017; Porkertová 2019] Domníváme se, že na kritické rovině pečujícího bádání a psaní se musíme ptát nejen po smyslu a pevnosti současného uspořádání pobytové péče, ale také po jejím příštím osudu.

Kritika přitom podle MPB nemusí být redukcí, která popisované věci vysvětlí působením skrytého syntetického činitele, o kterém nikdo z aktérů nemá ponětí, ale přidáváním zájmů, které byly dříve upozaděny. Navzdory tomu, že dnes mnozí aktéři sociálních služeb hovoří o lidech s postižením především jako o „klientech“ či „uživatelích služeb“ a že zjišťování jejich potřeb je důležitou součástí proklamované individualizace, názory lidí s postižením – ať už vyřčené slovy nebo jinak vyjádřené – nejsou často brány vážně s přímým odkazem na jejich postižení. V projektu zaměřeném na život lidí a budov proto (provizorně) zaujímáme místo ve vestibulu, kde se scházejí obyvatelé zařízení. Snažíme se poslouchat a vidět jejich výpovědi a komunikovat s nimi způsobem, který nedeformuje jejich prožitky [Osman 2019]. Tento opatrný postoj – stále velmi daleko od skutečného žití-s – umožňuje vidět novým pohledem aktivity uskutečňované v rámci pečování o klienty a o chod budovy a instituce. Dozvíme se například, že cesta k cigaretě nebo k procházce po vsi vede přes řadu více či méně propustných prahů, společně udržujících člověka uvnitř „budovy“. Řada lidí ve vestibulu přitom mluví o tom, že by prostor ústavu chtěli dočasně nebo trvale opustit. Formuje se opoziční vědění podporující opuštění ústavů a my k němu chceme přispívat.

Prízivci ústavnictví – či alespoň konkrétních ústavů – se ovšem najdou i mezi jejich obyvateli. Potkáváme se s lidmi, kteří si útočiště poskytovaného pobytovou péčí cení a z různých důvodů o něj nechtějí přijít. K nim, stejně jako k lidem pečujícím o chod ústavu, chceme být upřímní. Dělíme se s nimi celkem nepokrytě o své názory a zkušenosti, aniž bychom zapírali svou nelásku k ústavnictví. Realitu útočiště bereme vážně a věříme, že názory některých našich partnerů z vestibulu svědčí o tom, že život v ústavech pro ně není tak těžký, jak si na základě svých kritických spekulací představujeme.

Naše starost o zrušení ústavů a o dopady kategorie mentálního postižení na ty, kdo jsou do ní zařazeni, představuje „spekulativní afektivní modus pečování, povzbuzující k zásahům do budoucí podoby věcí“ [s. 66]. Rádi bychom, aby naše působení v ústavech a naše vyprávění o nich především generovalo péči o to, jak lidé označení za postižené žijí a jak by mohli žít lépe. Naše aktivní zasahování do spolu-stávání-se s ústavu a jejich obyvateli přitom generuje i řadu pochybností. Dovolte, abychom se o některé z nich na závěr podělili:

O čem příběh pobytové péče vlastně je? A proč je to, o čem je, důležité v porovnání s dalšími problémy, jako jsou třeba požáry v Austrálii či hrozící válka s Iránem? Je klíčovým problémem segregace „postižených“, tedy jejich systematické vylučování z běžného života? Nebo/a jejich následná adiaphorace [Bauman, Donskis 2013, 2018]? A jakým příběhem máme tento příběh vyprávět [Haraway 2016: 12]? Čím příběhem? O co chceme svým výzkumem a svými texty pečovat – emočně, eticky, prakticky? O humanizaci a individualizaci pobytové péče? O so-

ciální bydlení, flexibilní komunitní služby nebo o pečující vztahy mezi sousedy? Na co nám stačí síly? O čem příběh pobytové péče je a o čem může být pro nás?

Co vlastně znamená zahrnout do výzkumu pečování o budovy a co by znamenalo (spekulativně) zohlednit pečování budov? Mají budovy vlastní zájmy, mají působnost? Mohou pečovat [Nord, Högström 2017]? O co pečují staré budovy ústavů, na čem jim záleží? Má s tím něco společného duch budovy? Duch historických budov prý uklidňuje, duch parků léčí závislost [Dvořáček 2017]. Jenže co má tohle co dělat s otázkou, proč jsou v těchto budovách koncentrováni ve velkém počtu nějací lidé?

Je možné zabývat se budovou jakožto strojem na segregaci, jako systémem polopropustných prahů, který lidi s určitým typem znaků udržuje uvnitř, oddělené od světa venku. O co pečuje tento systém prahů a je jeho pečování naším pečováním? Chceme se podílet na oddělování?

O co nebo o koho pečují další ne-lidští aktéři žijící v ústavu, jako třeba hospodářská zvířata a domácí mazlíčci? Jak se tam zachází s těly zabíjených zvířat? O co pečuje zmražené maso? O co nebo o koho pečuje kočka Jasmínka? A proč bychom měli brát vážně její pečování?

Dana Hradcová
Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova

Michal Synek
Centrum pro teoretická studia
společné pracoviště Univerzity Karlovy a Akademie věd ČR

<https://doi.org/10.13060/csr.2020.009>

Literatura

- Angelotti, M. 2016. „Karrabing is Not a Clan, Not a Language Group, Not a Nation. It Is an Aspiration – Elizabeth Povinelli in Conversation with Martina Angelotti on the Karrabing Film Collective, Winner of the 2015 Visible Award.“ *Visible Project* [online]. [cit. 25. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.visibleproject.org/blog/elizabeth-povinelli-in-conversation-with-martina-angelotti-on-the-karrabing-film-collective-winner-of-the-2015-visible-award/>.
- Bauman, Z., L. Donskis. 2013. *Moral Blindness: The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Bauman, Z., L. Donskis. 2018. *Tekuté zlo: Život bez alternativ*. Praha: Pulchra.
- Bělohradský, V. 2016. „Všichni jsme obětmi i katy: Rozhovor s Václavem Bělohradským.“ *Česká pozice* [online]. [cit. 7. 1. 2020]. Dostupné z: http://ceskapozice.lidovky.cz/tema/belohradsky-vsichni-jsme-obetmi-i-katy.A161223_215129_pozice-tema_houd.
- Callon, M. 1986. „Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of

- the Scallops and the Fisherman of St Brieuc Bay." Pp. 196–223 in J. Law (ed.). *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* London: Routledge.
- Callon, M., V. Rabearisoa. 2004. „Gino's Lesson on Humanity: Genetics, Mutual Entanglements and the Sociologist's Role." *Economy and Society* 33 (1): 1–27, <https://doi.org/10.1080/0308514042000176711>.
- Čapek, K. 1929. *Zahradníkův rok*. Praha: Aventinum.
- Despret, V. 2004. „The Body We Care For: Figures of Anthrozoogenesis." *Body & Society* 10 (2–3): 111–134, <https://doi.org/10.1177/1357034X04042938>.
- Dvořáček, J. 2017. „Psychiatrická léčebna v Červeném Dvoře." Pp. 247–255 in K. Cichrová (ed.). *Červený Dvůr: proměny zámku a parku*. Praha: Národní památkový ústav.
- Fine, M. 2005. „Dependency Work: A Critical Exploration of Kittay's Perspective on Care as a Relationship of Power." *Health Sociology Review* 14 (2): 146–160, <https://doi.org/10.5172/hesr.14.2.146>.
- Friedlander, H. 1995. *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*. Chapel Hill, London: The University of North Carolina Press.
- Gilligan, C. 1993. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Goffman, E. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Garden City: Anchor Books.
- Haraway, D. J. 1991a. „Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective." Pp. 183–201 in *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Haraway, D. J. 1991b. „A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century." Pp. 149–181 in D. J. Haraway. *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Haraway, D. J. 1997. *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan©_Meets_Onco-Mouse™: Feminism and Technoscience*. New York: Routledge.
- Haraway, D. 2003. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Haraway, D. J. 2016. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press, <https://doi.org/10.1215/9780822373780>.
- Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Harding, S. 1993. „Rethinking Standpoint Epistemology: What Is 'Strong Objectivity'." Pp. 49–82 in L. Alcoff, E. Potters (eds.). *Feminist Epistemologies*. New York, London: Routledge.
- Harding, S. 2015. *Objectivity @ Diversity: Another Logic of Scientific Research*. Chicago, London: The University of Chicago Press, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226241531.001.0001>.
- Hartsock, N. 1983. „The Feminist Standpoint: Toward a Specifically Feminist Historical Materialism." Pp. 231–251 in N. Hartsock (ed.). *Money, Sex, and Power: Toward a Feminist Historical Materialism*. New York: Longman.
- Held, V. (ed.). 1995. *Justice and Care: Essential Readings in Feminist Ethics*. Bolder, Oxford: Westview Press, <https://doi.org/10.4324/9780429499463>.
- Held, V. 2015. *Etika péče: osobní, politická a globální*. Praha: Filosofia.
- Kittay, E. F. 1999. *Love's Labor: Essays on Women, Equality, and Dependency*. New York: Routledge.
- Koubová, A., P. Urban. 2018. „Vztahové pojetí morální subjektivity mezi etikou péče a teorií hry Donalda Winnicotta." *Filozofia* 73 (9): 717–730.
- Kröger, T. 2009. „Care Research and Disability Studies: Nothing in Common?" *Critical Social Policy* 29 (3): 398–420, <https://doi.org/10.1177/0261018309105177>.

- Kocman, D., J. Paleček. 2012. „Deinstitucionalizace a kvality života: Od expertních posudků k praktickým experimentům.“ *Fórum sociální práce* 1: 15–30.
- Kolářová, K. 2017. „‘Mentální retardace’ a afektivní politiky zřeknutí se.“ *Gender a výzkum* 18 (2): 128–154, <https://doi.org/10.13060/25706578.2017.18.2.374>.
- Kommenda, N. 2019. „SUVs Second Biggest Cause of Emissions Rise, Figures Reveal.“ *The Guardian* [online]. [cit. 27. 12. 2019]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/environment/ng-interactive/2019/oct/25/suvs-second-biggest-cause-of-emissions-rise-figures-reveal>.
- Laker, L. 2019. „‘A Deadly Problem’: Should We Ban SUVs from Our Cities?“ *The Guardian* [online]. [cit. 27. 12. 2019]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/cities/2019/oct/07/a-deadly-problem-should-we-ban-suvs-from-our-cities>.
- Latour, B. 1993. *We Have Never Been Modern*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, B. 2004a. „Why Has Critique Run Out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern.“ *Critical Inquiry* 30 (2): 225–248, <https://doi.org/10.1086/421123>.
- Latour, B. 2004b. *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, B. 2005a. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. New York: Oxford University Press.
- Latour, B. 2005b. „What Is the Style of Matters of Concern? Two Lectures in Empirical Philosophy.“ Spinoza Chair in Philosophy Lectures at the University of Amsterdam, April–May 2005.
- Latour, B. 2005c. „Victor Frankenstein’s Real Sin.“ *Domus* 878.
- Latour, B. 2010. *On the Modern Cult of the Factish Gods*. Durham, London: Duke University Press.
- Latour, B. 2016. „Proč kritice dochází dech? Od faktů k zájmům.“ Pp. 209–235 in T. Stöckelová (ed.). *Stopovat a skládat světy s Brunem Latourem: Výbor z textů 1998–2013*. Praha: Tranzit.cz.
- Law J., A. Mol. 1995. „Notes on Materiality and Sociality.“ *The Sociological Review* 43 (2): 274–294, <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1995.tb00604.x>.
- Love, H. 2010. „Close but not Deep: Literary Ethics and the Descriptive Turn.“ *New Literary History* 41 (2): 371–391, <https://doi.org/10.1353/nlh.2010.0007>.
- Mol, A., I. Moser, J. Pols (eds.). 2010. *Care in Practice: On Tinkering in Clinics, Homes and Farms*. Bielefeld: Transcript Verlag, <https://doi.org/10.14361/transcript.9783839414477>.
- Moore, J. W. (ed.). 2016. *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*. Oakland: PM Press.
- Moser, I., H. Thygesen. 2015. „Exploring Possibilities in Telecare for Ageing Societies.“ Pp. 111–124 in M. Barnes, T. Brannelly, L. Ward, N. Ward (eds.). *Ethics of Care: Critical Advances in International Perspective*. Bristol, Chicago: Bristol University Press, <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t89d95.13>.
- Myers, N. 2013. „Sensing Botanical Sensoria: A Kriya for Cultivating Your Inner Plant.“ *Centre for Imaginative Ethnography* [online]. Dostupné z: <https://imaginative-ethnography.com/imaginings/affect/sensing-botanical-sensoria/>.
- Noddings, N. 2002. *Starting at Home: Caring and Social Policy*. Berkeley: University of California Press.
- Noddings, N. 2013. *Caring: A Relational Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Nord, C., E. Höglström (eds.). 2017. *Caring Architecture: Institutions and Relational Practices*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Osman, R. 2019. „Jet pěšky / Geografie vozíčkářů a vozíčkářek.“ Pp. 29–68 in R. Osman,

- L. Pospíšilová (eds.). *Geografie „okrajem“: Každodenní časoprostorové zkušenosti*. Praha: Karolinum.
- Petríček, M. 2018. *Filosofie en noir*. Praha: Karolinum.
- Pols, J. 2013. „The Chronification of Illness. An Empirical Ethics in Care.“ Inaugural Lecture Delivered on the Appointment of the Special Chair of Social Theory, Humanism & Materialities at the University of Amsterdam.
- Pols, J. 2014. „Radical Relationality: Epistemology in Care and Care Ethics for Research.“ Pp. 175–194 in G. Olthuis, H. Kohlen, J. Heier (eds.). *Moral Boundaries Redrawn: The Significance of Joan Tronto's Argument for Political Theory, Professional Ethics, and Care as Practice*. Leuven: Peeters.
- Pols, J. 2015. „Towards an Empirical Ethics in Care: Relations with Technologies in Health Care.“ *Medicine, Health Care and Philosophy* 18 (1): 81–90, <https://doi.org/10.1007/s11019-014-9582-9>.
- Pols, J. 2016. „Analysing Social Spaces: Relational Citizenship for Patients Leaving Mental Health Care Institutions.“ *Medical Anthropology* 35 (2): 177–192, <https://doi.org/10.1080/01459740.2015.1101101>.
- Porkertová, H. 2019. „Asambláže postižení: Afirmativní pojetí v deleuzo-guattariovské perspektivě.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 55 (5): 561–585, <https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.5.477>.
- Povinelli, E. A. 2016. *Geontologies: A Requiem to Late Liberalism*. Durham, London: Duke University Press, <https://doi.org/10.1215/9780822373810>.
- Příbylaková, M. 2019. „Female Body as a Gender War Zone: ‘New’ Form of War(Fare) in Lima.“ *Ergot* 2/2019: 111–142.
- Sevenhuijsen, S. 1998. *Citizenship and the Ethics of Care*. London: Routledge.
- Suchman, L. 2007. *Human-Machine Reconfigurations: Plans and Situated Action*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808418>.
- Synek, M., D. Hradcová, D. Jahodová, R. Carboch. 2017. „O (ne)soudržnosti pečování: Mnohočetné ontologie života s demencí.“ *Biograf* (65–66): 5–52.
- Synek, M., D. Hradcová, R. Carboch, D. Jahodová. 2019. „Kritické gesto a záležitosti péče v souřadnicích ne/způsobivosti.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 55 (5): 587–614, <https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.5.478>.
- Tronto, J. C., B. Fisher. 1990. „Toward a Feminist Theory of Caring.“ Pp. 36–54 in E. Abel, M. Nelson (eds.). *Circles of Care*. Albany: SUNY Press.
- Tronto, J. C. 1993. *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. Routledge, New York.
- Tronto, J. C. 2013. *Caring Democracy: Markets, Equality, and Justice*. New York: New York University Press.
- Uhde, Z. 2009. „K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (1): 9–29.
- Voltaire. 1949. *Candide*. Praha: Svoboda.
- Vora, K. 2010. „The Transmission of Care: Affective Economies and Indian Call Centers.“ Pp. 33–48 in E. Boris, R. S. Parreñas (eds.). *Intimate Labors: Cultures, Technologies, and the Politics of Care: Interdisciplinary Perspectives on Care, Sex and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.

Josef Bernard (ed.),
Tomáš Kostecký
Renáta Mikešová
Jiří Šafr
Martin Šimon
Lucie Trlifajová
Jakob Hurrle

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)
a SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydaly v koedici

NIC SE TADY NEDĚJE...

Životní podmínky na periferním venkově

Josef Bernard (ed.), Tomáš Kostecký, Renáta Mikešová,
Jiří Šafr, Martin Šimon, Lucie Trlifajová, Jakob Hurrle

Kniha osmi autorek a autorů se zabývá životními podmínkami obyvatel venkovských
periferií v Česku. Klade si zejména otázku, jestli bydlení v periferiích zvyšuje riziko

různých forem sociálního znevýhodnění. Zkoumá
postavení obyvatel venkovských periferií na

trhu práce, jejich příjmy a možnosti zaměstnání.

Zabývá se problematikou vzdělání a ptá se, jestli
děti vyrůstající v periferiích mají stejné možnosti
získání kvalitního vzdělání jako ostatní. Věnuje se
každodennímu životu rodin a popisuje, před jakými

obtížemi stojí rodiče při výběru školy, zajišťování
volnočasových aktivit pro své děti a při snaze skloubit
péči o děti a zaměstnání. Sleduje též spokojenost

obyvatel venkovských periferií a porovnává ji se

spokojeností obyvatel jiných typů území. Ukazuje, že
venkovské periferie představují různorodé prostředí,

které jeho obyvatelé hodnotí diferencovaně. Často
ovšem vnímají, že jim toto prostředí nabízí omezené
množství ekonomických a sociálních příležitostí.

Kde se v Česku nachází periferní venkov? Jaké těžkosti
přináší bydlení v odlehlých venkovských obcích?

Proč mají lidé na venkově nižší plat než lidé ve městě?

Mají venkovské děti stejné šance na vzdělání jako
jejich vrstevníci ve městech? Jak se hledá zaměstnání

ve vesnicích s vysokou nezaměstnaností? Kde jsou lidé v Česku nejspokojenější a kde
nejméně spokojení? Přesouvají se sociálně vyloučené lokality z měst na venkov?

Praha 2018

244 stran

Doporučená cena 295Kč vč. DPH

ISBN 978-80-7419-274-6

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON), Jilská 1, 110 00 Praha 1

Objednávky – tel.: 222 220 025, e-mail: slon@slon-knihy.cz.

Vyžádejte si zaslání informací o novinkách e-mailem!

Podrobné informace o vydaných a připravovaných titulech: www.slon-knihy.cz

**Josef Bernard (ed.), Tomáš Kostelecký,
Renáta Mikešová, Jiří Šafr, Martin
Šimon, Lucie Trlifajová, Jakob Hurrle:**
*Nic se tady neděje... Životní podmínky
na periferním venkově*
Praha, Sociologické nakladatelství (SLON)
2018, 244 s.

Jestli hledáte informace o venkově nebo sociální exkluzi v jejich nesčetných podobách, pak by pro vás měla být volbou publikace autorského týmu vedeného Josefem Bernardem, vydaná pod taktovkou Sociologického nakladatelství (SLON). Záměrně používám spojkou „nebo“, protože publikace je bohatým zdrojem informací k oběma těmto konceptům. I když je hlavním nosným tématem problematika periferního českého venkova, autoři a autorky této publikace budují mosty i do konceptů trhu práce, příjmové distribuce, školství a vzdělávání, životních podmínek nebo stále aktuálních debat o rodinách a péči o děti. To bych ráda vypíchla již úvodem, protože je dost pravděpodobné, že při snaze získat informace k těmto tématům nebude právě kniha o venkově obvykle naší první a často ani druhou volbou. A to je krátkozraká strategie, která by sociology a socioložky trhu práce, rodiny nebo vzdělání mohla připravit o kus inspirativního čtení.

Publikace *Nic se tady neděje...* je rámována jako dialog s klasickým textem Jiřího Musíla a Jana Müllera „Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze“, který vyšel na stránkách *Sociologického časopisu / Czech Sociological Review* v roce 2008 (44 (2): 321–348). Staví na jeho východiscích, rozšiřuje je a modernizuje pro současný český venkov. Kniha má sedm autorů – vedle editora Josefa Bernarda, je v týmu i Tomáš Kostelecký, Renáta Mikešová, Jiří Šafr, Martin Šimon, Lucie Trlifajová a Jakub Hurrle. Zastoupeny jsou tak pohledy sociálně geografické, sociologické i sociálně antropologické. Každá z dvanácti kapitol má svůj autorský subtým, jehož složení kapitolu od kapitol vy-

riuje, ale oproti běžným výzkumným sborníkům se zde jedná o skutečně editovanou monografii, kdy je patrný dialog mezi jejími jednotlivými částmi. To je dáno jednak společným datovým základem, ale svoji nepochybnou zásluhu na tom má i osoba editora, který se tématu venkova věnuje dlouhodobě a má v rámci něj své jasné definované cíle.

Začíná být dobrým zvykem českých sociálních věd opírat se o vícezdrojové datové prameny. Jsem zastáncem toho, že ve zcela ideálním případě bychom se měli pohybovat v kruhu, který je vystavěný z následných, či dokonce v čase částečně se překrývajících a střídajících kvalitativních a kvantitativních postupů a metodologií. Snad nejsem jediná, která si po provedení kvalitativních rozhovorů klade otázku, nakolik je právě zaznamenaná zkušenost prevalentní v dalších vrstvách společnosti, a naopak nad tabulkou 5 × 5 zvažuje, co vlastně odráží v žité zkušenosti aktérů. Možnost kombinovat různé datové zdroje je velkým vědeckým požehnáním, zejména pokud autoři umí využít potenciálu obojího, což publikace k perifernímu venkovu umně předvádí. Kromě rozhovorů, provedených se 75 informanty v pěti regionech, stojí prezentované výsledky i na třech originálních dotazníkových šetřeních různé velikosti, rozsahu a typu sběru, na sekundární analýze šetření EU-SILC (Evropské šetření příjmu a životní podmínek) a velkém počtu administrativních dat kombinovaných s výsledky Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2011. Tato poslední jmenovaná data byla společně s vlastním měřením lokalizačních dat služeb (zaměstnavatelé, školy apod.) použita pro definici periferního venkova.

Ne že by snad v českém prostoru bylo definic a typologií venkova málo. To spíše naopak, konsenzus, jak venkov vymezit, stále ještě hledáme, ale Josef Bernard zde samozřejmě využil možnost vytvořit si vlastní mapy k identifikaci prostoru, který bude poskytovat nejlepší východiska pro sledování životních podmínek v mikroregi-

onech, jež vykazují znaky perifernosti v širším než striktně geografickém smyslu slova, a navíc budou odrážet vícerozměrný charakter perifernosti či sociální exkluze, která se s periferností může – a pravděpodobně bude –, ale také nemusí, vázat. Vzhledem k mé vlastní, sociálně-gerontologické expertize se ale nelze nepozastavit nad tím, jak všechna mně známá vymezení venkova využívají vlastně výhradně indikátorů, které se více či méně vážou na trh práce a/nebo životní styl populace v tzv. produktivním věku. Seniorská populace představuje i více než třetinu populace v ČR, a přesto se jejich potřebám a specifickým životního stylu mimo specializované obory věnuje jen minimální pozornost. Opak přitom platí, je-li vnímána potřeba rozdmýchat nebo alespoň posílit paniku z demografie, v rámci které je s oblibou pracováno s vybranými věkovými skupinami jako s reprezentací všeho „zlého“. Bohužel i recenzovaná monografie používá obraty jako „profit z populačního růstu“ nebo „trápení z nedostatku mladých lidí v regionu“, a podíl seniorní složky obyvatel je zmiňován jako indikátor perifernosti („přestárlá území“). Nechci autory snad obvinít z ageismu, ale zdá se, že vymanit se z pojetí dvojího standardu, resp. dvoukolejnosti kvality, s kterou percipujeme dvě různé, ale integrální části životní dráhy, je přece jen obtížné. O to vzácnější a cennější je poctivá a na datech založená snaha autorského kolektivu poukázat na alespoň mimověkovou rozmanitost forem perifernosti a jejich vzájemné (ne)překrývání se ve fyzickém prostoru (čti: na mapě). Slovy samotných autorů, publikace totiž uvažuje „o existenci několika samostatných dimenzí perifernosti, jež mají navzájem odlišné prostorové vzorce a odlišují se od sebe formou převládajícího sociálního znevýhodnění“ (s. 51). Moje výtky na latentní ageismus je možná ne zcela férová i z toho titulu, že autoři jsou vedeni právě snahou odvést pozornost od běžně používaných, jednodimenzionálních pojetí perifernosti a sociál-

ní exkluze k realističtějším, multidimenzionálním modelům.

Témata venkova i sociální exkluze jsou paradoxně sama o sobě relativně marginální, periferní. Říkávám tomu urbánní hegemonie, která vládne sociální a veřejné politice, kultuře i veřejným diskurzům, nezřídka i samotné sociologii, a která symbolicky, diskurzivně i skrze reálnou absenci heterogenních řešení tlačí venkov do minoritního postavení ošklivého káčátka. Toto příslowčné káčátko my „urbanites“ pak buďto trpíme, nebo se jej – vedeni pygmalionským drivem –, snažíme převychovat k obrazu svému. Několik příkladů za všechny: Při pohledu na nedávné politické události, venkov je stále vnímán a prezentován jako jednotlý, uniformní, zpátečnický a zaostalý. Krátké komuniké UNECE k doporučeným opatřením ohledně stárnutí ve venkovských regionech hovoří v tom smyslu, že všichni mají právo na stejnou kvalitu života jako senioři ve městech, což implikuje, že právě městská kvalita života by snad měla být vyšší a že městská „kvalita“ je to, na co bychom se měli snažit aspirovat (srov. „Older Persons in Rural and Remote Areas.“ *UNECE Policy Brief*, 2017, No. 18, s. 1). A před nějakým časem to implikoval i text jakési reklamní tiskoviny, která v mé schránce propagovala stavební spoření: „Dlouhodobé prognózy říkají, že se obyvatelé stále více stěhují do těsné blízkosti měst, stále větší oblibu mají také samotná městská centra. Tyto lokality nabízejí dobrou dostupnost... a vysokou kvalitu života.“ (Tiskovina společnosti Modrá pyramida)

I sám editor recenzované monografie má potřebu reflektovat ve svém medailonku v závěru publikace, že se snaží „ukázat, že výzkum života na venkově je podobně inspirativní jako studium měst“ (s. 235). Zároveň na prezentovaných datech ukazuje, že i přes sledované problémy, identifikované v různých kontextech, nemusí být tyto provázeny i subjektivně nižší kvalitou života, a že naopak indikátory běžně vníma-

né jako antimarginalizační mohou v nesprávné kombinaci přinášet sociální vyloučení. Tato debata tak přispívá i k úvahám o definici společenské „normality“, otevřeně i jen tak mezi řádky diskutuje problematiku (s)potřeb(y) a vědecky bezpečně argumentuje, že vedle principu kumulativního znevýhodnění mohou omezení vyplývající ze života v periferiích dopadat tíživěji na obyvatele s většími zdroji, vzděláním a ambicemi. Tímto přístupem tak provádí nutnou relativizaci ustrnulých konceptů sociálního vyloučení jako něčeho, co se děje „jim“.

Právě z těchto důvodů se mi zdá naprosto klíčové, že texty, které rozlišují heterogenitu venkova a které datově podloženě, bez emocí, stereotypizace a nepatřičné generalizace hovoří o problémech, se kterými se potýká část populace žijící na precizně definovaném periferním venkově, patří do zlatého fondu české sociologie, stejně jako do povinné četby policy makerů a osob veřejně činných vyjadřujících se k problematice. Sama jsem totiž byla svědkem, když podle kolektivu autorů nesprávné vnímání venkova jako plošně se vyliďňujícího sklouzlo do postoje „vždyť se to vyliďňuje, tam nikdo nežije, už nám to nestojí za to, abychom tam poskytovali nebo plánovali nějaké služby“. I proto věřím, že publikace k tématu vnitřních periferií má velký potenciál informovat nejen sociology a sociální geografy, ale díky správné míře analytických detailů i širší odbornou veřejnost.

Lucie Vidovičová

David Hána, Yvona Kostecká: *Domácí vzdělávání v kontextu evropských vzdělávacích systémů*

Praha, Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta 2019, 308 s.

Kniha je výsledkem badatelské činnosti autorů podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu „Domácí

vzdělávání – fakta, analýzy, diagnostika“. Text je uveden citací otázky vznesené zahraničními odborníky, zda „nenastal čas pro lepší harmonizaci politik týkajících se domácího vzdělávání“. Hána a Kostecká uvádějí (s. 236), že se přiklání k tomu, aby byl v evropském prostoru nalezen konsenzus v určité harmonizaci politiky ve vztahu k domácímu vzdělávání. Zároveň ale sami připouštějí limity, které poukazují na velkou diverzitu evropských vzdělávacích systémů ve vztahu k domácímu vzdělávání. Již vzhledem k tomu, že samotné klíčové termíny jako *povinná školní docházka* a *povinné vzdělávání* bývají často zaměňovány a vykládány různě v kulturním kontextu zkoumané lokality. Dalším limitem hledání společného evropského rámce je také nejednotnost a závaznost dodržování státem stanovených vzdělávacích kurikul. Text tedy spíše vyznívá jako vysvětlení rozdílů mezi institucemi, které povolují domácí vzdělání napříč Evropou.

Domácí vzdělávání slouží jako alternativa k tradičnímu školnímu vzdělávání. Zahrnuje přístupy, kde jsou děti individuálně vzdělávány svými rodiči nebo vybranými učiteli – obvykle doma, ale stále častěji také v komunitních školách. Na celém kontinentu lze nalézt poměrně různorodé spektrum přístupů k domácímu vzdělávání – od úplné liberalizace státem, jako je tomu ve Velké Británii, a nezasahování do něj až po přísný zákaz domácí výuky s trestem odnětí svobody za nedodržení (Německo). Navzdory relativně nízkému procentu doma vzdělávaných dětí v kohortách školního věku lze obecně pozorovat rostoucí popularitu tohoto typu vzdělávání po celé Evropě. Od devadesátých let stále více států zavádí právní předpisy upravující domácí vzdělávání, ale i přesto v některých zemích tato forma vzdělávání dosud nebyla právně umožněna.

Kniha je rozdělena do 11 kapitol. První kapitola obsahuje definici domácího vzdělávání a popisuje jeho historický vývoj a širší kontext, čímž vytváří základ pro sys-

tematickou část knihy, která se zabývá systémy domácího vzdělávání v jednotlivých evropských státech, seskupených podle kulturně souvisejících oblastí. U každé země jsou uvedeny klíčové údaje o domácím vzdělávacím systému: kontext (sociální, politický, vzdělávací), způsob, jakým děti vstupují do domácího vzdělávání, jak je pokrok dítěte testován a jak jsou hodnoceny konečné výsledky. U povolování domácího vzdělávání bylo sledováno, zda je v daném státě potřeba žádat o umožnění domácí výuky, či stačí pouze příslušným orgánům tuto skutečnost oznámit. V tematickém celku zaměřeném na průběh domácího vzdělávání byly identifikovány podmínky, za kterých může být domácí vzdělávání v dané zemi realizováno, a dále byly zjišťovány způsoby hodnocení výsledků. U každé země autoři v krátkosti diskutují možný budoucí vývoj domácího vzdělávání na základě analýzy stávajícího stavu, mimo jiné také ve vztahu k podílu domácích školáků ve srovnání se všemi školou povinnými dětmi ve sledovaných státech.

Souhrnná kapitola představuje přehledné srovnání zemí pomocí grafů s klíčovými informacemi a mapami, ve kterých jsou země kategorizovány podle typologií prezentovaných v příslušných legendách.

Autoři cíl své práce definují jako snahu analyzovat systémy domácího vzdělávání v různých evropských zemích a sociální a historické souvislosti a praxi domácího vzdělávání. Kniha obsahuje analýzu různých právních přístupů k regulaci praxe s cílem lépe porozumět širšímu celoevropskému kontextu a podmínkám domácího vzdělávání. Publikace kombinuje geografické a politické přístupy. Pro získání úplného přehledu autoři zahrnuli nejen státy západní, východní, severní a jižní Evropy, ale také stručně shrnuli přístupy ke vzdělávání v nejmenších zemích, jako je Malta, Andorra, Monako, Lichtenštejnsko, San Marino a Vatikán.

Úvodní kapitola, „Metodika a stanovení cílů“, působí poměrně nepřehledně

a čtenáři orientaci neulehčuje ani obsáhlá poznámka pod čarou, která svojí délkou předčí samotný úvodní odstavec. V něm se autoři snaží vysvětlit jak metodiku, tak i cíle práce. Text je metodicky postaven na principech srovnávací pedagogiky, které autoři využili k vypracování srovnávací studie encyklopedického charakteru, založené na souboru případových studií (s. 12). Vzhledem k tomu, že si autoři dle svých slov berou za cíl zaujmout nejen odbornou veřejnost, ale i širší okruh čtenářů (s. 13), stálo by za zvážení volit jazykově přístupnější formu právě vzhledem k zamýšlené široké čtenářské základně. Problematika domácího vzdělávání se momentálně těší rostoucí oblibě a také zájmu o výsledky odborného bádání k tématu. (Kniha byla přímo zmiňována v internetovém diskusním fóru *Domácí a komunitní vzdělávání*, které sdružuje téměř sedmáct tisíc zájemců. Toto fórum slouží ke sdílení osobních zkušeností, šíření informací k tématu domácího vzdělávání a propojování podobně smýšlejících lidí a vzájemné inspiraci.) Autoři sami zmiňují sílící tlak zájmových skupin i neziskových organizací, většinou tvořených zainteresovanými rodiči, na uzákonění domácího vzdělávání i v zemích, ve kterých dosud není legalizováno.

Počet dětí v domácím vzdělávání nepřesahuje v žádné evropské zemi 1,5 % populace žáků ve věku povinné školní docházky. Přesto však nelze považovat tento fenomén za nevýznamný. Domácí vzdělávání umožňuje vysokou míru individualizace a většina rodičů, kteří mají děti v domácím vzdělávání, deklaruje, že za jejich volbou domácího vzdělávání stojí snaha více respektovat individuální vzdělávací potřeby dítěte. Domácí vzdělávání tak lze chápat jako individualistickou reakci odporu vůči státní kontrole a unifikaci institucionálního školství se standardizovaným kurikulem či snahu vzdělávat dítě ve skupině, která vyznává hodnoty a postoje konzistentní s hodnotovým rámcem rodiny (s. 24). Čtenáře z řad širší veřejnosti se

zájmem o diskutovanou problematiku zaujme zcela zřejmě kapitola „Kdo jsou rodiče, kteří učí děti doma“. Autoři zde spojují výsledky bádání několika zahraničních a českých odborníků ve zcela jasný, stručný text, který vyvrací různé mýty a představy kolující o rodinách doma vzdělávaných dětí. Vedle toho autoři hned v úvodu kapitoly poukazují na různé osobní motivace k domácímu vzdělání, stejně jako na různorodé socioekonomické postavení, vyznání a politické postoje rodin. Za jednotlicí prvek lze obecně považovat, že domácí vzdělávání bylo a je využíváno částí rodičů, jejichž hodnotové přesvědčení v daném období a místě neodpovídá společenskému střednímu proudu, a představuje tak vhodnou alternativu, která dává možnost vzdělávat děti podle vlastního přesvědčení. Autoři (s. 27) zmiňují studie Kašparové, která začala využívat pro rodiče vzdělávající své děti doma termín „kulturní kreativci“ (označení podle Raye a Andersonové ve studii I. Kašparové „Domácí vzdělávání jako výraz kulturního kreativismu.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2017, 53 (1): 79–100), který velmi přesně ukazuje jednotlicí elementy zkoumané skupiny. Tím je typické vymezování se vůči konzumní společnosti, odmítání „univerzálně“ sdílených pravd a kritérií v nejrůznějších oblastech života včetně oblasti vzdělávání. Přispívají tak k proměně hodnot, kultury a způsobu života svého i svých blízkých, a tím tak iniciují širší celospolečenské změny.

Publikace vychází z rozsáhlého přehledu literatury a dalších relevantních zdrojů. Autoři uvádí, že použili více než 500 bibliografických zdrojů, včetně odborných článků, webových stránek zájmových skupin, konferenčních příspěvků, monografií a kapitol knih, zpráv o výzkumu, zákonů a zpráv.

Kniha rozhodně najde své čtenáře mezi odborníky i mezi zájemci o domácí vzdělávání z řad širší veřejnosti. Vzhledem ke svému encyklopedickému charakteru

bude text sloužit jako výchozí přehledová publikace také studentům a odborníkům při přípravě dalších výzkumů vedoucích k přesnějšímu porozumění roli domácího vzdělávání v současných společnostech.

Jitka Cirklová

Radek Vorlíček: *Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku? Pohled do konkrétních základních škol*

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2019, 322 s.

Kniha přibližuje pomocí dlouhotrvajícího kvalitativního a etnologického výzkumu mezi lety 2015 a 2016 život dětí na základních školách v jednotlivých třídních kolektivech, konkrétně se jedná o porovnání šesti slovenských a šesti českých škol. Důraz je kladen na vnímání odlišností a zkoumání dynamiky sociální vzálenosti mezi dětmi. Mezi ústřední témata knihy patří: hledání druhých ve vrstevnické skupině, mechanismy sociální inkluze, klima školní třídy a školy, interetnická komunikace, dynamika marginality a dominance, šikana, chudoba, selekce a segregace. Kniha je unikátní mimo jiné tím, že je určena širokému spektru čtenářů; od akademiků, pedagogů a studentů (nejen) pedagogiky až po širokou veřejnost, přičemž autor hned na začátku nabádá čtenáře, aby se při čtení knihy vcítil do některého z představovaných aktérů (žák, pedagog, rodič) tak, aby se snáze stal součástí vyprávěného příběhu a lépe tak dokázal reflektovat probíraná témata rezonující ve školství, o kterých je třeba diskutovat. Knihu uvádí předmluva Tomáše Samky, českého antropologa a publicisty, který diskutuje termín inkluze a zdůrazňuje různé úhly pohledu na něj – definiční, metodický, politický, pohled veřejnosti, pedagogů a popisuje tlak oponentů prosazování inkluze jako sendvičový efekt, kdy pedagog uprostřed je svírán zespoda bulvárem a seshora prezidentem ČR. Sa-

mek představuje knihu Radka Vorlíčka jako empirický vhled do jinak převážně teoretického bádání.

Kniha je tvořena čtyřmi hlavními částmi: úvodem, metodologií, představením dvanácti škol v ČR a na Slovensku a závěrečným souhrnným pohledem na život dětí na základní škole. Hned na úvod autor upozorňuje na „drsnost“ některých představovaných dětských příběhů a zdůrazňuje existenci a vzájemné propojení inkluze a exkluze jako dvou neoddelitelných entit. Jak autor zdůrazňuje, cílem knihy je nabourat naše představy o školní třídě a pomoci nám se oprostit od vlastní zkušenosti tak, abychom byli schopni přijmout specifčnost a rozmanitost jednotlivých školních kolektivů a různých témat, která jsou pro ně aktuální a stěžejní. Metodologické části je v knize věnováno více než 30 stran, ve kterých autor představuje svůj výzkum jako etnografický (metoda polozúčastněného pozorování doplněná polostrukturovanými a nestrukturovanými rozhovory) ze školního i mimoškolního prostředí, primárně je ovšem kniha založena na desetiměsíční práci v terénu na dvanácti různých školách. Teoretickým základem pro terénní výzkum byla pak antropologie vzdělávání a dětství. Autor zmiňuje netradičnost výzkumu, kdy sleduje vybrané téma na více místech, která mu umožnila vnímat třídu jako ohraničený fyzický prostor, ale zároveň na ni nahlízet i vně těchto zdí.

V rámci metodologické kapitoly autor dále reflektuje své volby a různé perspektivy, kterých ve svých analýzách využívá, a zdůrazňuje maximální snahu zůstat nehodnotícím výzkumníkem. Podstatnou část této kapitoly věnuje i reflexi vstupu do terénu, kde poukazuje na trend odmítání ze strany ředitelů škol a podrobně rozebírá jednotlivé důvody. Nechybí ani rozebrání etických aspektů. Metodologie je uzavřena reflexivním přístupem a vnímáním výzkumníka ve školním přístupu, které se do jisté míry vzájemně překrývají a kde autor na příkladech vysvětluje pozice, do kte-

rých se dostal a které mu byly přiřazeny vybranými školními prostředími. Na knize obzvlášť oceňuji tuto propracovanou metodologickou kapitolu, ve které autor nevynechává ani sebereflexi včetně polemiky o své úloze, radostech i strastech v pozici výzkumníka.

Autor nahlíží na školní třídu jako na malý svět a neopomíná jediného aktéra včetně sebe samého, sebereflexe je tak nedílnou součástí i rozborů oněch dvanácti školních třídních kolektivů, kde výrazně pomáhá v orientaci a vcítění se do sociální dynamiky. Reakce pedagogů a dětí na výzkumníka tak částečně odráží atmosféru v daném školním prostředí a stávají se nedílnou součástí analýzy vyprávěných příběhů. Kniha totiž skutečně funguje do jisté míry jako beletrie, je velmi čtivá, neustále čtenáře vtahuje do jednotlivých třídních kolektivů a skutečně mu umožňuje vžít se do jednotlivých postav, i když to jsou, bohužel, často smutné a nepříjemné situace, jichž se stává součástí. Výzkum reflektuje velmi dobrou znalost školního prostředí a obecně zkušenosti z předchozích autorů realizovaných výzkumných šetření ve školách (autor se tématem sociálních vztahů zabývá od bakalářského stupně studia).

O tom svědčí také maximální snaha autora udržet čtenářovu pozornost a přidat některé grafické prvky: např. originální a osvěžující jsou vytvořená schémata, kterými autor zobrazuje třeba zasedací pořádek v rámci některých hodin. V orientaci, zejména pro laickou veřejnost a pro studenty, pomáhá i přiložený terminologický klíč. Ačkoli je kniha komplexním antropologickým příspěvkem k diskusím ohledně inkluze a exkluze, čte se skoro sama a opravdu si dokážu představit široké spektrum čtenářů, pro které by mohla být zajímavá a poučná. Jednotlivé kapitoly věnují se již samotnému etnologickému výzkumu vždy v jedné škole (a často několika školních kolektivech) jsou strukturovány následovně: nejprve autor popisuje místní poměry, pak věnuje vždy alespoň jednu

podkapitolu školnímu kolektivu nebo několik podkapitol několika školním kolektivům, kde analyzuje jedno nebo více z nastiňných ústředních témat knihy, a na konci vždy následuje shrnutí týkající se té dané školy. Z důvodu, že bych nerada vyzradila příliš, nebudu zacházet do detailů a nechám čtenáře, aby si knihu přečetl sám a měl tak jednotlivé příběhy podané z „první ruky“ přímo od výzkumníka.

V samotném závěru celé knihy autor pracuje se všemi školami v jednom analytickém rámci a ukazuje v jednom celku jejich podobnosti a odlišnosti s tím, že zdůrazňuje, že nejde o komparativní práci v pravém slova smyslu – v tom brání unikátnost jednotlivých školních prostředí, ale i prostředí, ve kterých jsou zasazeny samotné školy, a rozmanitost, která panuje mezi žáky i učiteli. Výsledky svého výzkumného bádání autor shrnuje jako skutečnost, že často i při snaze o inkluzi se prohlubuje exkluze, která ale může nastávat i při vědomé snaze exkluzi zabráňovat, nicméně exkluze nemusí být nutně nevyhnutelná.

I když knihu vnímám jako velmi dobrou a skvěle zpracovanou, mám i některé drobné výtky, které ale ovšem knize nijak výrazně neubírají na kvalitě. V knize je uveden celkový čas strávený v terénu (10 měsíců), nicméně pro lepší orientaci v kontextu jednotlivých tříd bych uvítala, i kdyby autor uvedl, jaký čas (např. v týdnech) strávil na jednotlivých školách a kolik s žáky strávil vyučovacích hodin. Okolí na výzkumníka reaguje jinak, když zde stráví jen týden a pár vyučovacích hodin, oproti třeba intenzivnímu měsíčnímu období, jak ostatně autor sám zmiňuje (s. 40), detailnější časový rozbor svého vlastního výzkumu ale neudává. Věnoval se autor vždy výhradně jedné škole, nebo i několika najednou? Kolik škol bylo celkem osloveno? Ani na tyto otázky v knize odpověď nenalezneme.

Autor sice do hloubky probírá etiku výzkumu a zdůrazňuje svoji roli výzkumníka včetně úspěchů i neúspěchů při vstupu do terénu, ale přece jen mi v knize chy-

bí zevrubnější reflexe také toho, zda se někdy rozhodl překročit hranice výzkumu tím způsobem, že dále pracoval se získanými informacemi o chování dětí/pedagogů. Z knihy není jasné, zda si třeba ředitelé nevyžádali výsledky výzkumu, což bývá u výzkumů ve školním prostředí obvyklé, či nepožádali výzkumníka o jeho vhlad do dění ve třídě/šcole? Stejně tak u problému šikany autor sice v některých případech (s. 110 a 111) zasáhl přímo v situaci, kdy byl žák před jeho očima šikanován, nicméně opět není zcela jasné, zda zůstalo jen u takového „vyřešení“ konfliktu v ten daný okamžik, nebo zda výzkumník například mluvil s rodiči či dal podnět příslušným třídním pedagogům.

V kapitolách, které se týkají jednotlivých zkoumaných škol, mi někdy chybí jasnější opakující se struktura. Autor například zmiňuje vždy velikost škol co do počtu žáků, někde udává i počet pedagogických pracovníků (s. 93), jinde ale ne (s. 66, 109, 125). Uvítala bych trochu lepší sjednocení struktury pro každou jednotlivou školu, která by čtenáři lépe umožnila orientovat se a udržet si přehled o školách pro jejich vzájemné porovnání.

Knih *Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku?* Radka Vorlíčka je ale celkově velmi zdařilým vhladem do více než desítky školních kolektivů. Nabízí prezentaci a analýzu velkého množství témat, ovšem stále se vrací k inkluzi a exkluzi jako k akci a reakci. Kniha je skutečně určena širokému spektru čtenářů, existuje více způsobů, jak je možné ji číst a jak na rozebíraná témata nahlížet. K tomu autor dává podnět, ovšem zbytek už záleží na imaginaci samotného čtenáře. Dílo vřele doporučuji také studentům a výzkumníkům, kteří zvažují vstup do terénu školního prostředí, kniha totiž obsahuje i výčet všech možných bariér a rad, jak při vstupu do terénu postupovat a co vše je potřeba brát v úvahu.

Michaela Kudrnáčová
michaela.kudrnacova@soc.cas.cz

Miroslav Tížik, Ľubomír Sivák (eds.):

Svetonázorové dilemy, ateizmus

a náboženská viera na Slovensku

Bratislava, Sociologický ústav SAV 2018,
308 s.

Editori recenzovanej publikácie Miroslav Tížik a Ľubomír Sivák sa zamerali na jednu z kľúčových oblastí empirických výskumov – výskum religiozity na Slovensku. Reprezentatívne výskumy tejto oblasti názorov obyvateľstva sa robili v rokoch 1968 a 1989.

Monografia je rozdelená na dve časti. V prvej sa autori zaoberajú videním vzniku a vývoja sociológie náboženstva na Slovensku v období štátneho socializmu. Túto oblasť výskumu v sfére spoločenských vied kedy zastrešoval Ústav vedeckého ateizmu Slovenskej akadémie vied (SAV), ktorý existoval v rokoch 1971 až 1990. Preto je podstatná časť analýzy zostavená s rozhovorov s jeho niekdajšími pracovníkmi Jaroslavom Čelkom, Bohumírom Kvasničkom a Ľubomírom Sivákom. Kniha sa však čiastočne mapuje aj históriu slovenskej sociológie výskumu verejnej mienky.

Ako poznamenávajú autori monografie, vznik tejto oblasti vedy nebol vždy spojený s Ústavom vedeckého ateizmu SAV. V metodológii ich výskumu vychádzajú z koncepcie vedeckých, kultúrnych alebo akademických polí Pierra Bourdieua. Poznamenávajú, že vedecký ateizmus skúmal nielen náboženské, ale aj nenáboženské predstavy o svete.

Vývoj sociológie náboženstva vidia autori v troch etapách. Sú to etapy v rokoch 1948–1960, 1961–1969, 1970–1990. Prinášajú opis inštitucionálnych vzťahov v rámci Filozofického ústavu SAV, ktoré sa menili pre postavenie sociológie ako takej, a sociológie náboženstva v rámci neho. Poznamenávajú, že výskum *O svetonázorových postojoch obyvateľov na Slovensku*, realizovaný na jeseň 1968, bol kľúčovým krokom pri uzákonnení empirického výskumu v danej oblasti. Jeho význam je o to väčší, že uvedený výskum sa stal vzorom pre reprezentatív-

ne výskumy verejnej mienky Ústavu pre výskum verejnej mienky, ktorý bol neskôr pričlenený k Štatistickému úradu Slovenskej republiky. Pripomeňme si, že Kabinet vedeckého ateizmu SAV vznikol v decembri 1970 a na Ústav vedeckého ateizmu bol premenovaný v marci 1971.

V závere prvej kapitoly knihy sa končí tromi biografickými rozhovormi. Prvý s Jaroslavom Čelkom, kľúčovou postavou sociológie náboženstva, či ateizmu, ktorý hovorí o ľuďoch z danej oblasti výskumu. Druhým je rozhovor s Bohumírom Kvasničkom, venovaný rozbehu tohto odvetvia sociológie. Respondent hovorí o vzniku disciplíny, najmä o tom, ako sa problematika sociológie náboženstva, či vedeckého ateizmu presúvala takpovediac z ústavu do ústavu v rámci SAV. Spomína si, že pojem vedecký ateizmus, bol prekladom sovietskeho pojmu „naučnýj ateizm“. Tretí je rozhovor s Ľubomírom Sivákom, ktorý vstúpil do sociológie ako absolvent štúdia v danom odbore.

Druhá časť monografie prináša tiež tri rozhovory o budovaní sociológie náboženstva a nielen nej. Prvý rozhovor sa venuje vzniku a vývoju sociológie náboženstva, ktorá bola zastrešená SAV. Je s Jaroslavom Čelkom. Pre čitateľa sú zaujímavé okolnosti vzniku prvej inštitúcie pre výskum verejnej mienky, ktorý vznikol o Kabinet pre výskum verejnej mienky pod strechou Osvetového ústavu v roku 1967. O desať rokov neskôr bol kabinet povýšený na Ústav pre výskum verejnej mienky. Pôsobil v rámci rezortu niekdajšieho Ministerstva kultúry SSR. Kabinet a neskôr ústav mal vzťahy s partnerskými pracoviskami v Prahe, Ľubľane, Moskve, či v Budapešti. Výskum religiozity sa pripravil v roku 1967. Fáza zberu empirických údajov bola na jeseň 1968, na prelome septembra, a správa z výskumu v roku 1969. Údaje a výskumnú správu autori poskytli nielen verejným inštitúciám, ale aj novinárom.

Respondent pripomína, že je potrebné rozlišovať rôzne typy ateizmu – vedecky

motivovaný, zdôvodňovaný, vulgárny, protináboženský, bezhodnotovo neveriaci.

V rámci Ústavu vedeckého ateizmu SAV vzniklo sociologické oddelenie. V podmienkach Slovenska išlo o budovanie novej disciplíny. Ústavu sa však nie veľmi darilo s empirickými výskumami. Spomína si, že výskumy zamerané na religiozitu robil v rokoch 1971, 1973, 1975 a 1976 Ústav pre výskum verejnej mienky.

Tretím respondentom bol Ľubomír Sivák. Jeho najväčším vedeckým vzorom bol Alexander Hirner, priekopník sociológie na Slovensku. Ten históriu československej sociológie študentom diktoval. Mnohí sa zamýšľali prečo? Zrejme ju nemohol vydať, preto mnohým študentom v podstate nadiktoval svoju knihu počas prednášok. O riaditeľovi Ústavu vedeckého ateizmu SAV povedal, že vďaka nemu sa z výskumného ústavu nestala ideologicko-propagandistická inštitúcia. Ústav viedol Félix Vašečka, slovenský právnik, politik a publicista. Ústav vydával od roku 1972 dvojmesačník *Ateizmus*. Vydal aj *Slovník vedeckého ateizmu*.

Monografiu dopĺňujú rozsiahle prílohy, ktorých obsahom sú životopisné údaje,

ale aj faximile rôznych dokumentov, ktoré sa týkajú sféry sociológie náboženstva na Slovensku.

V monografii by však mohli byť aj štatistické údaje z citovaných výskumov, prípadná ich komparácia s údajmi výskumov po roku 1989, ktoré robil Ústav pre výskum verejnej mienky. Tento fakt, že v monografii absentujú komparácie výskumov považujeme, za priestor, ktorému by sa mohli autori venovať v budúcnosti. Za nedostatok monografie považujeme to, že nemá chronologický dej. To by predpokladalo to, že autori by zvolili inú formu spracovania. Znamenalo, že nezverejnili nezmenené rozhovory s respondentmi, ale usporiadali by ich obsah do časovej následnosti. Otázne je aj to, či jedna a tá istá osoba môže byť osobou pýtajúcou a v inej časti monografie je respondentom.

Monografia sa môže stať inšpiráciou pre iných výskumníkov z oblasti histórie sociológie v iných odvetviach výskumu, ale aj teórie, prípadne primárnym zdrojom pre sekundárne spracovanie starších výsledkov výskumu.

Vladimír Bačišin

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)

a **SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,**

vydaly v koedici

VYPRÁVĚNÍ A ROZHOVOR. TEORIE SOCIÁLNÍ INTERSUBJEKTIVITY

Martin Durdovič

Kniha je příspěvkem k obecné sociální teorii. Argumentace je vedena dvojím zájmem.

Na jednu stranu je to zájem o problematiku intersubjektivity v sociologii. Výzkum intersubjektivity rozumění, která je předpokladem koordinace jednání mezi jedinci, nabízí alternativu vůči často rozebíranému dilematu mezi individualismem a holismem. Na druhou stranu je to zájem o hermeneutiku, jak je studována ve filosofii. Hermeneutika při výzkumech intersubjektivity umožňuje překonat orientaci na reprodukci sociálního

řádu, jež převažuje ve fenomenologickém zpracování Alfredem Schützem. Kniha využívá konceptuální úvahy filosofů Hanse-Georga Gadamera a Paula Ricoeura k dynamizaci intersubjektivity. Cílem je vypracovat teorii, která umí objasnit sociální změnu probíhající v soudobých rozvinutých společnostech.

Při adaptaci hermeneutiky pro sociologii autor odmítá jednostranné sociálněkonstruktivistické východisko. Bytí nelze ztotožnit s interpretovaným bytím, protože některé sociální jevy je pak nesnadné uchopit a vnímat přesahy, které jejich studium může mít do

jiných věd, včetně věd přírodních a technických.

Poznatek, že se předmět sociologie cele nekryje s hermeneutikou, vede k propojení hermeneutiky s realistickým pohledem na společnost. V tomto ohledu autor nabízí originální příspěvek. Navazuje na současný proud kritického realismu ve filosofii (Roy Bhaskar) a sociologii (Margaret Archerová), jenž je někdy považován za neslučitelný s hermeneutikou.

Zkoumání předložená v knize naopak ukazují, že myšlenka emergence sociálního dění, jak ji hájí realisté, velmi dobře konvenuje jak s hermeneutickým pojmem vyprávění, tak s hermeneutickým pojmem rozhovoru.

Sociologické nakladatelství (SLON) / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2019

324 s., doporučená cena 390 Kč vč. DPH

ISBN 978-80-7419-284-5

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON), Jilská 1, 110 00 Praha 1

Objednávky – tel.: 222 220 025, e-mail: slon@slon-knihy.cz.

Vyžádejte si zaslání informací o novinkách e-mailem!

Podrobné informace o vydaných a připravovaných titulech: www.slon-knihy.cz

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)
a SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydávají v koedici

VLASTNÍ BYDLENÍ JAKO FINANČNÍ BONUS K DŮCHODU

Martina Mikeszová, Petr Sunega, Martin Lux,
Veronika Aresta

Kniha se zabývá otázkou, zda samotné vlastnictví bydlení může pomoci vyřešit finanční obtíže ve stáří a představovat doplňkový zdroj příjmu. Autoři a autorky objasňují postoje Čechů k vlastnímu bydlení v souvislosti s finančním zajištěním na stáří, a to na základě statistických dat i speciálně provedených výzkumů.

V souvislosti se stárnutím české populace je generace dnešních čtyřicátníků stále silněji nabádána k tomu, aby se sama zajistila na důchod. Spoří si však Češi na důchod dostatečně? Výzkumy ukazují, že tomu tak není, a proto se nabízí otázka, jak bude početná generace tzv. Husákových dětí čelit předpokládaným finančním nesnázím v důchodu. Právě bohatství uložené ve vlastním bydlení, které představuje pro většinu Čechů největší část jejich jmění, může být oním zdrojem příjmů. Budou však rodiče jako vlastníci ochotni spotřebovat své bydlení na úkor dědictví pro své děti?

Mnohé poznatky z výzkumu dokládají, že většina Čechů chápe své bydlení jako majetek, který dává rodině jistotu a který jednou dostanou či zdědí jejich potomci. Právě potřeba zanechat dětem nějaký majetek a pomoci jim být také vlastníky, mít onu „jistotu bydlení“, je jedním z hlavních důvodů, proč již dopředu zavrhnou jakoukoliv možnost zpeněžit své vlastní bydlení. Není však vyloučeno, že finanční tíseň může tyto představy značně proměnit a že se i u nás rozšíří zahraniční modely, které umožňují zůstat do konce života ve svém vlastním bydlení a současně využít podstatnou část jeho hodnoty pro spotřebu v důchodovém věku. Kniha seznamuje čtenáře právě s takovými inovativními finančními modely fungujícími zejména v zahraničí. Na základě speciálně provedeného výzkumu pak hodnotí jejich možné využití v českém prostředí.

Praha 2019 – doporučená cena 290Kč vč. DPH – ISBN 978-80-7419-279-1

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON), Jilská 1, 110 00 Praha 1

Objednávky – tel.: 222 220 025, e-mail: slon@slon-knihy.cz.

Vyžádejte si zaslání informací o novinkách e-mailem!

Podrobné informace o vydaných a připravovaných titulech: www.slon-knihy.cz

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., vydal

GENDEROVÉ NEROVNOSTI V ODMĚŇOVÁNÍ: PROBLÉM NÁS VŠECH

Alena Křížková, Romana Marková Volejníčková,
Marta Vohlídalová

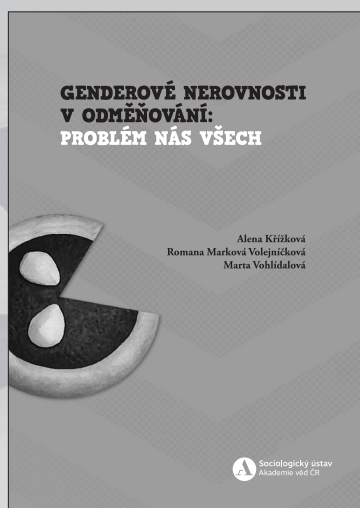
Rozdíl v průměrných mzdách žen a mužů v České republice je jedním z nejvyšších v Evropské unii a dlouhodobě se pohybuje kolem 22%. Tato publikace ukazuje, jak je problém nerovností v odměňování žen a mužů vnímán českou veřejností, stejně jako jednotlivými expertními skupinami, které se

tomuto problému věnují a mají jeho řešení ve své gesci. Neopomíjí ani rovinu osobních

zkušeností lidí v konkrétních prostředích pracovního trhu. Jako první v českém kontextu monografie mapuje také hlediska jednotlivých

aktérek a aktérů týkající se vyjednávání o mzdách, kontroly a možného řešení nerovného odměňování. Kromě zaměstnaných a zaměstnavajících zahrnuje i perspektivu státu a jeho zákonodárných a kontrolních složek, jako jsou např. Státní úřad inspekce práce, Úřad práce, odborové organizace a svazy, zaměstnavatelské organizace a Kancelář veřejné ochránkyně práv. Dosažení cíle rovného odměňování žen a mužů předpokládá

koordinovanou akci všech těchto subjektů. Kniha proto přináší také doporučení pro řešení problému genderových rozdílů v odměňování na úrovni státu i ve zkoumaných prostředích veřejné správy, školství a soukromých podniků.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2018
200 s.

ISBN 978-80-7330-329-7
ISBN (pdf) 978-80-7330-341-9

Publikace je volně ke stažení: <https://www.soc.cas.cz/publikace/genderove-nerovnosti-v-odmenovani-problem-nas-vsech>

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Pokyny pro autory/autorky – česká čísla:

Redakce přijímá rukopisy pouze v elektronické podobě (formát doc, docx). Rukopis nabízený do recenzního řízení se dodává v plné a anonymizované variantě a musí obsahovat název v češtině a angličtině, anglický a český abstrakt včetně klíčových slov, abecední seznam citované literatury. Plná varianta dále musí obsahovat afiliaci autora, informaci o grantové podpoře, kontaktní údaje a stručný profil autora. Recenzované texty jako statí, výzkumné studie nebo metodologické příspěvky nemají přesahovat 35 normostran (NS), recenzní eseje 15 NS, mezdilony 10 NS, recenze 7 NS, zprávy a informace 5 NS. Bibliografické odkazy musí být úplné a odpovídat standardům časopisu.

Závazné pokyny pro autory jsou uvedeny na: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/page/4-pokyny-pro-autory>

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Redakce časopisu si vyhrazuje právo v textu provádět anonymizační zásahy. Nabídnout redakci časopisu již publikovaný text nebo nabídnout rukopis jinému časopisu v průběhu recenzního řízení je považováno za neetické. Redakce provádí základní jazykovou kontrolu přijatých textů.

Manuscript submission – English edition:

Research and review articles must be submitted to SČ/CSR in electronic format. Each article should include an abstract, five keywords, and a complete alphabetic list of references cited in the text. Book reviews should be submitted to the Book Reviews Editor Pieter Vanhuyse at vanhuyse@euro.centre.org. Book reviews should be approximately 7,000–9,000 characters (with spaces) in length. It is the author's responsibility to ensure that all findings and contributions from other sources are duly acknowledged and to secure permission for the reproduction of any copyrighted figures or materials. Authors whose first language is not English may find it useful to enlist the help of a native English speaker to edit the piece for grammar so that the reviewers can give full justice to their work. For detailed submission guidelines, visit the journal's website: <http://sreview.soc.cas.cz/en/page/4-author-guidelines>

The peer-review process is double-blind. Submission of the manuscript to another journal while it is under review by the SČ/CSR is considered unethical and if discovered SČ/CSR will terminate the review process. The editors reserve the right to review and edit the language of all submissions.

Objednávky přijímá Postservis, Poděbradská 39, 190 00 Praha 9, tel. 800 300 302, e-mail: postabo.prstc@cpost.cz. Objednávky do zahraničí přijímá redakce. Cena 85 Kč vč. DPH, v zahraničí 4,5 € či 5 \$, roční předplatné 510 Kč (4 česká a 2 anglická čísla). Podávání novinových zásilek povoleno ŘPP Praha, čj. 1043/95 ze dne 20. 3. 1995. MK ČR E 4901.

Orders: Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1, Czech Republic, e-mail: csr@soc.cas.cz. One issue costs €4.5 or \$5.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Contents

ARTICLES

HANA HAŠKOVÁ, KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ: Who Wants to Have Just One child and Who Wants to Remain Childless? The Factors behind Men's and Women's low-fertility Intentions

RADKA DUDOVÁ: 'It Depends Who You Meet': The One-Child Family and Linked Life Paths

MARTINA HŘEBÍČKOVÁ: The Cultural Orientation of Vietnamese Czechs: A Generational Comparison

JIŘÍ HOMOLÁČ, TAMAH SHERMAN: 'You, the Young Vietnamese (the Uninfected)', Simply Cannot Understand Us, the Czechified Bananas': Young Vietnamese and the Superdiversitication of the Czech New Media Space

REVIEW ESSAY

BOOK REVIEWS

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Cena 85 Kč / Price €4.5 / \$5

ISSN 0038-0288

9 770038 028000

02